

Ortadoğu Araştırmaları Merkezi
مركز دراسات الشرق الأوسط
Center for Middle Eastern Studies

Rapor

No: 12 / Mayıs 2020

ORTADOĞU VE KUZEY AFRİKA ÜLKELERİNDE KORONAVİRÜSÜN EKONOMİK ETKİLERİ

RECEP YORULMAZ
ŞERİFE AKINCI
OĞUZHAN DEMİRDÖĞEN

Telif Hakkı

Ankara - TÜRKİYE ORSAM © 2020

Bu çalışmaya ait içeriğin telif hakları ORSAM'a ait olup, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca kaynak gösterilerek kısmen yapılacak makul alıntılar dışında, hiçbir şekilde önceden izin alınmaksızın kullanılamaz, yeniden yayımlanamaz. Bu çalışmada yer alan değerlendirmeler yazarına aittir; ORSAM'ın kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır.

ISBN: 978-605-06764-0-2

Ortadoğu Araştırmaları Merkezi

Adres : Mustafa Kemal Mah. 2128 Sk. No: 3 Çankaya, ANKARA

Telefon : +90 850 888 15 20 Faks: +90 312 430 39 48

Email : orsam@orsam.org.tr

Fotoğraflar: Shutterstock

ORTADOĞU VE KUZEY AFRIKA ÜLKELERİNDE KORONAVİRÜSÜN EKONOMİK ETKİLERİ

Yazar Hakkında

Dr. Recep Yorulmaz

Lisans eğitimini 2008 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü'nde aldı. 2010-2012 yılları arasında ABD'nin South Carolina eyaletinde Clemson Üniversitesi'nde İktisat alanında yüksek lisansını tamamladı. 2012-2016 yılları arasında İngiltere'de Sheffiled Üniversitesi'nde yine İktisat alanında doktora eğitimini tamamladı. Recep Yorulmaz halen Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Bölümü'nde Öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Aynı zamanda ORSAM Ekonomi Direktörü olarak görev yapmaktadır.

Şerife Akıncı

2010-2015 yılları arasında Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisat bölümünü bitirmiştir. Ardından 2015 yılında Kırıkkale Üniversitesi Ekonometri Tezli Yüksek Lisans programına başlamıştır. "Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Yoksulluk Sorunu: Ekonometrik Bir Analiz" başlıklı teziyle Yüksek Lisans eğitimini tamamlamıştır. Mevcut durumda, Uludağ Üniversitesi'nde Ekonometri bölümünde Doktora çalışmalarına devam etmektedir. Aynı zamanda Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM) bünyesinde, Ekonomi Direktörlüğü'nde bursiyer olarak görev yapmaktadır. Genel ilgi alanları Ortadoğu ve Afrika Ekonomileri, Enerji Ekonomisi ve Kurumsal Ekonomidir.

Oğuzhan Demirdöğen

Lisans derecesini Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat bölümünden alan Demirdöğen, yüksek lisans eğitimine Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nde Ekonomik Kalkınma ve Büyüme programında tez aşamasında devam etmektedir. Bununla birlikte Sabancı Üniversite'sinde MBA eğitimine de devam etmektedir. Çalışmalarında Ortadoğu ülkelerinin ekonomilerine odaklanmakta, bölge siyaseti ve gelişmeleri çerçevesinde analizler yapan Demirdöğen, ORSAM ekonomi çalışmaları direktörlüğünde araştırma asistanı olarak görev yapmaktadır.

Mayıs 2020

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	5
1. BÖLÜM	6
Küresel Ekonomide Kovid-19 Etkisi	6
<i>Hizmetler Sektörüne Kovid-19 Darbesi</i>	7
<i>Küresel Ekonomik Büyüme Kovid-19 Darbesi</i>	7
2. BÖLÜM	9
Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ekonomilerinde Salgına Direnç ve Kırılganlıklar	9
Makroekonomik Görünüm	11
Sağlık Sektörü	15
Hizmetler Sektörü	18
Petrol Gelirleri	21
3. BÖLÜM	22
Salgının Bölge Ekonomilerine Etkileri ve Alınan Önlemler	22
Türkiye Ekonomisine Etkileri	22
<i>Ekonomik İstikrar Kalkınma Paketi ve Ek Önlemler</i>	25
Mısır Ekonomisine Etkileri	27
<i>Mısır Ekonomisi İçin Alınan Önlemler</i>	27
Birleşik Arap Emirlikleri Ekonomisine Etkileri	30
<i>BAE Ekonomisi için Alınan Önlemler</i>	31
Katar Ekonomisine Etkileri	33
<i>Katar Ekonomisi için Alınan Önlemler</i>	37
İran Ekonomisine Etkileri	38
<i>İran Ekonomisi için Alınan Önlemler</i>	42
Suudi Arabistan Ekonomisine Etkileri	43
<i>Suudi Arabistan Ekonomisi için Alınan Önlemler</i>	48
İsrail Ekonomisine Etkileri	48
<i>İsrail Ekonomisi için Alınan Önlemler</i>	50
Sonuç ve Değerlendirme	50
Dipnotlar	52

TABLolar

<i>Tablo 1. Salgının Ülke Borsalarına Etkisi</i>	15
<i>Tablo 2. Uluslararası Hava Seyahati Durumu 2020 Yılı % Değişim</i>	20
<i>Tablo 3. Türkiye’de Salgının Sektörlere Etkileri</i>	23
<i>Tablo 4. Mısır’da Salgının Sektörel Etkileri</i>	28
<i>Tablo 5. Katar’da Salgının Sektörel Etkileri</i>	33
<i>Tablo 6. Suudi Arabistan’da Salgının Sektörel Etkileri</i>	45

GRAFİKLER

<i>Grafik 1. Dünya Ekonomik Görünümü Büyüme Tahmini</i>	8
<i>Grafik 2. Kovid-19 Krizi Sonrasında Dünya Ekonomilerinde Büyüme Tahminleri</i>	8
<i>Grafik 3. Körfez Ülkelerinde Toplam Vaka Sayısı</i>	9
<i>Grafik 4. Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Toplam Ölüm Sayısı</i>	10
<i>Grafik 5. İran vs. Körfez Ülkeleri vs. OKA Toplam Ölüm Sayısı.....</i>	11
<i>Grafik 6. Kovid-19 Salgını Öncesi Ekim 2019 Bölge Bazlı Tahminler</i>	11
<i>Grafik 7. Kovid-19 Salgını Sonrası Nisan 2020 Bölge Bazlı Tahminler</i>	12
<i>Grafik 8. Kovid-19 Salgını Öncesi Ekim 2019 Ekonomik Büyüme Tahminleri</i>	12
<i>Grafik 9. Kovid-19 Salgını Sonrası IMF Nisan 2020 Ekonomik Büyüme Tahminleri</i>	13
<i>Grafik 10. Kovid-19 Salgını Öncesi Ekim 2019 Cari İşlemler Dengesi Tahminleri</i>	13
<i>Grafik 11. Kovid-19 Salgını Sonrası Nisan 2020 Cari İşlemler Dengesi Tahminleri</i>	14
<i>Grafik 12. OKA Ülkelerinde Sağlık Harcamalarının GSYH İçerisindeki Payı</i>	16
<i>Grafik 13. OKA Ülkelerindeki Doktor Yoğunluğu (1000 Kişi Başına)</i>	16
<i>Grafik 14. OKA Ülkelerinde Yatak Yoğunluğu (1000 Kişi Başına Düşen)</i>	17
<i>Grafik 15. Turizm Gelirlerinin GSYH İçerisindeki Payı</i>	18
<i>Grafik 16. Turizm Gelirlerinin Milli Hasıladaki Payı</i>	19

<i>Grafik 17. Dünyada Ulaşım Kısıtları</i>	20
<i>Grafik 18. Yıllara Göre Mart Ayı Kamu Borçlanması.....</i>	24
<i>Grafik 19. Yıllara Göre Nisan Ayı Kamu Borçlanması</i>	25
<i>Grafik 20. Türkiye’de İki Yıllık Tahvil Faizi</i>	25
<i>Grafik 21. İki Yıllık Tahvil Faizi</i>	26
<i>Grafik 22. Mısır’ı Ziyaret Eden Turist Sayısı ve Turizm Gelirleri.....</i>	29
<i>Grafik 23. BAE’nin Mal İhracatı-İthalatı ve Petrol İhracatının Mal İhracatı İçerisindeki Payı.....</i>	30
<i>Grafik 24. BAE’nin Turizm Gelirleri</i>	31
<i>Grafik 25. Katar’ın Mal İhracatı ve Petrol İhracatının Mal İhracatı İçerisindeki Payı</i>	34
<i>Grafik 26. Çin-Katar İhracat Değeri.....</i>	35
<i>Grafik 27. Katar-Çin İhracat Değeri.....</i>	36
<i>Grafik 28. Katar’ın Hava Sektöründe Taşıdığı Yolcu Sayısı</i>	36
<i>Grafik 29. Katar’ın Turizm Gelirleri ve Turizm Gelirlerinin Mal ve Hizmet İhracatı İçerisindeki Payı</i>	37
<i>Grafik 30. İran’ın 1980-2020 Yılları Ekonomik Büyüme Oranları</i>	39
<i>Grafik 31. ABD Yaptırımları Sonrası İran’ın Petrol Üretim Düzeyi (Milyon Varil).....</i>	39
<i>Grafik 32. İran’ın Petrol İhraç ettiği Ülkeler</i>	40
<i>Grafik 33. İran’ın Ticaret Partnerleri</i>	41
<i>Grafik 34. İran’ı Ziyaret Eden Turist Sayısı</i>	42
<i>Grafik 35. Suudi Arabistan’ın Reel GSYH’sinin Petrol ve Petrol Dışı Sektör Dağılımı</i>	43
<i>Grafik 36. Suudi Arabistan’ın İhracatının Petrol ve Petrol Dışı Sektör Dağılımı</i>	44
<i>Grafik 37. Suudi Arabistan’ı Ziyaret Eden Turist Sayısı</i>	47
<i>Grafik 38. İsrail’i Ziyaret Eden Turist Sayısı</i>	49
<i>Grafik 39. İsrail’in ihracat hacmi</i>	49

Giriş

Çin’de 2019’un aralık ayının başlarında ortaya çıkan koronavirüs (Kovid-19) 2020 yılı itibariyle hızla dünyaya yayılmış ve 17 Nisan 2020 itibarıyla 185 ülkede görülmüştür. Bunun üzerine Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Genel Sekreteri Tedros Adhanom Ghebreyesus, vaka ve ölüm sayılarının artmasını beklediklerini belirterek Kovid-19’u “pandemi (küresel salgın)” olarak ilan etmiştir. Tüm dünyaya hızlı bir şekilde yayılan koronavirüs, dünyada 3 milyona yaklaşan sayıda insana bulaşmış ve iki yüz bine yakın kişinin yaşamına mal olmuştur.

Virüsün hızlı yayılma özelliği ülkeleri sosyal izolasyon ve karantina politikalarına yöneltmiştir. Sosyal hayatın izole olması üretim zincirinde de onarılması güç yaralar açmıştır. Pek çok ülke üretim zincirinin devamlılığını koruma hususunda zorlanmaktadır. Bu minvalde, sosyal izolasyonun ilk etkilediği alanlar; perakende ve hizmet sektörü olmuştur. Salgının çıkış noktasının Çin olması ve özellikle ara üretim mallarında çok büyük oranda Çin’e bağımlı olunması dolayısıyla dünya genelinde üretimde aksamalar yaşanmıştır. Böylelikle, üretim zincirinin aksamaması için ara mal tedarikinde çeşitliliğin önemi ortaya çıkmıştır.

Çin’in rekabet kırıcı, düşük maliyete ve şeffaf olmayan kamu müdahalesine açık ekonomik yapısı dünyada ara mal tedarikinde rakipsiz olmasını sağlamaktadır. Liberal politikalar üzerine inşa edilmiş küresel ekonomik sistemin böylesine rakipsiz bir sistem ile mücadelede yetersiz kalmasının tartışıldığı günlere denk gelen virüs salgını, bu tartışmaları alevlendirmiştir. Çin’in dünyaya sattığı ara malların mahiyetine bakıldığında, seyahat ürünleri, ipek, oyuncak ve bebek malzemeleri, aydınlatma armatürleri ve kömür ve kömür ürünleri şeklinde sıralandığı görülmektedir.

Avrupa başta olmak üzere bütün dünyada hayatı durma noktasına getiren ve sosyal hayatı, siyaseti

ve ekonomiyi derinden etkileyen küresel salgın, uzun süredir çatışmaların sürdüğü, siyasi huzursuzlukların boy gösterdiği ve bitmek bilmeyen ekonomik krizlerin yaşandığı Ortadoğu ve Kuzey Afrika (OKA) bölgesini de yoğun bir şekilde etkilemiştir. Öte yandan salgının küresel ekonomiye zarar verdiği bir dönemde ortaya çıkan talep şokunun da tetiklediği petrol fiyatlarındaki ani ve sert düşüş sürecin aşındırıcı etkisini artırmıştır. Petrol fiyatlarının azalmasında OPEC ve OPEC dışı ülkelerin ek üretim kısıntısı kararında anlaşamaları sonrası OPEC’in başını çeken Suudi Arabistan’ın üretimi artırma kararı yatmaktadır. Böylesine bir ortamda dünya piyasalarında ilk etki, borsalarda yaşanan ani değer kayıpları ile kendini göstermiştir. Dünyanın en büyük borsaları son yılların en büyük düşüşlerini yaşamıştır. Petrol fiyat şoklarının etkisiyle en büyük düşüş yaşanan hisseler petrol şirketlerine aittir. Bu bağlamda, Saudi Aramco en çok değer kaybeden şirket olmuştur.

20 Nisan 2020 tarihi itibarıyla OKA bölgesinde 139.491 bin teyit edilmiş Kovid-19 vakası bulunmaktadır. Bölge ülkeleri pandeminin daha fazla yayılmasına engel olmak için sokağa çıkma yasağı ve hizmet ve işletmelerin kapatılması gibi önlemler almak zorunda kalmıştır. Salgının yıkıcı etkilerinin devam ettiği dünya ekonomilerinde olduğu gibi bu bölgede de birçok ülke yönetimi er ya da geç acil ve etkili önlemler alma yoluna gitmiştir. Acil kurtarma paketleri açıklayarak genişletici para ve maliye politikaları ile salgının yıkıcı etkisini minimize etmeye çalışan bu ülkeler en az hasarla süreci yönetme uğraşı vermektedir.

Bu raporda, öncelikle Kovid-19 salgınının küresel ekonomiye ve özelinde Türkiye ve Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde yer alan belli başlı ekonomilere etkileri analiz edilecektir. Salgının, OKA bölgesinde Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, İran, Katar, Mısır ve İsrail gibi ülkelerin ekonomilerini oluşturan temel göstergeleri ne derece

etkileyebileceğini analiz etmek amaçlanmaktadır. Söz konusu ülkelerde alınan önlemler para ve maliye politikaları bağlamında karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Temel amacımız, söz konusu ülkelerin yaşadığımız pandemideki performanslarını ölçmek ve bu ülkelerin kırılganlıklarını ortaya koymak olacaktır. Raporda son olarak, salgın sonrası olası senaryolar tartışılıp çalışmada yer alan analizlerin sonuçlarına göre politika önerilerine yer verilecektir.

1. BÖLÜM

Küresel Ekonomide Kovid-19 Etkisi

Dünya ekonomisi uzun bir süredir, finansal krizler, bölgesel sorunlar ve ticaret savaşları nedeniyle istikrarlı bir seyir gösterememektedir. 2008 finansal krizi ile başlayan istikrarsız süreçte gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çoğu düşük faiz ve parasal genişleme politikaları uygulamıştır. Kriz etkisinin azaldığını düşünen Fed 2015 yılı aralık ayında kriz sonrası ilk faiz artırımını 0,25 baz puan yaparak 2019 yılına kadar artırımlarına devam etmiştir. Faiz artırımları dışında tahvil alımlarını da kısımaya başlayan Fed piyasaya desteğini de azaltmaya başlamıştır.

Böyle bir ortamda 2018 yılı mart ayında ABD’de yürütülen soruşturma sonucunda Çin’den ithal edilen bazı ürünler için 60 milyar dolarlık vergi konulmuştur. Bu karar ile ABD-Çin arasında ticaret savaşları başlamıştır. Dünyanın en büyük iki ekonomisi arasındaki ticaret savaşları domino etkisiyle diğer ülkelere de yayılmıştır. Diğer ülke ekonomileri de Donald Trump başkanlığındaki ABD ile bu savaşa girmiştir. Bunların sonucunda uluslararası ticaret azalmış ve dünya ekonomik büyümesi yavaşlamıştır. Başta gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olmak üzere tüm dünyada ekonomik büyüme oranları zayıflamıştır.

Bu gelişmeler öncesinde 2019 yılında 3 ya da

4 kez faiz artırımını planlayan Fed 31 Temmuz’da başlayarak 18 Eylül ve 30 Ekim’de olmak üzere yıl içerisinde 3 kez faiz indirimi yapmak zorunda kalmıştır. ABD sadece kendi ekonomisini değil dünya ekonomisini de derinden etkileyen ticaret savaşları nedeniyle Çin ile anlaşması gerektiğini anlamıştır. ABD-Çin heyetleri arasında yapılan görüşmeler sonucunda taraflar arasındaki ticaret anlaşmasının ilk fazı 15 Ocak 2020’de imzalanmıştır. Dünya ekonomisine yayılan ticaret savaşları borsalar üzerinde de baskılara sebep olmuştur. Anlaşma ihtimallerinde bile rekor artışlar yaşayan dünya borsaları bu baskıların kalkmasının ardından genel olarak yükselişe geçmiştir, ABD borsaları rekor düzeylerde yükselerek tüm zamanların en yüksek seviyelerine ulaşmıştır.

Dünya ekonomisinde bahar havası esmeye başlamış ve yaz aylarının gelmesi beklenirken Çin’in Wuhan şehrinde başlayarak hızla tüm dünyaya yayılan yeni tip koronavirüs salgını ortaya çıkmıştır. Şubat ayı ortasından itibaren ciddi endişelere neden olan salgın nedeniyle tüm dünya borsaları negatif yöne dönmüş; yatırımlar, turistik seyahatler, ticari faaliyetler, müsabakalar vb. birçok faaliyet acil olmadığı sürece durdurulmaya başlanmıştır.

Dünyada ekonomistler, süreci farklı isimlerle adlandırıyor olsalar da bunun tek başına bir finansal kriz olmadığı, daha kompleks ve sonuçları henüz tam olarak kestirilemeyen yeni bir kriz olduğu hususunda hem fikirdirler. Öyle ki, hükümetleri sosyal izolasyonu sağlayan politikalar uygulamaya iten bu süreç negatif arz ve talep şoklarının bir arada yaşanmasına neden olmuştur.¹ Salgın, finansal piyasalar yoluyla, likidite sıkıntısı ve kur baskısı olarak küresel piyasaları etkilemektedir.

Bu ortamda, gelişmekte olan ülkelerin önündeki en büyük riskler; yoğun yabancı sermaye çıkışı, ihracatta yaşanan daralma ve hammadde fiyatlarında özellikle de petrol fiyatlarında yaşanan düşüşlerdir. Öyle ki, Mart 2020 itibari ile gelişmekte olan ül-

kelerden bono ve tahvil satışı yolu ile toplamda 83,3 milyar dolar çıkış olmuştur. Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerin kurları dolar karşısında önemli ölçüde değer kaybetmiştir. Bu değer kaybı en fazla, Brezilya, Meksika, Rusya ve Güney Afrika'da yaşanmıştır. Türk lirası da bu süreçte dolar karşısında değer kaybeden kurlar arasındadır.²

Hizmetler Sektörüne Kovid-19 Darbesi

Dünya genelinde kısa vadeden uzun vadeye salgından en çok etkilenen sektörler: Turizm, eğlence ve kültür sektörü; Restoran ve kafeler, ulaştırma sektörü, özellikle havayolu işletmeciliği, petrol ve doğalgaz başta olmak üzere enerji sektörü, otomotiv sanayii, tarım sektörü, tüketici mamulleri ve son olarak imalat sanayiidir. Bunun yanında, en geç toparlanacak sektörlerin başında hizmetler sektörü gelmektedir. Öyle ki, salgın öncesinde de resesyonun eşiğinde olan ve ekonomik çeşitliliğinde hizmetler sektörünün yoğunluğu sebebiyle de salgından en çok etkilenen ülkelerden biri olan İtalya, virüs ile mücadeleye daha fazla kaynak ayırabilmek için Avrupa Birliği'nden bütçe hedeflerinde esneklik yapılmasını talep etmiştir.

Çin'de ortaya çıkan salgının dünyaya yayılması çoğunlukla havalimanlarını kullanan yolcular tarafından olmuştur. Bu nedenle birçok ülke Çin'le karşılıklı uçuşlarını durdurarak ve vatandaşlarına salgından korunmak için yurtdışı seyahat planlarını gözden geçirmeleri tavsiyelerinde bulunarak önlemlerini almaya başlamıştır. Ancak geline noktada 180'den fazla ülkede salgının yayılmasıyla ülkeler şehirlerini, bölgelerini karantinaya almış ve vatandaşlarının ülkeye giriş-çıkışlarını yasaklamıştır.

Bu bağlamda, dünya genelinde turistik seyahat planlarının iptal edilmesi ve alınan önlemler kapsamında uçuşların durdurulmasından dolayı 2019 yılı verilerine göre, dünyadaki toplam gayri safi hasılanın doğrudan yüzde 3,3 ila 2,9 trilyon dolara denk gelen ve dolaylı olarak ise yüzde 10,4 ila

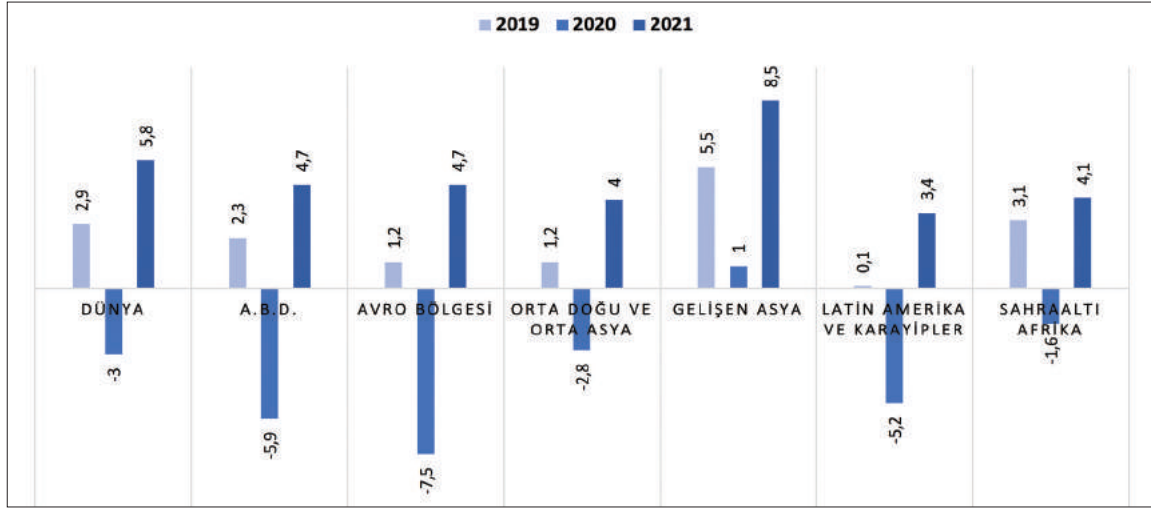
9,16 trilyon dolarlık payı olan turizm sektörü son 20 yıldaki en büyük gerilemeyi yaşamıştır.

Alınan tedbirler kapsamında havayolu şirketleri de salgının yayıldığı şehirlere ve ülkelere uçuşlarını iptal etmişlerdir. Bu da havayolu taşımacılık firmalarını mali açıdan olumsuz etkilemiştir. Benzer şekilde, İtalya, salgınla mücadele amacıyla öncelikle kuzey bölgeleri için aldığı tecrit tedbirlerini ülkenin tamamını kapsayacak şekilde genişleterek 10 Mart'ta tüm ülkeyi karantinaya almıştır. Avrupa'da salgından en çok etkilenen ülke İtalya, 11 Mart itibarıyla ülkedeki kamu hizmetleri haricindeki tüm ticari faaliyetleri de durdurduğunu açıklamıştır.³

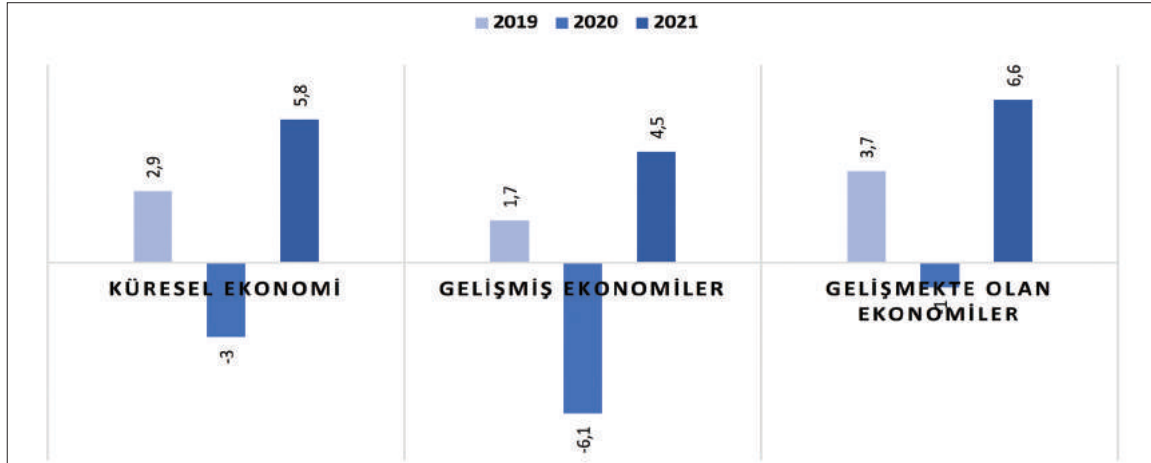
Küresel Ekonomik Büyümeye Kovid-19 Darbesi

Dünyanın küreselleşmesiyle ülke ekonomilerinin birbirlerine olan bağımlılıkları, iş birlikleri ve üretime dair sorunların geçişkenliği artmıştır. Dun & Bradstreet firmasının küresel tedarik zinciri ile ilgili yayınlamış olduğu rapora göre, salgından en fazla etkilenen bölgelerin 6 Şubat itibarıyla 20 milyondan fazla işletmeye ev sahipliği yaptığı belirtilmiştir. Salgının ekonominin büyük bir kısmını tehdit etmesi nedeniyle milyonlarca Çinli şirket batma riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Raporda yapılan analize göre, en az 51 bin şirketin Çin'in salgından etkilenen bölgelerinde doğrudan en az 1 merkezi tedarikçisi olduğu; dolaylı olaraksa dünya genelinde 5 milyon şirketin yine bu bölgede bir ya da ikinci derecede tedarikçisinin olduğu belirtilmiştir.⁴ Bu şirketler de Fortune 1000'de yer alan şirketlerin 900'den fazlasını oluşturmaktadır.

Oxford Economics'in 19 Şubat'ta yayınladığı rapora göre, koronavirüs salgının sadece Asya'da sınırlı kalması durumunda tahmini olarak 2020 yılında dünyada üretilecek toplam hasılanın yüzde 0,5'ine denk gelen 400 milyar dolar kaybın olabileceği; tüm dünyaya yayılması durumunda ise yüzde 1,3'ü olan 1,1 trilyon dolar kaybın olabileceği belirtilmiştir.⁵

Grafik 1. Dünya Ekonomik Görünümü Büyüme Tahmini

Kaynak: IMF

Grafik 2. Kovid-19 Krizi Sonrasında Dünya Ekonomilerinde Büyüme Tahminleri

Kaynak: IMF

Dünyanın en büyük ekonomisi ABD'nin de büyümesi turizm ve dış ticarete yaşanan aksamalara bağlı olarak etkilenmektedir. ABD'nin en büyük yatırım bankası ve finansal hizmet kuruluşlarından Goldman Sachs, ülke ekonomisi için 2020 yılının ilk çeyreğine ilişkin büyüme tahminini aşağı yönlü revize ederek 1,4'ten 1,2'ye indirmiştir.⁶ Bank of America (BofA), salgın nedeniyle ilk olarak 27 Şubat'ta beklentilerinde revizeye gitmiştir. Banka, 2020 küresel büyüme tahminini yüzde 3,2'den 2,8'e indirmiştir. Böylece 2008 finansal krizinin ardından beklenti ilk kez yüzde 3'ün altına inmiştir.

Bu revize kararlarının açıklamasında banka ekonomistleri tarafından koronavirüs salgınının küresel bir pandemi olarak ele alınmadığı ve bir resesyon öngörülerinin olmadığı belirtilmiştir.

Beklenti güncellemesine salgının şimdiye kadar olan etkisi ile birlikte ABD'de bu yıl yapılacak olan seçimlerin ve ticaret savaşlarında tansiyonun yüksek devam etmesi olasılığının yansıdığı belirtilmiştir.⁷ Ancak bu beklenti yüzde 3,5 olan küresel ekonomik büyüme trendinin çok altında kalmıştır. Bu da dünya ekonomisinin tipik bir resesyona gir-

mesi anlamına gelmektedir ki banka tarafından ikinci revize de 2 hafta sonrasında 10 Mart'ta gelmiştir.

İkinci revizeye göre banka Çin için büyüme tahminini yüzde 5,2'den 4,6'ya düşürmüştü; Çin haricindeki küresel büyüme tahminini de yüzde 2,8'den 2,2'ye düşürerek 2008 finansal krizinden bu yana en düşük seviyeye indirmiştir. Banka beklentilerindeki ikinci revize ile birlikte dünya ekonomisi yorumunu da güncelleyerek resesyona doğru gidildiğini ve riskin arttığını belirtmiştir. Son olarak JPMorgan koronavirüs salgını kaynaklı bir resesyonun ABD ve Avrupa'yı temmuz ayına kadar etkileyeceği tahminini paylaşmıştır.⁸

Avrupa'da ve Amerika kıtasında artan vakalar nedeniyle karantinalar, OHAL ilanları, etkinlik iptalleri, sosyal hayattaki yavaşlama ve panik nedeniyle ekonomik aktiviteler durma noktasına gelmiştir. Bu da finansal piyasalarda kaosa sebep olmuş, birçok kuruluşu da büyüme beklentilerini aşağı yönlü revize etmeye zorlamıştır. JP Morgan'ın son revize edilmiş beklenti raporunda ABD ekonomisinin ilk çeyrekte yüzde 2, ikinci çeyrekte yüzde 3 küçüleceği; Avrupa Bölgesi'nde ise aynı dönemlerde yüzde 1,8 ve yüzde 3,3 küçüleceği belirtilmiştir.⁹

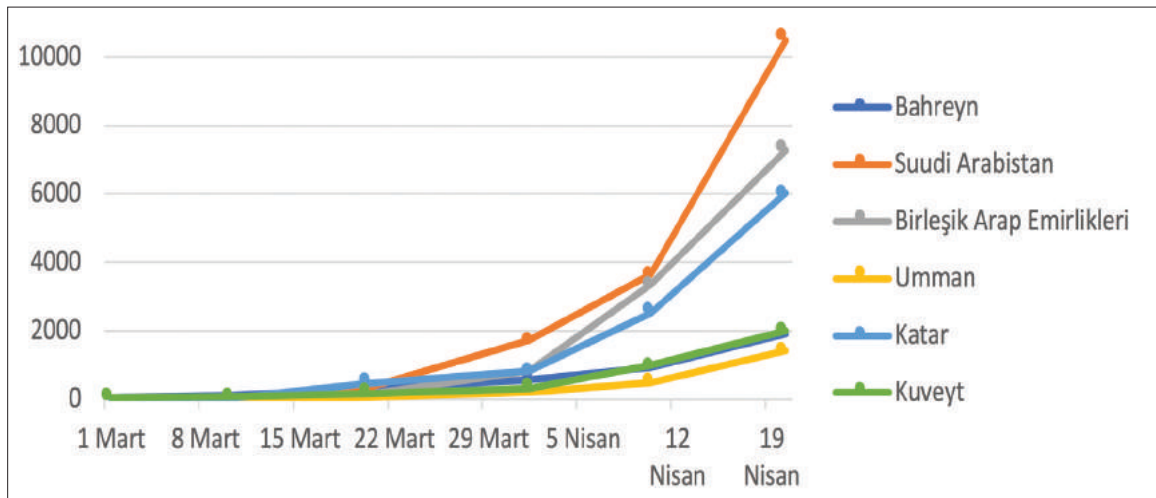
Salgının dünya ekonomisinde neden olabileceği uzun vadeli etkiler konusunda henüz net değerlendirmeler yapılamamaktadır. Merkez bankaları ortak tepki mekanizmaları kurmaya başlamışlarsa da bunların etkileri şu an için kısa vadeli ve yetersiz kalmaktadır. Dünya ekonomisinin resesyona girme ihtimali her geçen gün artarak devam etmektedir.

2. BÖLÜM

Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ekonomilerinde Salgına Direnç ve Kırılganlıklar

Dünya ekonomileri için küresel bir mücadele olgusu haline gelen Kovid-19 salgını, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da tıpkı bulaştığı insan vücuduna etkisi gibi, son dönemde oldukça kırılgan yapıda olan, bölge ekonomilerini adeta nefessiz bırakmıştır. Petrol ihracatçısı yüksek gelir grubundaki Körfez ülkeleri dahi salgının etkisi ile birlikte gelen petrol fiyat şoklarının da etkisiyle oldukça kırılgan bir döneme girmiştir. OKA ekonomilerinin kırılgan yapılarını belirli başlıklarda ele alarak ortaya koymak gerekmektedir. Böylece ülkelerin salgının önlenmesi yönünde izlemeleri gereken politikalara dikkat çekilmiş olacaktır.

Grafik 3. Körfez Ülkelerinde Toplam Vaka Sayısı

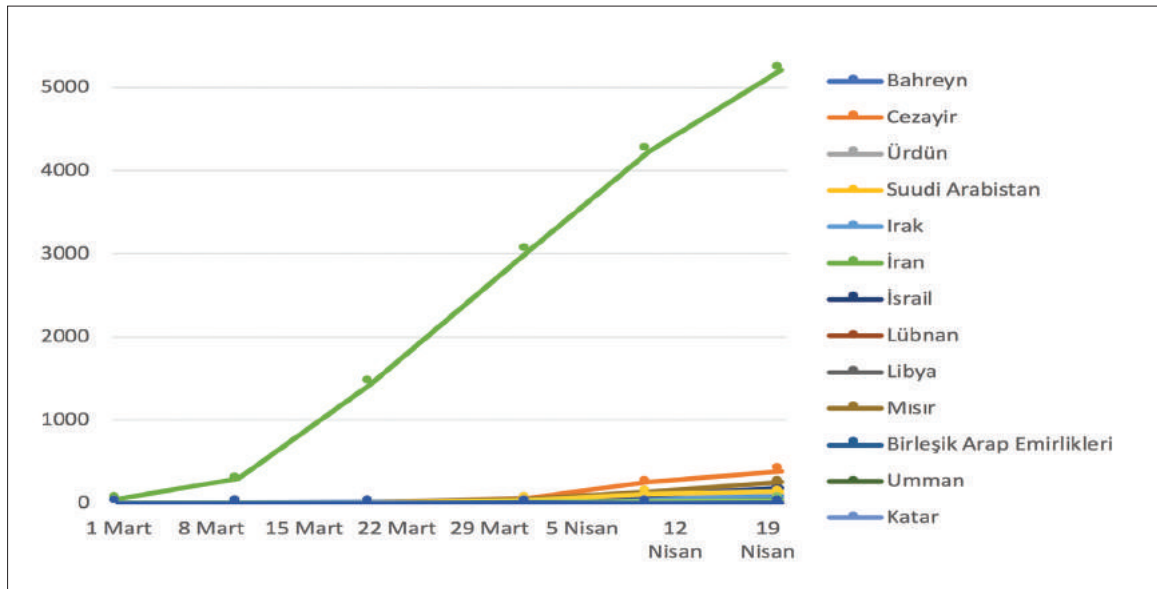
Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde şu ana kadar açıklanmış vaka sayılarının dünya ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Vaka sayısının düşüklüğü açıklanan rakamların güvenilirliğinin sorgulanmasına da neden olmuştur. Özellikle, Suriye, Irak, Yemen ve Lübnan gibi politik olarak karışıklık içerisinde olan ve sağlık sistemlerinin yetersizliği bilinen ülkelerden gelen rakamlar oldukça dikkat çekicidir.

Körfez ülkelerinde en fazla açıklanmış vaka sayısı Suudi Arabistan'a aittir. Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar Suudi Arabistan'ın ardından en çok açıklanmış vaka sayısına sahip ülkelerdir. Verilerden de görüleceği üzere, vaka sayıları ülkelerin

gelişmişlik düzeyleri, nüfus sayıları, turizm sektörünün büyüklüğü ve dış dünyaya açıklık gibi göstergeler ile birebir ilintilidir.

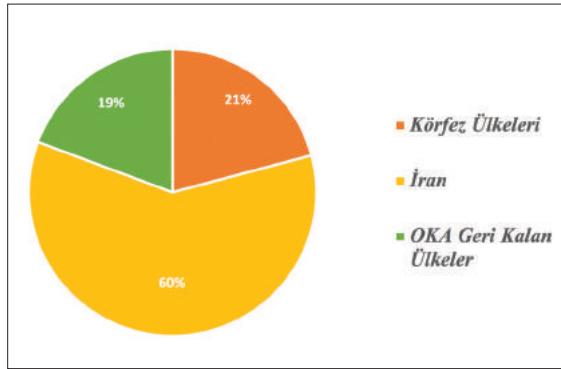
Ortadoğu ve Kuzey Afrika genelinde açıklanan toplam ölüm sayısına bakıldığında İran'ın açık ara en fazla ölüm vakasına sahip olduğu görülmektedir. Bölgede Gayrisafi Milli Hasılası içinde sağlık sektörüne en fazla pay ayıran ülkelerden biri olan İran'ın bu denli yüksek ölüm sayısına sahip olmasının nedenlerini irdelemek gerekmektedir. AB yaptırımları ve ekonomik ambargolar ile uğraştığı bir dönemde toplumsal göstergeler ile siyasi olarak da sıkıntıda olan İran, Kovid-19 salgınına oldukça hazırlıksız yakalanmıştır. Kasım Süleymani suikastı sonrası ortaya konan başarısız kriz yönetimini Kovid-19 salgınında da devam ettiren İran rejimi salgının hızla yayılmasında ve çok fazla can almasında birebir sorumlu tutulmaktadır. Başarısız kriz yönetiminin toplumda var olan yüksek tansiyonu post Kovid-19 döneminde ne şekilde etkileyeceğinin merak konusu olduğu İran'da, sosyal izolasyon uygulamaları gereği evlerine kapanmak zorunda olan halkın hayat normale döndüğünde daha sert tepkiler vermesi olasıdır.

Grafik 4. Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Toplam Ölüm Sayısı

Grafik 5'te İran'daki toplam ölüm sayıları Körfez ülkeleri toplamı ve OKA ülkeleri toplamı ile karşılaştırıldığında İran açısından durumun vahameti ortaya çıkmaktadır. Erken tanı ve hasta takibinin vaka artış hızını doğrudan etkilediği salgın sürecinde başarılı kriz yönetiminin önemi açıkça ortaya çıkmıştır. Bu süreç dünya genelinde olduğu gibi OKA bölgesinde de başarısız devlet yönetimlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sürecin sonunda toplumsal patlamalara açık olan bölge ülkelerinde yeni patlamalar yaşanmasının önüne geçilemeyeceği tartışmaları yapılmaktadır.

Grafik 5. İran vs. Körfez Ülkeleri vs. OKA Toplam Ölüm Sayısı

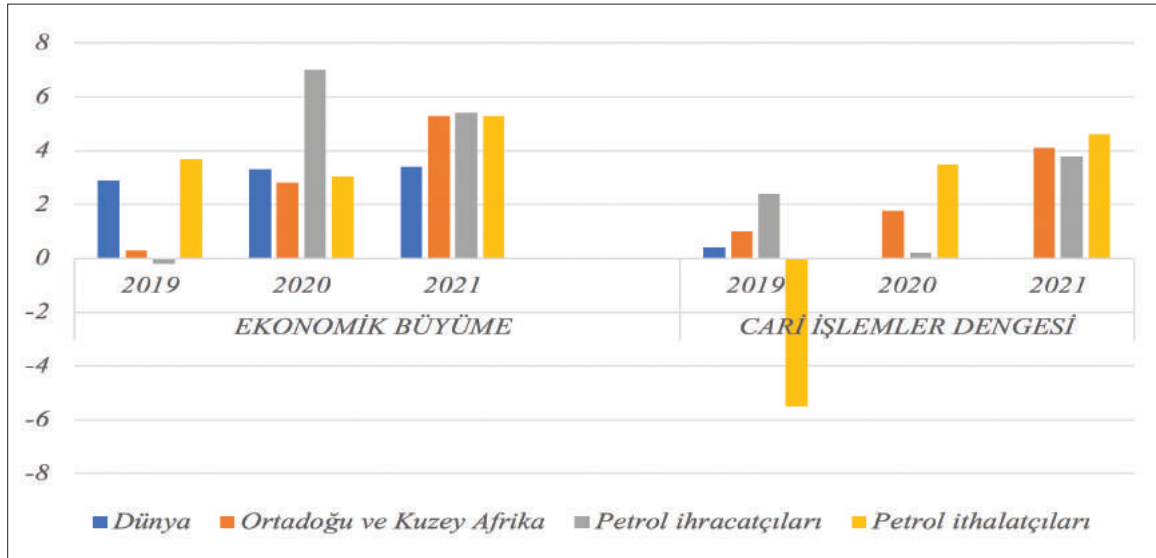

Makroekonomik Görünüm

Makroekonomik açıdan bölge ülkelerini sağlıklı olarak analiz edebilmek için bu ekonomileri petrol ihracatçıları ve petrol ithalatçıları olarak ayırmak gereklidir. Katar, Suudi Arabistan, BAE ve İran bu açıdan petrol ihracatçısı ülkeler olarak ele alınırken; Mısır ve İsrail bu çalışmada petrol ithalatçısı ülkeler olarak ele alınmaktadır. Ancak bu sınıflandırmada İran'ı ayrı ele almak yerinde olacaktır. Zira, İran petrol ihracatçısı ülkeler grubunda yer almasına rağmen gerek ABD yaptırımlarının etkisi gerekse de salgın ve petrol fiyat şokları ile oldukça kırılgan bir ekonomik görünüme sahiptir.

Tüm dünyayı sosyal ve ekonomik izolasyona mecbur bırakan Kovid-19 salgının bir sonucu olarak, küresel ekonominin 2020'de yüzde -3 oranında keskin bir şekilde daralması öngörülmektedir. Bu daralma 2008-2009 finansal krizinden çok daha kötü bir tablo ile karşılaşacağımız anlamına gelmektedir. Ancak, Salgının 2020'nin ikinci yarısında azaldığını ve uygulanan politikaların da yardımıyla ekonomik faaliyetler normalleştikçe küresel ekonominin 2021'de yüzde 5,8 büyüyeceği öngörülmektedir.

Grafik 6. Kovid-19 Salgını Öncesi Ekim 2019 Bölge Bazlı Tahminler

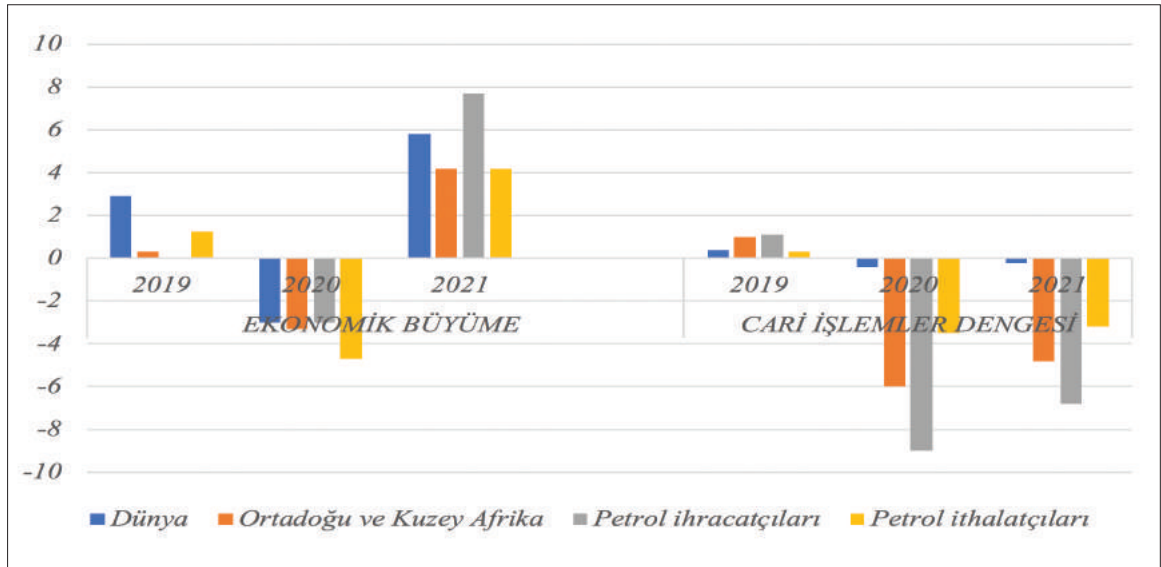
Kaynak: IMF Dünya Ekonomik Görünümü Ekim, 2019 Raporundan derlenmiştir.

Salgının etkilerinin yanı sıra petrol fiyat şoklarının yıpratıcı etkisi, petrol ihraç eden ülkeleri 2020 yılında Ortadoğu'da en fazla daralma yaşayacak ekonomiler arasına sokmaktadır.

Grafiklerden de açıkça görüldüğü üzere, salgının etkileri ve petrol fiyat şokları petrol ihraç eden ülkelerin cari işlemler dengesinde önemli bir düşüşe

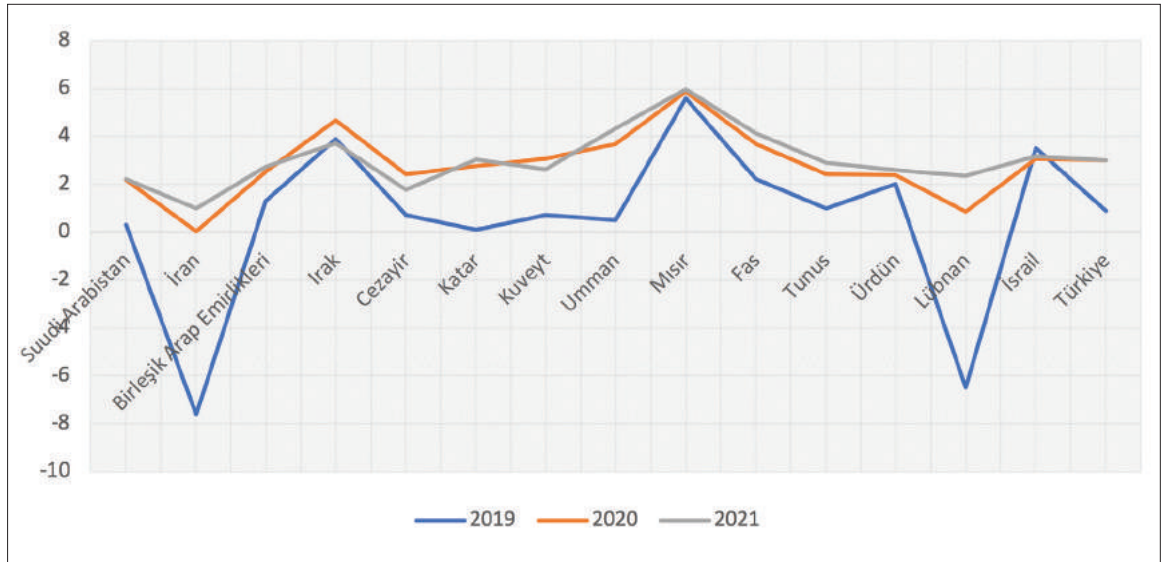
sebebi olacaktır. IMF Dünya Ekonomik Görünüm raporunun salgın öncesi ve sonrası tahminlerini karşılaştırdığımızda, Kovid-19 salgınının Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri üzerinde etkisi açıkça ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, bu etkinin 2020 yılında petrol ihracatçısı ülkelere daha fazla olacağı da görülmektedir.

Grafik 7. Kovid-19 Salgını Sonrası Nisan 2020 Bölge Bazlı Tahminler

Kaynak: IMF Dünya Ekonomik Görünümü Nisan, 2020 Raporundan derlenmiştir.

Grafik 8. Kovid-19 Salgını Öncesi Ekim 2019 Ekonomik Büyüme Tahminleri

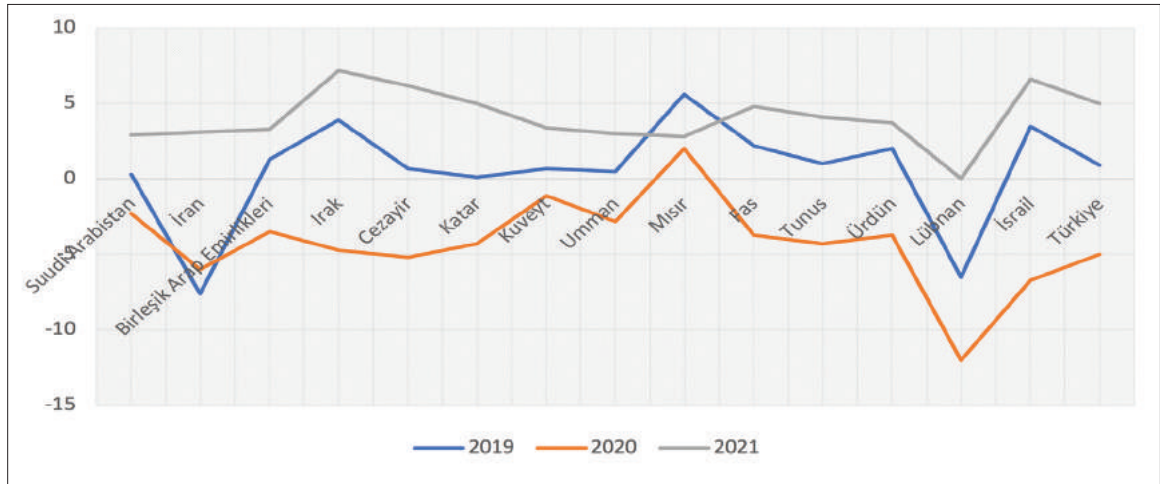
Kaynak: IMF Dünya Ekonomik Görünümü Ekim, 2019 Raporundan derlenmiştir.

Nisan 2020 raporunda yapılan tahminde 2020 yılında ekonomik büyümede yüzde 5'lere varan daralma yaşanacağı öngörülmektedir. Bu daralmanın OKA ekonomilerinde dünya ortalamasından daha fazla olacağı görülmektedir. Yine aynı rapora göre, ülke ekonomilerinin 2021 yılında toparlanmaya başlayacağı öngörülmektedir. Ancak, salgının ödemeler dengesinde yapacağı etkinin giderilmesinin biraz zaman alacağı ortaya çıkmaktadır. Cari işlemler dengesinde 2021 yılında da önemli bir toparlanma görünmemektedir.

Ülkeler bazında bakıldığında ise aynı rapora göre Ekim ve Nisan tahminleri arasındaki fark Kovid-19 salgınının Ortadoğu ve Kuzey Afrika

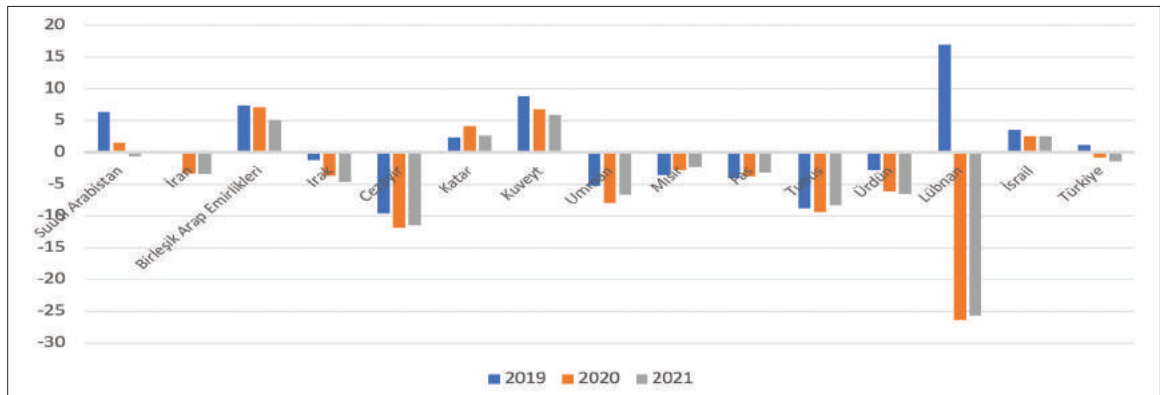
Ülkelerindeki etkilerini görmek açısından veridir. Buna göre, ekonomik büyüme bakımından 2019 yılındaki kırılmalıkların bölge ülkelerinde gelecek iki yıl içerisinde giderileceği öngörülmekteyken, Kovid-19 salgını sonrası bu kırılmalıkların izleyen yıl içerisinde katlanarak artacağı öngörülmektedir. 2020 yılında Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde salgının etkilerinin ekonomik daralma olarak en çok hissedileceği ülkeler; Lübnan, İran, Irak, Cezayir, Mısır ve Türkiye olacaktır. Bu bilgiler ışığında, en büyük daralmayı ekonomik çeşitliliğinde enerji, turizm, seyahat, konaklama ve eğlence sektörleri ağırlıklı ekonomilerin yaşayacağı söylenebilecektir.

Grafik 9. Kovid-19 Salgını Sonrası IMF Nisan 2020 Ekonomik Büyüme Tahminleri

Kaynak: IMF Dünya Ekonomik Görünümü Nisan, 2020 Raporundan derlenmiştir.

Grafik 10. Kovid-19 Salgını Öncesi Ekim 2019 Cari İşlemler Dengesi Tahminleri

Kaynak: IMF Dünya Ekonomik Görünümü Ekim, 2019 Raporundan derlenmiştir.

Cari işlemler dengesi karşılaştırmasına göre ise, bölge ülkelerinde en kırılgan yapıdaki ülkelerin Lübnan, Cezayir, Tunus ve Umman olduğu görülmektedir.

Ancak, Kovid-19 salgını ile birlikte Türkiye, İsrail ve BAE dışındaki ülkelerin 2020 ve 2021 yıllarında cari işlemler dengelerinde büyük sıkıntılar yaşayacağı öngörülmektedir. Özellikle hizmetler sektörünün ekonomik çeşitliliğinde önemli yer kapladığı Türkiye için bu sonuç şaşırtıcı görünebilecektir. Ancak, Türkiye, salgın süresince tekstil sektöründe olduğu gibi üretim kapasitesinin esnek olması ilerde tedarik zinciri çeşitliği arayışında olan dünya ülkeleri için ilk duraklardan biri olacaktır.

Ekonomileri yüksek oranda petrole bağlı olan OKA bölgesi ekonomilerinin koronavirüs salgını ve petrol fiyat şokları ile birlikte borsaları da olumsuz etkilenmiştir. Halihazırda siyasi durumları dışında ekonomik olarak da güçlü borsa ve şirketleri olmayan Irak, Lübnan, Filistin ve Umman borsaları

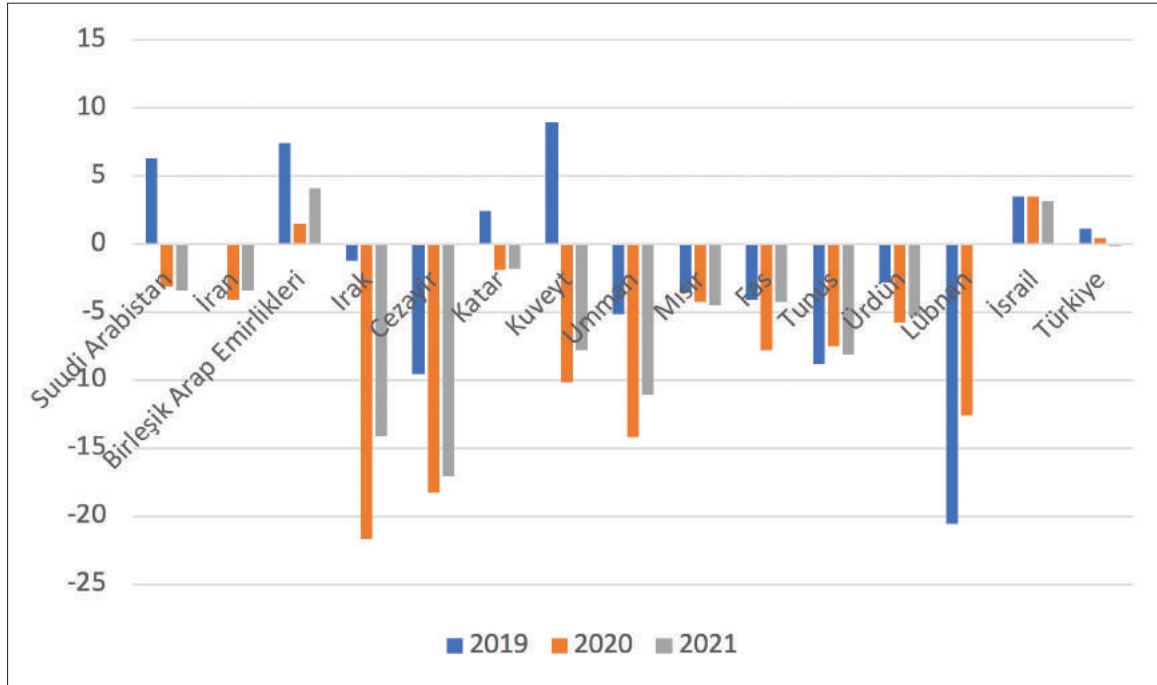
dışındaki diğer borsalarda da önemli kayıplar yaşanmıştır.

Borsada finansal alt yapıları güçlü ve uluslararası şirketlere sahip olan İsrail, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirliği borsaları yaşanan süreçten olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Özellikle bu ülkelerin önemli uluslararası petrol şirketlerine sahip olması da ortak yönleridir. İsrail borsasında yer alan Delek ve Energean petrol şirketi, Suudi Arabistan borsasında ise Aramco şirketi bu gelişmelerden en çok etkilenen şirketler olmuştur.

Sağlık Sektörü

Küresel bir salgın ile karşı karşıya kalan ülkelerin bu süreçte ayakta kalabilmesinin en önemli kriteri sağlık sektörünün yapısı olmuştur. Kamu harcamalarında sağlık sektörüne yeterli payı ayıran ülkeler süreçten en az hasarla çıkma yoluna girmişken, yeterli pay ayırmayan ülkelerin salgın ile mücadelede eksik kaldığı görülmektedir. Ekonomik

Grafik 11. Kovid-19 Salgını Sonrası Nisan 2020 Cari İşlemler Dengesi Tahminleri

Kaynak: IMF Dünya Ekonomik Görünümü Nisan, 2020 Raporundan derlenmiştir.

yapısı ne kadar sağlam ve çeşitliliği ne kadar fazla olursa olsun ABD ve İngiltere gibi ülkelerin küresel salgında ortaya koyduğu performans, sağlık sektörünün yapısının ve kapasitesinin ne derece önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bu gerçeklik post Covid-19 döneminde sosyal güvenlik ve sağlık politikalarının topluma sunulması konusunda tartışmaları

artıracaktır. Sosyal devlet olgusunun bu dönemde ön plana çıkacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Küresel salgın ile mücadelede OKA ülkelerinin direncini ölçebilmek için sağlık sektörlerinin karşılaştırmalı analizi önem arz etmektedir. Temel sağlık göstergelerinin karşılaştırılması bu ülkelerin pandemi ile mücadele performansları yanında kı-

Tablo 1. Salgının Ülke Borsalarına Etkisi

Ülke	Borsa	12 Şubat 2020	22 Mart 2020	Değişim (-)
 Suudi Arabistan	Tedavül Borsası	7915,36	6171,91	22,03%
 Mısır	EGX30	13845,16	9750,66	29,57%
 Irak	ISX Main 60 (ISX60)	458,94	444,90	3,06%
 İsrail	TA35	1751,59	1182,61	32,48%
 Ürdün	Amman SE General	1873,89	1668,18	10,98%
 Lübnan	BLOM Stock	618,72	599,74	3,07%
 Umman	MSM 30	4108,12	3607,08	12,20%
 Filistin	Al-Quds (PLE)	528,63	498,9	5,62%
 Katar	QE General (QSI)	9953,37	8589,23	13,71%
 Birleşik Arap Emirliği	ADX General (ADI)	5065,69	3552,61	29,87%

rilganlıklarını ve ne derece etkileneceklerini ölçmek açısından faydalı olacaktır.

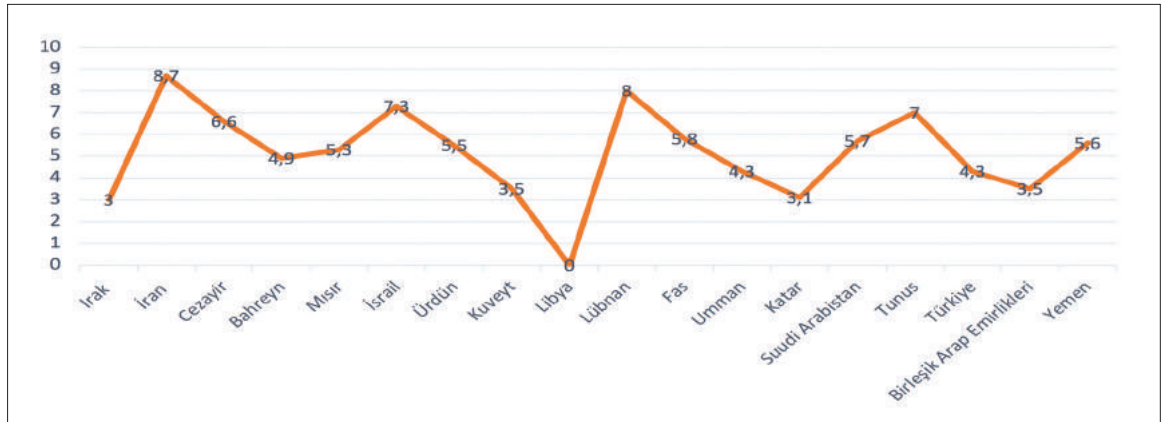
Sağlık hizmetlerinin yetersiz olduğu OKA'da pandemi ile mücadele bölge ülkelerini oldukça zorlamaktadır. Özellikle günden güne artan vakalar sağlık hizmetlerine erişimi kısıtlı olan halkı virüs karşısında savunmasız bırakmaktadır. Aşağıdaki grafikler incelendiğinde OKA ülkeleri içerisinde sağlık harcamalarına GSYH'sinden en fazla payı ayıran ülkelerin İran ve Lübnan olduğu görülmektedir. Bu ülkeleri Tunus takip etmektedir. Grafikteki oranlar oldukça yüksektir ancak geçmişten günümüze kadar OKA ülkeleri sosyal hizmetlerden biri olan sağlık harcamalarına gereken yatırımları tam

anlamıyla yapmadığı için sağlık hizmetlerinin tabanı çok zayıftır.

Sağlık harcamalarına ayrılan payları yüksek olmasına rağmen salgından en çok etkilenen ülkeler olmasını açıklayacak en büyük etken etkili kriz yönetiminin olmaması olarak gösterilebilecektir. Zira, dünyada salgın ile mücadelede tecrübe edilen en önemli etkenin ülkenin sağlık sistemi kapasitesini aşmadan salgının kontrol edilebilmesi gerekliliği olduğu görülmüştür.

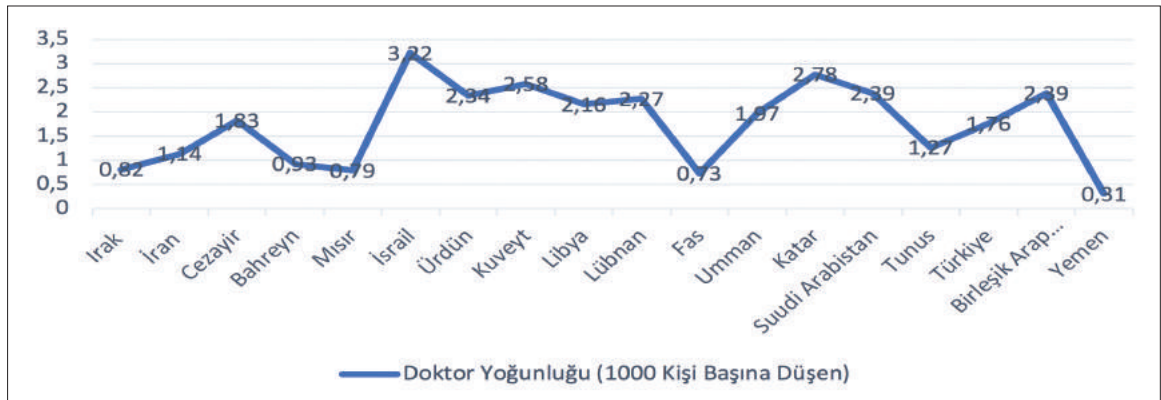
Dünyadaki örneklerden hareketle, salgın ile mücadelede birkaç temel yöntem olduğu görülmektedir. İngiltere ve İsveç gibi ülkelerin de uyguladığı sürü bağışıklığı yöntemi ilk denenen ancak başarısızlıkla

Grafik 12. OKA Ülkelerinde Sağlık Harcamalarının GSYH İçerisindeki Payı

Kaynak: Dünya Sağlık Örgütü. **Not:** 2014-2016 verileri kullanılarak düzenlenmiştir.

Grafik 13. OKA Ülkelerindeki Doktor Yoğunluğu (1000 Kişi Başına)

Kaynak: Dünya Sağlık Örgütü. **Not:** 2014-2016 verileri kullanılarak düzenlenmiştir.

sonuçlanan yöntemdir. Kazanılan tecrübeler kontrollü olarak sosyal izolasyon politikaları uygulamak sureti ile salgını kontrol altında tutmanın en etkili yöntem olduğunu ortaya koymuştur. Böylece sağlık sistemi kapasitesini aşmadan virüs kapmış hastaların tedavisinin sorunsuz olarak yapılması mümkün olabilmektedir. Ancak bu yöntemin uygulanabilmesi de etkili bir kriz yönetim sistemi gerektirmektedir. Politik istikrarsızlıklarla ve yolsuzluk iddiaları ile boğuşan bölge ülkelerinde böyle bir devlet sistematığının olmadığı görülmüştür.

Bu bağlamda, bölgede en etkili ülkelerden biri olan İran sağlık harcamalarında başı çekmesine rağmen küresel salgın sürecinin kaybedenlerinden olmuştur. Salgın öncesi dönemde toplumsal olaylarla boğuşan İran rejiminin salgındaki performansı bu tepkilerin ülke genelinde yayılmasına hız kazandıracakı düşünülmektedir.

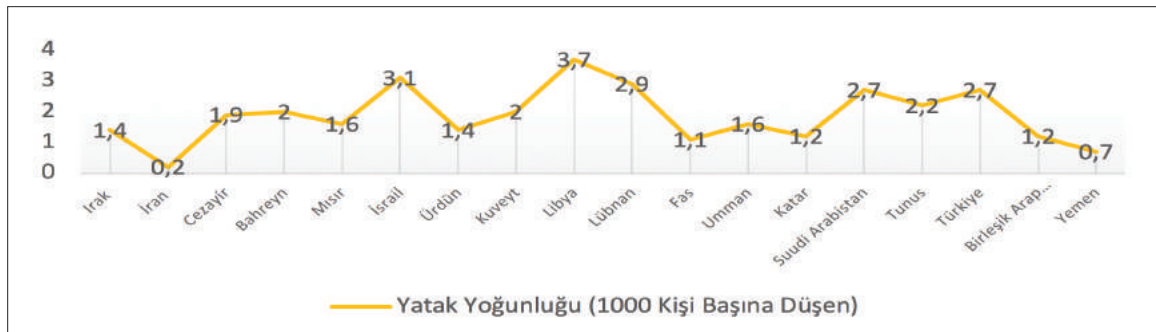
Benzer şekilde, bir diğer sağlık sektörü göstergesi kişi başına düşen tıp doktoru yoğunluğudur. Doktor yoğunluğu, genel ve uzman tıp doktorları dâhil olmak üzere tıp doktorlarının 1000 kişi başına düşen sayısını ifade etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 1000 kişi başına düşen doktor yoğunluğunun %2,3'ten az olduğu ülkelerde sağlık hizmetlerinin ihtiyaçları tam anlamıyla karşılayamayacağını ifade etmektedir. Bununla birlikte DSÖ üye devletlerinin %45'inden fazlasında 1000 kişi başına düşen doktor sayısı %1'den azdır.¹⁰ Bu de-

ğerlendirmeler göz önüne alındığında yukarıdaki grafiğe göre sadece İsrail, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Katar, Suudi Arabistan ve BAE'nin doktor yoğunluğu açısından sağlık ihtiyaçlarını karşılayabileceği yorumunda bulunulabilir.

Sağlık sektörü performansında kullanılabilecek bir diğer gösterge ise hastane yatak yoğunluğudur. Bir hastanenin yatak sayısı, teknolojik düzeyi ve personel sayısı gibi birçok faktör o hastanenin kapasitesini göstermektedir. Hastane kapasitesini tam anlamıyla ifade ettiği düşünülen yatak sayısı ölçütü, kamu, özel hastaneler ve rehabilitasyon merkezlerinde hem akut hem de kronik bakım için kullanılabilen yatakları içermektedir. Kovid-19 pandemisi sırasında önemi daha çok hissedilen hastanelerdeki yatak sayısı sağlık sistemlerinin zayıf olduğu OKA bölgesinde, olması gereken düzeylerde değildir.

Kovid-19 pandemisinin Ortadoğu'da en yoğun görüldüğü ülke olarak bilinen İran, bu dönemde daha ziyade sağlık hizmetlerinin yetersizliği sebebiyle salgınla mücadelede sınıfta kalmıştır. Sağlık hizmetlerinin varlığından söz etmenin zor olduğu bir ülke olan Yemen'de ise vaka sayısının sadece 1 olması bu süreçte sevindirici bir durumdur. Çünkü Yemen'deki vaka sayısında yaşanacak artış yüksek oranda ölümleri de beraberinde getirecektir. Yatak yoğunluğu, doktor yoğunluğu gibi sosyoekonomik faktörler sağlık üzerinde çok büyük bir etkiye sa-

Grafik 14. OKA Ülkelerinde Yatak Yoğunluğu (1000 Kişi Başına Düşen)

Kaynak: Dünya Sağlık Örgütü. Not: 2014-2016 verileri kullanılarak düzenlenmiştir.

hiptir. Bu etki sağlık politikası ve planlaması için en önemli hususlardır.

Kovid-19 dünya çapında sağlık sistemlerinin ne kadar kırılgan olduğunu ortaya çıkarmıştır. Tüm bu kırılganlıklara rağmen dünyadaki diğer ülkeler gibi OKA ülkeleri de virüsün halk sağlığı üzerindeki etkisini azaltmak için mücadele etmektedir. Ancak bu mücadelede yetkili sağlık personelinin az olması ve temel tıbbi malzeme eksiklikleri ciddi sorunlara yol açmaktadır. Bu sebeple bölge ülkelerinde sağlık hizmetlerinin tam anlamıyla sağlanabilmesi için devlet dışı aktörlere ihtiyaç vardır. Halk sağlığından sonra virüsün bölge üzerindeki mevcut ve muhtemel etkileri en çok ekonomide hissedilmiştir. Özellikle savunmasız bir yapıya sahip olan, genellikle petrol fiyatları ve turizm gelirleri ile şekillenen bölge ekonomileri derinden etkilenmiş ve birçok sektör zarar görmüştür.

Hizmetler Sektörü

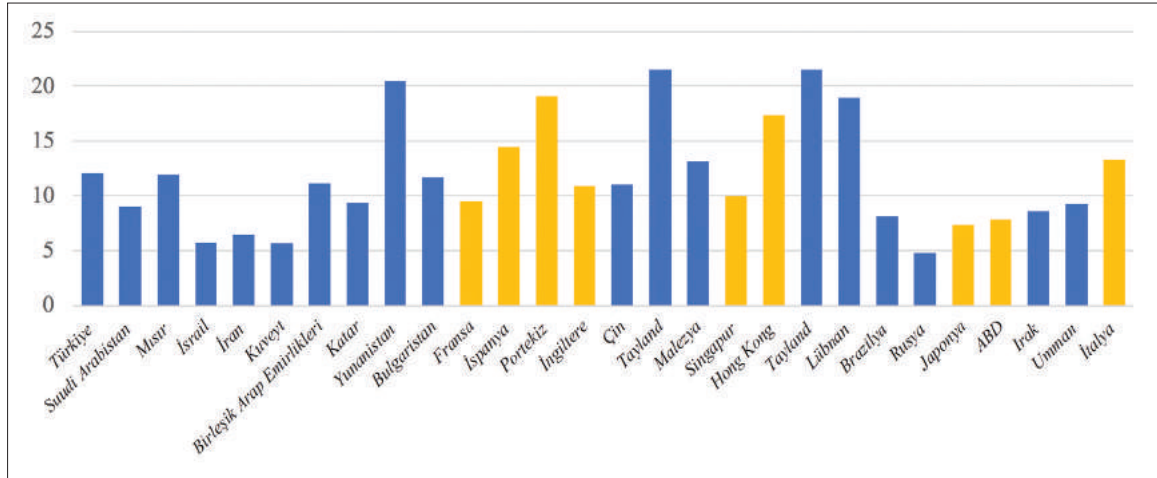
Kovid-19 salgınına kontrol altına almanın en etkili yolu olarak sosyal izolasyon politikalarının kullanılması ile içerisinde turizm ve eğlence gibi alt kalemleri barındıran hizmetler sektörü süreçte en fazla zarar gören sektör olmuştur. Özellikle, ekonomik çeşitliliğinde hizmetler sektörünün payı

büyük olan ülkeler en kırılgan hale gelen ülkeler olmuştur. Dünya ülkeleri ile karşılaştırıldığında OKA ülkelerinde turizm gelirlerinin toplam gelirler içerisindeki payı dünya ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Bu gerçeklikten hareketle sosyal izolasyonu mecbur kılan böylesi bir küresel salgında bölge ülkelerinin kırılganlıkları ortaya çıkmaktadır.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika (OKA) ülkelerinden Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, Katar, Suudi Arabistan ve İran için turizm, ülke ekonomilerine nefes aldırıcı önemli bir sektördür ve petrol bazlı ekonomiyi çeşitlendirme yolunda stratejik bir öneme sahiptir. OKA tarihi, dini mirasları, doğal ve kültürel özellikleri bakımından turizm potansiyeli yüksek bir bölgedir. Dünya Turizm Örgütü raporlarına göre, 2018 yılında 87 milyon turist ziyareti gerçekleşen OKA, dünyadaki tüm turist ziyaretinin %6'sını çekmiş ve 77 milyar dolar gelir elde etmiştir. Turizm sektörünün öneminin farkına varan bölge ülkeleri hedefleri doğrultusunda büyük yatırımlar yapmıştır.

OKA özellikle de Körfez ülkeleri gelişmiş bir altyapı, güneş ve deniz, kültür, spor, alışveriş, kruvaziyer, toplantılar ve insan yapımı cazibe merkezlerini kapsayan ve dünyanın tüm bölgelerini

Grafik 15. Turizm Gelirlerinin GSYH İçerisindeki Payı

Kaynak: World Travel & Tourism Council. **Not:** 2014-2016 verileri kullanılarak düzenlenmiştir.

birbirine bağlayan önemli merkezlere ev sahipliği yapmaktadır. Ülke özelinde baktığımızda 2019 yılında Birleşik Arap Emirlikleri 17 milyondan fazla turiste ev sahipliği yaparken, Suudi Arabistan 21 milyon, Mısır yaklaşık 9 milyon, Fas 13 milyon turiste ev sahipliği yapmıştır. 2020 yılında bölge ülkeleri turist sayılarını arttırmayı hedeflemiştir. Ancak koronavirüs nedeniyle dünyanın hareketsiz kalması ve turizm sektörünün sekteye uğraması bölge ülkelerinin hedeflerine ulaşmasının önünde engel olmuştur.

Benzer şekilde, Türkiye’de turizm gelirleri, 2019 yılında yüzde 17 artışla 34 milyar 520 milyon 332 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu gelirin yüzde 83,3’ü yabancı ziyaretçilerin payı iken, yüzde 16’sı da yurt dışında yaşayan Türklere olmaktadır. Turizm sektörünün ülke GSYH’sinin yaklaşık yüzde 12’sini oluşturduğu ve gelir kaleminin hemen hemen tamamının yurt dışından gelen turistlerden oluştuğu düşünüldüğünde, önümüzdeki birkaç yılda sadece turizm sektörünün ekonomiye maliyeti oldukça yüksek olacaktır.

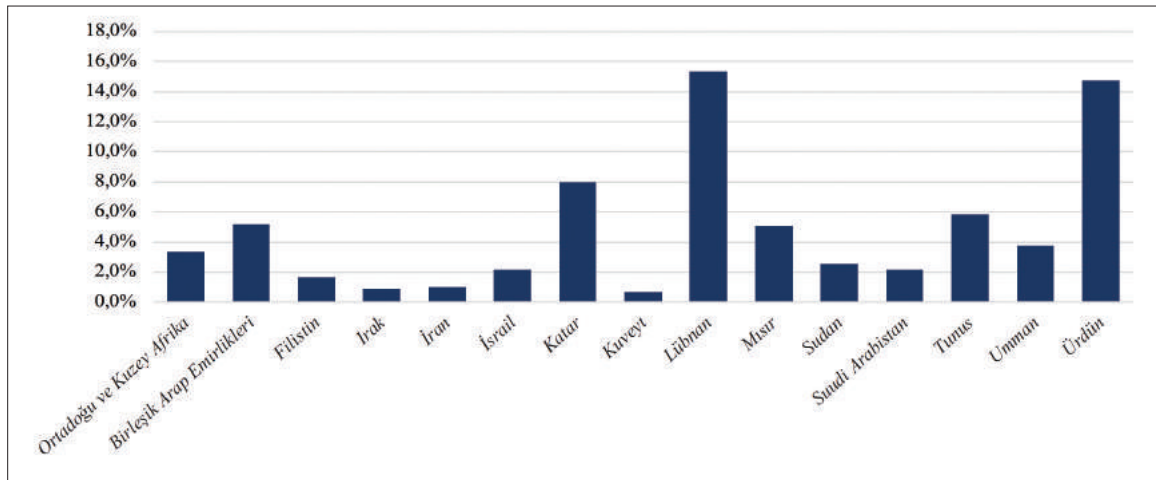
Koronavirüsün bulaşıcı bir hastalık olması sebebiyle hastalığın olduğu ve hastalığın daha görülmeyeceği ülkeler hastalığın yayılmasını ve ülkeye

girişini engellemek amacıyla birtakım önlemler almış, kendini dış dünyaya kapatmıştır. Bu süreçte Suudi Arabistan, Müslümanlar için önemli bir yere sahip olan Hac ziyaretini durdurmuştur. Ekim ayında EXPO 2020’ye ev sahipliği yapacak olan ve ülkesine 25 milyon ziyaretçi çekmek isteyen BAE için de bir belirsizlik söz konusudur. Bununla birlikte düşen faiz oranlarına rağmen koronavirüs sebebiyle bölgedeki yabancı gayrimenkul alım satım işlerinin de olumsuz etkileneceği düşünülmektedir.

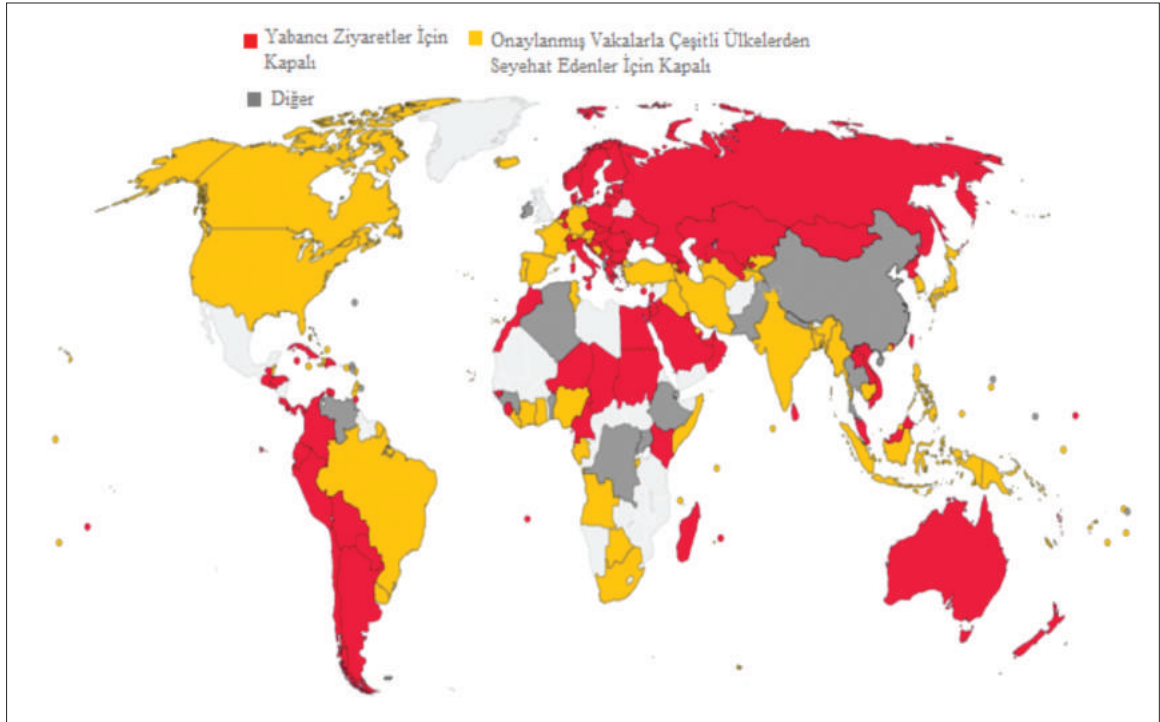
Salgının gerçekte ne kadar yayıldığını tespit edecek araçların eksikliği ve bazı ülkelerdeki etkileri hakkında şeffaf bilgi paylaşımlarının sınırlı olması nedeniyle salgının bölgedeki tam etkilerini tespit etmek mümkün olmamaktadır. Salgının Ortadoğu ülkelerine olan etkilerinin anlaşılması hayatın normale dönmesi ve salgının bitmesiyle mümkün olacaktır. Ancak her geçen gün tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi, bölge ülkelerinde de alınan ekonomik ve sosyal tedbirler yetersiz kalmakta ve yeni vakalar eklenmektedir.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde uluslararası rezervasyonların, 2020 yılının ilk iki ayında geçen yılın aynı dönemine göre %4,7 oranında düştüğü

Grafik 16. Turizm Gelirlerinin Milli Hasıladaki Payı

Kaynak: Dünya Bankası 2018 yılı verilerinden derlenmiştir.

Grafik 17. Dünyada Ulaşım Kısıtları

Kaynak: Bloomberg

Tablo 2. Uluslararası Hava Seyahati Durumu 2020 Yılı % Değişim

Uluslararası Gelen Uluslararası Giden Yurt içi Seyahat									
2020	Ocak-Mart	Şubat	Mart-Mayıs	Ocak-Mart	Şubat	Mart-Mayıs	Ocak-Mart	Şubat	Mart-Mayıs
Avrupa	9.4	2.8	-7.5	10.5	1.8	-8.2	4.2	-1.4	-7.7
Amerika	4.5	-2.3	-9.3	4.7	-3.2	-12.4	8.2	3.6	2.5
Asya Pasifik	8.7	-18	-42.4	8.3	-18	-41.6	-14.7	-13.8	-9.9
Ortadoğu	12.3	-2	-13.9	2.2	-6	-21	21.6	-3	-17.6
Afrika	12.9	2.5	-6.1	12.5	1	-10.5	17.7	4.4	-7.8
Dünya	8.3	-4.7	-16.4	8.3	-4.7	-16.4	3.4	-1.2	-4.5

Kaynak: World Travel & Tourism Council

görülmektedir. Bu veriler sadece hava seyahati rezervasyonları ile ilgili olmakla birlikte, genel olarak küresel uluslararası seyahat performansını ifade etmektedir. Şubat ayına kadar geçen sürede Afrika ve Avrupa bölgeleri rezervasyonlarında artış yakalarken Kovid-19 salgının çıkış noktası olan Asya Pasifik (%18) ve Ortadoğu (%2) düşüş yaşamıştır. Bununla birlikte, önümüzdeki üç ay boyunca, koronavirüsün yayılması ve yaygın seyahat yasaklarının uluslararası seyahati büyük ölçüde kısıtlaması nedeniyle tüm bölgelerde keskin düşüşler beklenmektedir.

Bölgesel otel performansları açısından ele alındığında, ocak 2020’de Asya Pasifik’teki doluluk oranlarının bir önceki ocak ayına göre %11 azaldığı ve %4,3’e kadar gerilediği gözlemlenirken Ortadoğu’da ocak ayında %8,1 düzeyinde bir değişim yaşandığı ve %-2,6’ya kadar gerilediği görülmektedir. Bölgelerin geri kalanında ise pozitif bir tablo karşımıza çıksa da şubat ayında küresel koronavirüs salgınının tırmanışa geçmesi ile doluluk oranları azalmaya devam etmiştir. Otel doluluk oranlarının azalması mevcut odabaşına gelirlerin azalmasına neden olmakta ve turizm sektörünü etkilemektedir.

Petrol Gelirleri

OPEC ve OPEC+ ülkeleri mart ayında gerçekleştirilen toplantıda koronavirüsün etkilerinden korunmak ve petrol fiyatlarını yükseltmek amacıyla var olan üretimi azaltma hedeflerini daha da arttırmak istemiş ancak ortak bir anlaşmaya varamamıştır. Bunun üzerine Suudi Arabistan var olan petrol üretimini arttırmayı ve petrol fiyatlarında indirim uygulamayı tercih etmiştir. Suudi Arabistan’ın bu hamlesi sonucunda ham petrol fiyatları %20’den fazla değer kaybetmiş ve 24 dolar seviyesine kadar gerilemiştir. Petrol fiyatlarındaki düşüşleri iki nedene bağlayabiliriz. Birincisi salgın nedeniyle petrol ithalatçısı Çin ve Hindistan gibi ülkelerin taleplerinde olan yarı yarıya düşüşlerdir. İkincisi ise OPEC ve OPEC dışı ülkelerin 6

Mart’taki toplantılarında yaşanan gelişmelere göre petrol arz kesinti miktarını arttırarak anlaşma süresini uzatma kararı beklentisinin karşılanmaması olmuştur.

Körfez ülkelerinin başlıca ihracat ürünü olan petrol, ihracat gelirlerinin neredeyse %80-90’nını oluşturmaktadır. Çin’de başlayan ve daha sonra Avrupa’ya yayılan koronavirüsün etkisi ile üretimin durması, OPEC ülkelerinin petrol ihracatının azalmasına neden olmuş ve bu durum düşük petrol fiyatları ile birleşerek ülke ekonomilerinde yıkıcı bir etki yaratmıştır. Uzun vadede petrol fiyatlarında bir artış beklenmemektedir. Suudi Arabistan’ın günlük 13 milyon varil üretim yapacağını açıklaması üzerine petrol arzının daha da artacağı ve fiyatların daha da düşerek Körfez ekonomileri üzerinde yıkıcı etki yaratmaya devam edeceği düşünülmektedir. Bu durum ekonomisi petrol gelirlerine bağımlı olan bölge ülkeleri için sorun yaratacaktır. Çünkü petrol fiyatları Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki petrol üreticilerinin ülke ekonomilerinin ihtiyacı olan fiyatların oldukça altındadır.

Suudi Arabistan ve Rusya arasındaki anlaşmazlık sonrası ortaya çıkan stok artışına piyasalar çok geçmeden cevap vermiş ve petrol fiyatları 2000 yılı seviyelerine kadar gerilemiştir. Böylece bugünlerde Ortadoğu ülkelerini ekonomik olarak zora sokan salgın ve petrol nedenli krizler ortaya çıkmıştır. 2019 yılında düşmeye başlayan petrol fiyatları nedeniyle harcamalarını kısmaaya başlayan bölge ülkeleri petrolün 24 dolar seviyelerine kadar düşeceği beklentisini öngörememiştir. Bu seviyeler ekonomilerini zorlayacak ve derin bütçe açıkları vermelerine sebep olacaktır. Bölge ülkelerinin petrol dışı sektörlerinin büyük oranda petrol gelirleri ile fonladığı da unutulmamalıdır. Bu nedenle ülkelerin gelir çeşitlendirme politikaları uyguladığı bilinmektedir. Ancak dünyanın şu sıralarda içinde bulunduğu genel ekonomik ve sosyal kriz ortamında bu çerçevede yürütülen projeler de askıya alınmıştır.

Küresel petrol pazarında yaşanan düşük fiyat ortamının kalıcı bir hal alması üzerine Suudi Arabistan, OPEC ve OPEC + ülkelerini acil toplantıya çağırmış ve 9 Nisan Perşembe günü arz-talep dengesini görüşmek üzere OPEC ve OPEC+ ülkeleri ile bir telekonferans görüşmesi gerçekleştirilmiştir.¹¹ Toplantı sonrasında yapılan açıklamada OPEC ve OPEC+ üyelerinin günlük 9,7 milyon varil üretim kesintisi üzerine anlaştığı açıklanmıştır. Bu anlaşma üzerine petrol fiyatlarında yukarı yönlü bir hareketlenme yaşansa da bu hareketlilik kalıcı olmamış ve küresel talebi engelleyen virüsün etkilerinin ağır basması nedeniyle petrol fiyatları tekrar düşüşe geçmiştir.

3. BÖLÜM

Salgının Bölge Ekonomilerine Etkileri ve Alınan Önlemler

Bölge ülkelerinin kırılganlıklarının tespitinden sonra salgının ülke ekonomilerine etkilerinin incelenmesi yerinde olacaktır. Bu minvalde, raporun bu bölümünde OKA bölgesindeki ülkelerde Covid-19 kaynaklı ekonomik zararlar incelenecektir. Virüs salgınının etkilerine karşı alınan önlemler incelenip bu önlemlerin ekonomilerin kırılganlıklarını

ve salgının verdiği zararları önlemedeki başarısı tartışılacaktır.

Türkiye Ekonomisine Etkileri

Türkiye’de erken izolasyon politikaların da doğrudan etkisi ile tüketimde yaşanan düşüş ilk etkilerden olmuştur. Özellikle hizmet sektörleri, lojistik, lokanta ve kafeler, eğlence ve perakende sektörleri durma noktasına gelmiştir. Karantinaya alınan bölgeler, seyahat kısıtlamaları ve evden çalışma zorunluluğu gibi uygulamalar neticesinde üretim kaybı yaşanmıştır. Bu politikalar, dünyada olduğu gibi, turizm gelirlerinin ekonomisinde önemli payı olan Türkiye için de turizm sektörünün ve buna bağlı olarak havacılık, fuarcılık gibi sektörlerin gelirlerinde büyük riskler yaratmıştır. Bunun yanında, hastane kapasiteleri ve ilaç sıkıntıları sebebiyle de sağlık sektörüne büyük yük binmiş durumdadır (İmamoğlu, 2020).

Uygulanan sosyal izolasyon politikaları gereği alınan önlem paketleri dolayısıyla bizzat devlet kararı ile kapatılan birçok küçük ve orta ölçekli işletme mevcuttur. Bu bağlamda, İçişleri Bakanlığı’nın “Koronavirüs Tedbirleri Genelgesi” kapsamında 149 bin 382 iş yerinin faaliyetlerine geçici süreliğine ara verilmesi kararı alınmıştır. Söz konusu karar

Tablo 3. Türkiye’de Salgının Sektörlere Etkileri

GSYH % Payı			
2018	Kovid-19’dan Etkilenme Oranı	Tekrar Faaliyete Geçme Süreci	
Tarım, Orman ve Balıkçılık	5,82	Düşük	Hızlı
Sanayi	22,30	Yüksek	Yavaş
İmalat Sanayii	19,05	Yüksek	Yavaş
İnşaat	7,17	Yüksek	Yavaş
Hizmetler	54,26	Yüksek	Yavaş
Toptan ve perakende ticareti	12,09	Yüksek	Hızlı
Turizm	12	Yüksek	Hızlı
Ulaştırma ve depolama	8,19	Yüksek	Hızlı

Kaynak: T. C. Hazine ve Maliye Bakanlığı’ndan elde edilen veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Not: Vergi ve subvansiyonlar rakamlarda yer almadığı için GYSH pay toplamı 100% değildir.

doğrultusunda, her işletmede ortalama 3 kişi çalıştığı düşünüldüğünde yaklaşık 450 bin kişinin bu süreçte geçici olarak işsiz kaldığı tahmin edilmektedir. Bunun yanında, işsiz kalan bu kişilerin üç kişilik bir aileye dahil olduğu varsayımıyla kabaca 1 milyon 350 bin kişinin kısa vadede bu karardan etkileneceği öngörülebilecektir. Salgının etkilerinin en kırılgan hale getirdiği bu kesime doğrudan müdahalenin gerekliliğinin ön plana çıktığı dönemde karar alıcılar, maliye politikası araçlarını kullanarak işsiz kalan vatandaşlara doğrudan 1000 TL nakdi yardım kararı almıştır.¹²

Salgın, şirketlerde gelir kaybına ve borç geri ödemeleri sıkıntılarına yol açarken, azalan ihracat ve turizm gibi gelir kalemleri dengeli büyüme hedefini sekteye uğratarak, cari açığın artmasına ve kur üzerinde baskıya neden olabilecektir. Küresel pi-

yasalarda yaşanan likidite sıkışıklığı da kur üzerinde baskı yaratacak bir diğer etken olarak karşımıza çıkacaktır. Bu durum da döviz cinsinden yükümlülüklerin yerine getirilmesinde zorluklar doğuracaktır. Özel sektörün devlet bankalarının garantörlüğü ile büyük yatırımların finansmanında kullandığı dış borcun geri ödemeleri de bu anlamda risk altında görülmektedir. Türkiye ekonomisi söz konusu olası etkiler altında kısa süreli bir ekonomik daralma riski ile karşı karşıya kalabilecektir. Bu minvalde, yeni büyüme tahminleri salgının kontrol altına alınacağı varsayımıyla yüzde 0-2 bandında seyretmektedir.¹³

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere sektörel bazda ülke ekonomisinde ağırlıkları ve salgından etkilenme oranlarına bakıldığında birçok sektörün etkilenme oranı yüksek olmasına rağmen toparlanma

hızı yüksektir. Ancak, hizmetler sektörünün kırılgan yapısı ve ekonomi içindeki ağırlığı Türkiye ekonomisi için en büyük risktir.

Öte yandan, petrol fiyatlarının son üretim kısıntısı kararına rağmen oldukça düşük seyretmesi, tüm bu olumsuz etkenler içerisinde ülkenin cari dengesine yaklaşık 12 milyar dolarlık bir katkı sağlayan olumlu bir gelişme olmuştur. Bunun yanında, petrol fiyatlarının düşüşü, enflasyon sepetinde yüzde 15,62'lik bir paya sahip olan ulaştırma kaleminin enflasyonist baskısının düşmesine de yol açmıştır. Bunun yanında, iç talepte yaşanan azalma ve emtia fiyatlarındaki düşüş de enflasyonist baskıyı azaltacak etkenler arasındadır. Böylece monetizasyon gibi salgın ile mücadele yöntemlerinin enflasyonist etkisinin dolaylı olarak baskılanması mümkün olabilecektir.

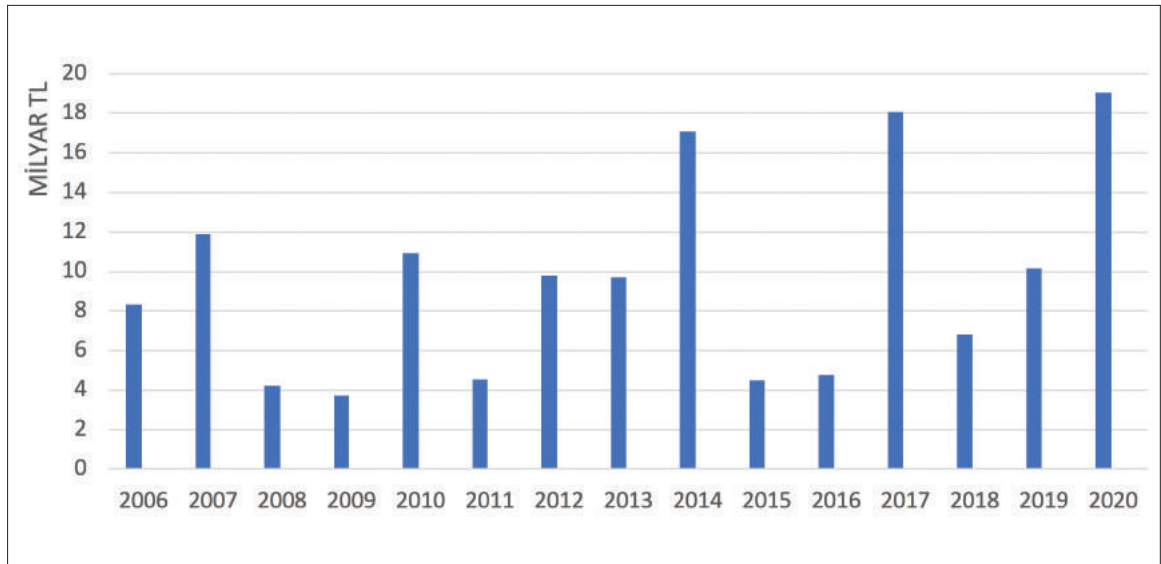
Koronavirüs vakalarının açıklanmaya başladığı aylar olan Mart ve Nisan dönemlerinde kamu (yurtiçi) borçlanmasında ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu durumun temel sebebi; yavaşlayan ekonomi nedeniyle azalan vergi gelirleri yanı sıra hükümetin sağlık ve transfer harcamalarını artırması sonucu

bütçe açığının artacak olması ve sonuç olarak finansman ihtiyacının yükselmesi olarak gösterilebilir. Borçlanma miktarındaki artışı Grafik 17 ve Grafik 18 net bir biçimde ortaya koymaktadır. Grafik 17, 2006 yılından itibaren sadece mart ayı tahvil ihracı tutarlarını, Grafik 18 ise sadece nisan ayı tahvil ihracı tutarlarını tarihsel olarak göstermektedir. 2020 yılı Mart ayında tarihsel ortalamanın neredeyse 2 katı bir borçlanma gerçekleştirilmiştir. 2020 yılı Nisan ayında ise son 5 yıla göre neredeyse 3 kat daha fazla borçlanılmıştır. Bu borç artışında ilgili dönemde Türk Lirasının değer kaybının etkisini de eklemek gerekmektedir. Kamu borçlanmasında döviz kuru artışının etkisi bire bir etken faktörler arasında yer almaktadır.

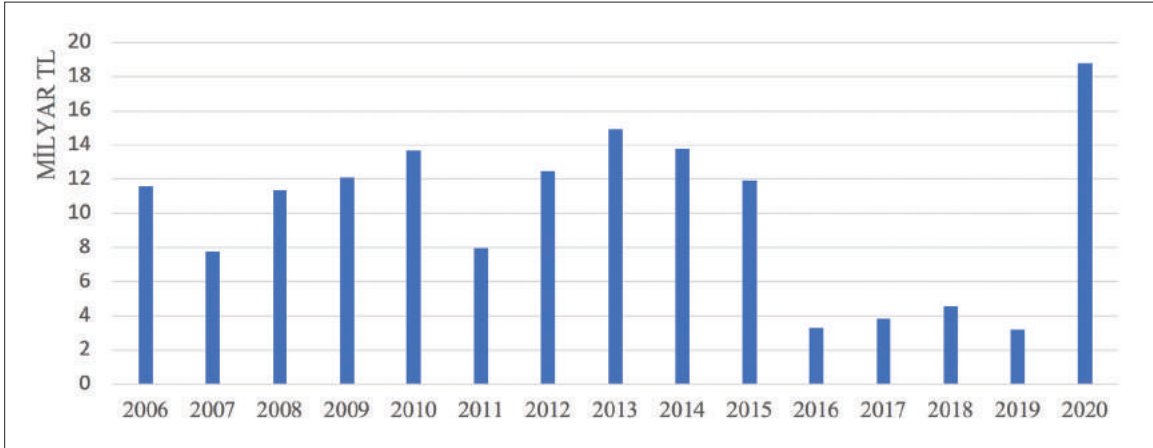
Kamu borçlanmasındaki artışla beraber Türkiye için gösterge niteliğindeki 2 yıllık tahvil faizi de Nisan ayı itibarıyla ciddi anlamda artış göstermiş durumdadır. 1 Mart haftasını %10,73 faiz oranıyla kapatan 2 yıllık gösterge tahvil faizi, 5 Nisan haftasını %12,255 ile tamamlamıştır. Bu yaklaşık 150 baz puanlık bir artışa tekabül etmektedir.

Grafik 20'de ise ABD, Çin ve bazı AB üyesi

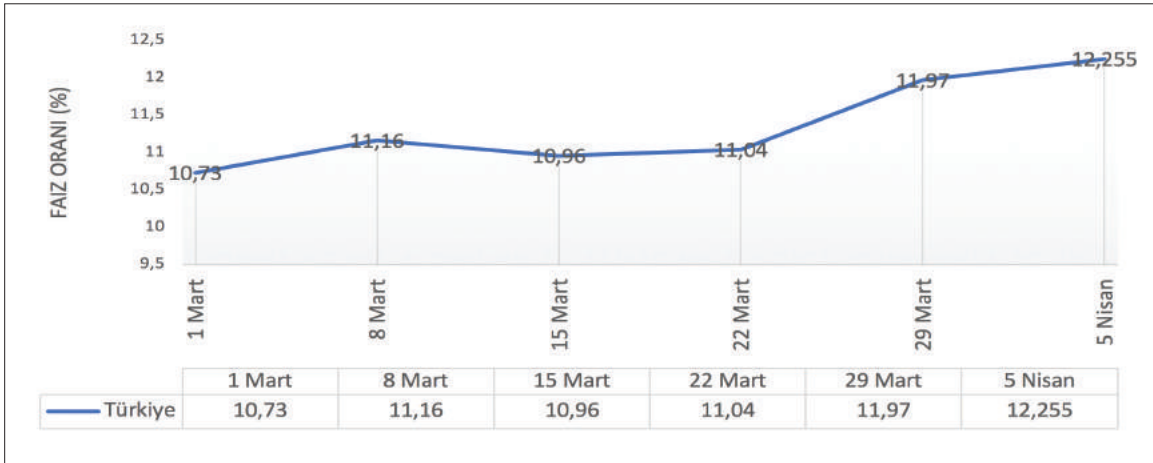
Grafik 18. Yıllara Göre Mart Ayı Kamu Borçlanması

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

Grafik 19. Yıllara Göre Nisan Ayı Kamu Borçlanması

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

Grafik 20. Türkiye’de İki Yıllık Tahvil Faizi

Kaynak: investing.com

ülkelerin 2 yıllık tahvil faizi istatistiklerini görmekteyiz. Türkiye’den farklı olarak bu ülkelerin tahvil faizlerinde kayda değer bir artış olmamış aksine bazılarında (ABD, İngiltere ve Çin) düşüş gerçekleşmiştir. Bu farklılığın sebebi olarak diğer ülkelerin para politikası ağırlıklı bir yol haritası çizmesi gösterilebilir. Buna gerekçe olarak da Türkiye’nin enflasyonist bir ekonomiye sahip olması bu süreçte maliye politikasını ön plana çıkartmaktadır ve kamu finansmanı ihtiyacını artırmaktadır.

Grafik 20’deki en yüksek artış yaklaşık 55 baz puanla İtalya’ya aittir. Onu 35 baz puanlık artışla İspanya, 20 baz puanlık artışla Fransa takip et-

mektedir. Bu durum bu 3 ülkenin geçtiğimiz süreçte koronavirüsle mücadelede ciddi zorluklar yaşamaları neticesinde yaşanan kredibilite kaybı sonrası risk artışının fiyatlanması olarak yorumlanabilir.

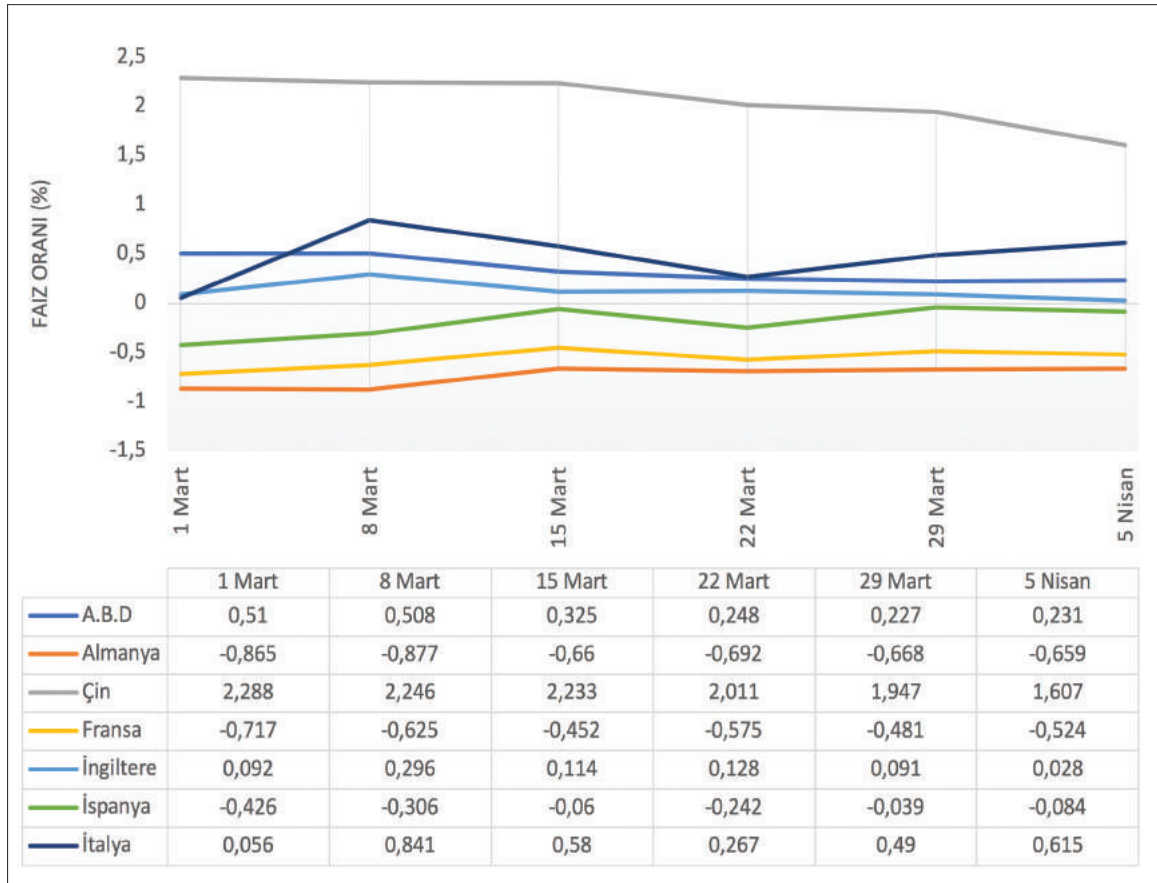
Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi ve Ek Önlemler

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin salgının etkilerinin giderilmesi konusunda benzer adımları attıkları görülmektedir. Özellikle, ABD ve İngiltere gibi gelişmiş ekonomilerin ağırlıklı olarak piyasayı canlı tutmak ve sağlık sistemini desteklemek odaklı adımlar attığı görülmektedir. Türkiye’de de benzer

şekilde salgının etkilerini minimize etmek adına ilk etapta 100 milyar TL'lik Ekonomik İstikrar Kalkanı paketi açıklanmıştır. Pakette kısa vadeli talep şokunun etkilerini minimize edici adımlar ağırlıklıdır. Buna göre;

- En düşük emekli maaşının 1500 TL'ye çıkarılması,
- Kredi ödemelerinin 3 ay ertelenmesi,
- 20 bin yeni öğretmen atamasının yapılması,
- Salgından en çok etkilenen, perakende, AVM, otomotiv, lojistik gibi öncelikli sektörler için muhtasar, KDV ve SGK primi ödemeleri 6'şar ay ertelenmesi,
- Ülke ekonomisinin en hassas sektörlerinden biri olan hizmet sektörü için; turizm sektöründe konaklama vergilerinin ötelenmesi, ulaşım sektöründe sivil havacılığın KDV indirimi ile teşviki, ihracat sektöründe; ihracatçıya stok finansmanı desteği gibi ek önlemler,¹⁴
- Piyasaya 3 aylık dönemde 50-60 milyarlık ek likidite sağlanması,
- Tüm esnafın ana para ve faiz ödemelerinin ertelenmesi,
- Kamu bankalarının esnaf ve Kobilere ek kredi imkanları için yardımcı olması,¹⁵
- İşsiz kalanlara ve yardım talebinde bulunanlara 1000 TL yardım (4,4 milyona kişi),
- 3 ay boyunca işten çıkarılmanın yasaklanması,

Grafik 21. İki Yıllık Tahvil Faizi

Kaynak: investing.com

- Kısa çalışma ödeneğinin devreye sokulması,
- Ücretsiz izne ayrılmak zorunda bırakılan çalışanlara aylık 1170 TL maaş verilmesi, gibi adımlar atılmıştır.

Yukarıda da görüldüğü üzere; Türkiye'nin açıkladığı önlem paketi ile gelişmiş ülkelerin açıklamış olduğu paketler karşılaştırıldığında miktarların büyüklüğü dışında benzer adımların atıldığı söylenebilecektir. O halde, maliye politikası araçlarının böylesine küresel bir salgın durumunda, öncelikle salgının bulaşıcılığının engellenmesi, salgının alt gelir gruplarında yarattığı gelir kaybının hafifletilmesi ve toplam talebin canlı tutulması yönünde kullanılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu minvalde, dünya genelinde ve Türkiye'de mali önlem paketlerinin öncelikle sağlık harcamalarının artırılması ve karşılıksız teşvikler üzerine inşa edildiği görülmektedir.¹⁶

Para politikaları anlamında ise, FED'in başını çektiği düşük faiz politikası en fazla başvurulmuş yöntem olmuştur. Bunun yanında kredisel genişleme, talep ve arz şokunun kontrol altına alınması için kullanılan diğer önemli bir politika olmuştur. Ancak, -100 baz puan uygulaması gibi yöntemler akla likidite tuzağına düşülüp düşülmeyeceği sorusunu getirmektedir. Böyle bir durumda belirli bir alt sınır aşıldığında artık uygulanan politikalar işlevsiz hale gelecektir. Sıfıra yakın faiz politikasının süreci ne kadar ayakta tutabileceği kestirilememektedir.

Mısır Ekonomisine Etkileri

Salgının etkilerini minimize etmek isteyen Mısır hükümeti, önleyici tedbir olarak Çin ile Mısır arasındaki uçuşları 26 Ocak'ta durdurma kararı alsa da ülkesine virüsün gelmesini engelleyememiştir. Dünya Sağlık Örgütü'ne 14 Şubat'ta ilk vakayı bildiren Mısır, virüsün yayılmasını engellemek amacıyla 16 Mart'ta ülkesine ve ülkesinden gerçekleşecek tüm uçuşları askıya almıştır. Mısır, 20 Nisan itibarıyla 250 ölüm dâhil olmak üzere ülkesinde 3333 vakanın olduğunu duyurmuştur.¹⁷ Sağlık

harcamaları GSYH'sinin yüzde 5,3'üne denk gelen Mısır'da doktor yoğunluğu 1000 kişi başına 0,79 doktor ve hastane yatak yoğunluğunda 1000 kişi başına 1,6 olan yatak sayısı ile salgınla mücadele etmektedir.

Kuzey Afrika ülkeleri içerisinde en büyük ve diğer ülkelere nazaran çeşitlenmiş bir ekonomiye sahip olan Mısır, ülke içerisinde ve dünyada gittikçe yayılan koronavirüs salgını karşısında hem sosyal hem de ekonomik açıdan etkilenmiştir. Mısır ekonomisinin temelleri ticaret ve turizme dayalıdır. Özellikle turizm sektörü, yeni iş fırsatları yaratan ve turizme ilişkin diğer birçok endüstriyi teşvik eden önemli bir döviz kaynağıdır. Mısır, yapısı itibarıyla çeşitlenmiş bir ekonomiye sahip olsa da küresel olaylar karşısından oldukça kırılgan ve savunmasızdır. Uzun vadede uluslararası ticaretin duraksaması ve turizm sektörünün sekteye uğraması Mısır'ı virüse karşı birtakım önlemler almaya itmiştir.

Mısır Ekonomisi için Alınan Önlemler

Bu kapsamda Mısır hükümeti koronavirüs ile mücadele planını finanse etmek, bankalar aracılığıyla orta gelirli bireyler için gayrimenkul gelişimini finanse etmek ve borsaya destek olmak amacıyla sırasıyla 100 milyar (6,39 Milyar \$), 50 milyar (3,2 milyar \$) ve 20 milyar (1,28 milyar \$) Mısır lirası kaynak ayırmıştır. Virüs ile mücadele planında yer alan önlemler arasında;

- Sanayi sektörü için elektrik ve doğal gaz fiyatlarının azaltılması
- Mart ve Nisan aylarında ihracatçıların kira aidatlarının bir kısmını ödemeleri için 1 milyar lira (63,9 milyon \$) sağlanması
- Fabrikalara ve turistik tesislere uygulanan emlak vergisi ödemesinin 3 aylığına ertelenmesi
- Merkez Bankası'nın faiz oranlarını 300 baz puan (%3) azaltılması,
- Merkez Bankası'nın hisse sermayesinin finansmanı

- için gerekli kredi limitlerini sağlanması ve küçük-orta işletmelerin kredi haklarının 6 ay boyunca ertelenmesi
 - Turizm sektörü için 50 milyar lira (3,2 milyar \$) kaynak sağlanması
 - Emeklilere 5 defaya mahsus ikramiye verilmesi ve verilecek ikramiyenin temel ücretin %80'i kadar arttırılması
 - Emekli maaşında yılsonu itibariyle %14 artış sağlanması
 - Tarım arazilerinde ödeme süresi gelmiş borçların 2 yıl süreyle uzatılması gibi önlemler yer almaktadır.¹⁸
- Mısır Merkez Bankası, COVID-19 salgını karşısında ekonomiyi desteklemek için son iki toplantısında sabit tuttuğu faiz oranlarını indirerek

Tablo 4. Mısır'da Salgının Sektörel Etkileri

	GSYH % Payı		
2018	Kovid-19'dan Etkilenme Oranı	Tekrar Faaliyete Geçme Süreci	
Tarım, Orman ve Balıkçılık	11,2	Düşük	Hızlı
Sanayi	33,8	Yüksek	Yavaş
Madencilik	11,6	Düşük	Hızlı
İmalat	2,4	Yüksek	Yavaş
İnşaat	6	Yüksek	Yavaş
Hizmetler	55,2	Yüksek	Yavaş
Toptan ve Perakendecilik	3,5	Yüksek	Yavaş
Turizm	43,0	Yüksek	Yavaş
Gayrimenkul	3,5	Yüksek	Yavaş
Diğer hizmet faaliyetleri	0,9	Düşük	Hızlı

Kaynak: Egypt Central Office, <https://www.cbe.org.eg/en/EconomicResearch/Publications/Pages/EconomicReview.aspx>

Not: Vergi ve subvansiyonlar rakamlarda yer almadığı için GYSH pay toplamı 100% değildir.

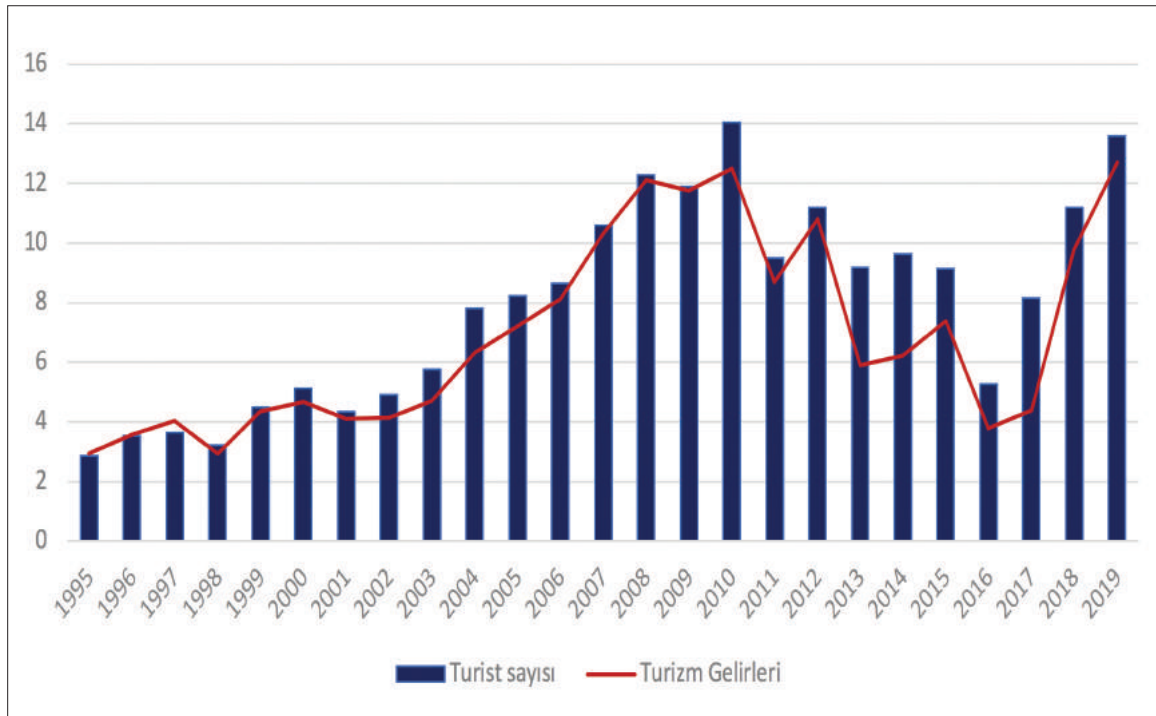
önleyici bir hamlede bulunmuştur. Uygulanan faiz indirimini tüm sektörlerde ekonomik faaliyetlerin desteklenmesine katkıda bulunacak istisnai bir önlem olarak gören Mısır Merkez Bankası'nın temel amacı özel sektör büyümesini teşvik etmektir ve bu hamle küresel eğilimle aynı doğrultudadır. Ayrıca bu hamlenin ekonomik büyümeyi, imalat sektörünü ve borsa performansını destekleyeceği düşünülmektedir.

Mısır hükümetinin almış olduğu bu tedbirler elbette ki ülke ekonomisine katkı sağlayacaktır. Ancak bu katkı sınırlı bir katkı olacak ve Mısır ekonomisi koronavirüs salgının negatif etkilerinden kaçamayacaktır. GSYH'nin büyük bir bölümünü oluşturan ticari faaliyetlerde yavaşlama ve turizm sektöründe büyük bir daralma yaşanacaktır. 2019 yılında 12,6 milyar dolar turizm geliri elde eden Mısır'ın virüs sebebiyle 2020 yılında ayda 1 milyar dolar kaybedeceği ve 2020 yılındaki 12 milyon turist hedefine ulaşmayacağı tahmin edilmektedir.¹⁹

Ülke istihdamın büyük bir bölümünü oluşturan turizm sektöründe yaşanacak daralma sonucunda işsizlik oranındaki artış da kaçınılmaz olacaktır. Mal ve hizmet ihracatındaki ve turizm sektöründeki sermaye harcamaları azalacak buna bağlı olarak da ülkedeki kredi büyümesi yavaşlayacaktır. Mısır Merkez Bankası'nın küçük ve orta ölçekli işletmelerin kredi ödemelerini 6 ay boyunca ertelemesi yalnızca sorunlu kredilerin onaylanmasını geciktirecektir. Goldman Sachs tahminlerine göre, bu süreçte Mısır'ın ekonomisi %1 daralma yaşayacaktır.²⁰

Küresel bir aksamaya yol açan koronavirüs salgını, Mısır'ı birtakım ekonomik zorluklarla karşı karşıya bıraksa da bu süreç ülkenin finansal istikrarını etkileyecek ve bir krize neden olacak seviyede olmayacaktır. Çünkü Mısır, son yıllarda uyguladığı yapısal reformlar neticesinde güçlü bir likiditeye sahiptir.

Grafik 22. Mısır'ı Ziyaret Eden Turist Sayısı ve Turizm Gelirleri

Kaynak: Central Bank Of Egypt

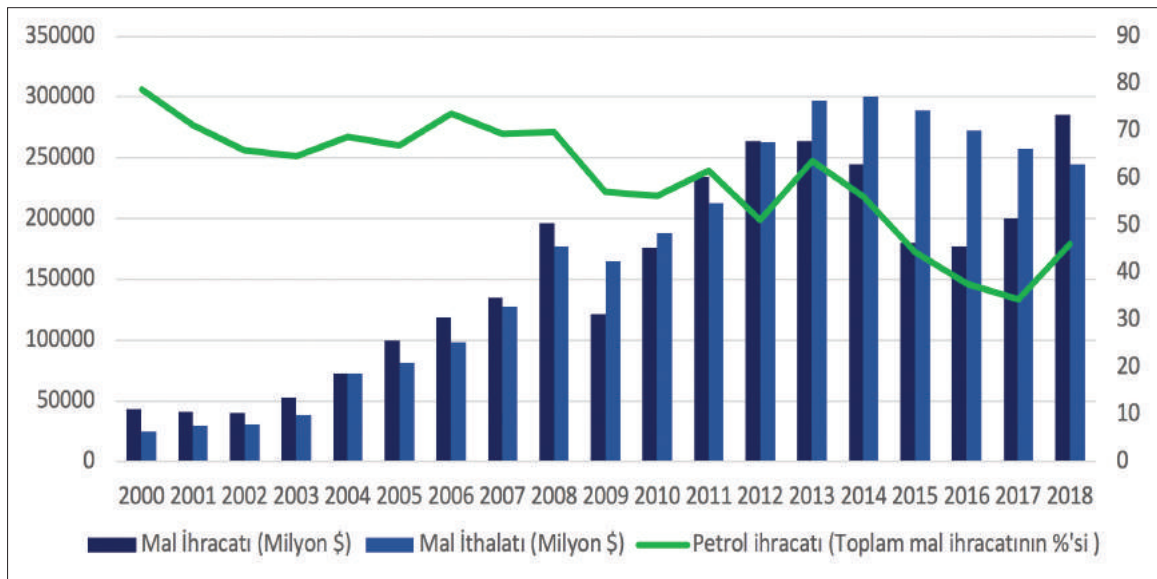
Birleşik Arap Emirlikleri Ekonomisine Etkileri

Koronavirüs vakasını bildiren ilk Ortadoğu ülkesi olan Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), 29 Ocak'ta Çin'e tatile giden bir ailede koronavirüs tespit edildiğini açıklamıştır. Bu açıklamanın ardından BAE havayolları, Çin'e yapılan uçuşların çoğunu askıya almıştır. Ayrıca koronavirüs salgınının ülkesinde yayılmasını engellemeye çalışan BAE, İran'da 19 Şubat'ta koronavirüsün ortaya çıkması ve ülke genelinde hızla yayılması üzerine İran ile olan hava ve kara yollarını kapatmış ve 22 Mart'ta da ülke genelinde 11 gün sürecek bir karantina başlatmıştır. Virüsün yayılmasını engelleme hususunda başarılı bir görüntü çizen BAE, geçen bu süreçte 20 Nisan itibarıyla 43 ölüm dâhil olmak üzere sadece 7263 vakanın olduğunu duyurmuştur.²¹ Sağlık harcamaları GSYH'sinin yüzde 3,5'ine denk gelen BAE'de 1000 kişi başına düşen doktor yoğunluğu 0,79 ve 1000 kişi başına düşen hastane yatak yoğunluğu 1,6 ile salgınla mücadele etmektedir.

Körfez ülkeleri içerisinde Suudi Arabistan'dan sonra en güçlü ekonomiye sahip BAE, serbest piyasa ekonomisine sahiptir. BAE ekonomisinin zenginliği petrol ve doğalgaz üretimine bağlı olmakla birlikte son yıllarda ülke ekonomisi çeşitlendirilmeye çalışılmaktadır. Petrol gelirlerinin mal ve hizmet ihracatının %70'ini GSYH'nin ise yaklaşık %30'unu oluşturduğu BAE ekonomisi, küresel finansal krizler karşısında oldukça hassastır ve petrol fiyatlarında yaşanacak düşüş sonrasında ülkenin bütçe gelirleri azalma eğilimi gösterecektir. BAE ekonomisinde tarım ve sanayi sektörlerinin katkısı yok denecek kadar azdır. Özellikle ülkedeki ekilebilir alanın sadece %3 olması nedeniyle BAE, ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü ithalat yoluyla karşılamaktadır ve bu konuda dışa bağımlıdır.

BAE, bulunduğu coğrafya itibarıyla ticaret, finans ve turizm merkezi olma stratejisi izlemektedir. Dışa açık bir pazar olan BAE, bölgesindeki diğer ülkelerin mal ve hizmet temin ettiği ticaret merkezi konumundadır ve dış ticaretini transit ticaret yaparak oluşturmaktadır. Transit ticaretinde İran, Irak, Hindistan ile Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin pa-

Grafik 23. BAE'nin Mal İhracatı-İthalatı ve Petrol İhracatının Mal İhracatı İçerisindeki Payı

Kaynak: Comtrade

zarlarına satış yapmaktadır. Finans merkezi olma yolunda Amerikalı ve Avrupalı birçok firmayı ülkesine çeken BAE, Afrika ve Asya ülkelerine ait piyasaların yakından takip edilmesine olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte turizm sektörünü önemli bir döviz kaynağı olarak gören BAE, son yıllarda ülkesine turist çekebilmek için birçok yatırım yapmıştır. Bu yatırımların bir karşılığı olarak 2019 yılında ülkesine yaklaşık 13 milyon turist çeken BAE, 21,3 milyar dolar gelir elde etmiştir.²²

Ayrıca BAE’de seyahat ve turizm sektörü toplam istihdamın %9,6’sını oluşturmaktadır yani her on kişiden biri neredeyse seyahat ve turizm sektörü tarafından desteklenmektedir.²³ Turizm gelirlerini daha da arttırmak isteyen BAE, geçmişte uluslararası birçok uluslararası organizasyona ev sahipliği yapmış ve en son EXPO 2020 oylaması sonucuna göre yeni bir ev sahipliği hakkı kazanmıştır. EXPO, beş yılda bir düzenlenen ülkelerin bilgi birikimlerini daha yaşanır bir dünya için paylaşmak üzere bir araya geldiği ve fikirlerin, kültürlerin ve projelerin sergilendiği bir sergidir. 6 ay sürecek olan EXPO 2020 ile BAE, ülkesine 20 milyon turist çekmeyi hedeflemektedir. BAE, transit ticaret, finans ve tu-

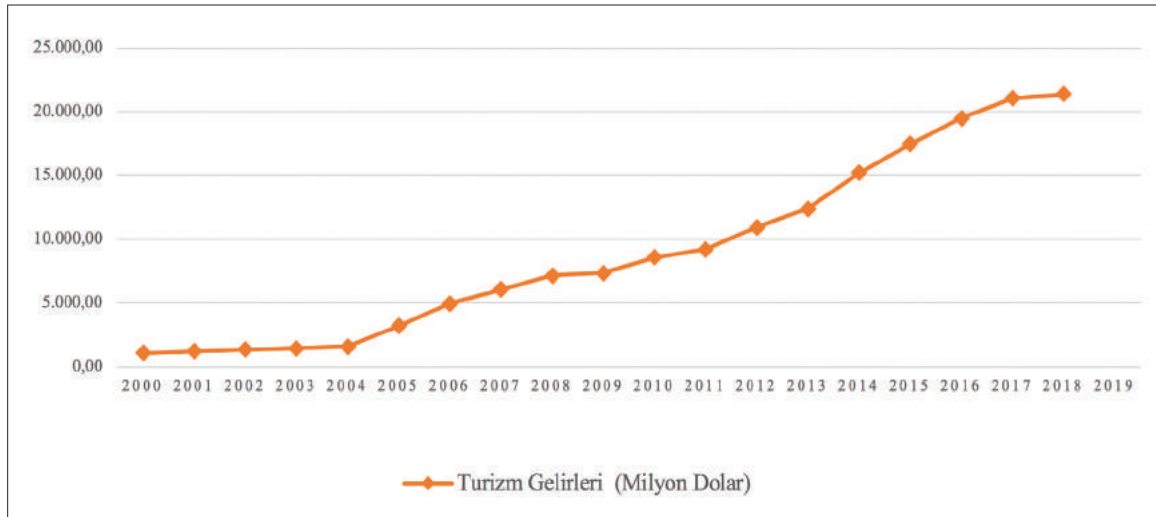
rizm gelirleri ile enerji piyasasına olan bağımlılığını azaltacaktır.

Koronavirüs pandemisinin tüm dünyaya yayılması ile uluslararası ticaretin durma noktasına gelmesi, petrol fiyatlarının sert bir düşüş göstererek değer kaybetmesi, uluslararası uçuşların durması ile turizm sektörünün sekteye uğraması ve daha birçok negatif gelişme üzerine BAE, ülke ekonomisinin zarar görmesini engellemek amacıyla birtakım önlemler almıştır. Çünkü salgının başlamasından itibaren ekonomik aktivitenin azalması ile BAE ekonomisi özellikle gayrimenkul, ticaret, perakende ve ulaşım sektörleri üzerinde baskı oluşturmaya başlamıştır. Özellikle ulaşım sektöründe ülke ekonomisine katkısı büyük olan hava yolları firmaları (Emirates ve Etihad) seyahat kısıtlamaları nedeniyle ücret kesintileri (%25-50) ve işten çıkarmalar olabileceğini dile getirmiştir.²⁴

BAE Ekonomisi için Alınan Önlemler

Salgının ne kadar devam edeceği konusundaki belirsizlik BAE’nin EXPO 2020 ev sahipliğini dolayısıyla da 20 milyon turist hedeflerini tehlikeye sokmuştur. Tüm bunların yanında Brent ham petrol fiyatlarındaki ani düşüşlerin devam etmesi BAE

Grafik 24. BAE’nin Turizm Gelirleri

Kaynak: World Tourism Organization

ekonomisinin bir yandan gelirlerini azaltırken bir yandan da bütçe açığını arttıracaktır. Bu kapsamda vatandaşlarını finanse etmek ve yatırımcılarını desteklemek kısacası ülke ekonomisini desteklemek için 100 milyar BAE dirhemlik (27,2 milyar dolar) teşvik paketi açıklamıştır. 50 milyar dirhemi (13,6 milyar dolar) Merkez Bankası tarafından yerel bankalara sıfır faiz oranı ile sunulacakken geri kalan 50 milyar dirhemi ise bankalar tarafından işletilen sermayeleri korumak için sunulacaktır. Ayrıca Abu Dubai Yönetim Kurulu da likiditeyi artırmak ve hisse senedi arzı ve talebi arasındaki dengeyi sürdürmek için ekonomik faaliyetleri ve işletmeleri desteklemek amacıyla 1,5 milyar dirhemden oluşan bir teşvik paketi açıklamıştır. Bu pakete ek olarak vatandaşlar ve endüstriyel sektörlerin su ve elektrik sübvansiyonları için 5 milyar dirhem, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin Kredi Garanti programı için 3 milyar dirhem ve likiditeyi arttırmak için 1 milyar dirhem ayırmıştır.

BAE bu teşvik paketi ile ülke içerisindeki likiditeyi arttırmayı ve koronavirüs salgınının neden olduğu mevcut küresel ekonomik durumun etkisini azaltmayı amaçlamaktadır ve ticari sektör, dış ticaret, turizm ve enerji sektörüne odaklanan girişimleri içermektedir. Virüs ile mücadele planında yer alan önlemler arasında,

- Ülkede faaliyet gösteren işletmelere uygulanan %2,5'lik faizin önümüzdeki 3 ay boyunca dondurulması
- Dubai pazarlarında yerel olarak satılan ithal ürünlere uygulanan vergilerin %20'sinin geri ödenmesi
- Şirketlerin gümrük belgelerinin ibraz edilmesi için uygulanan vergilerin %90 oranında azaltılması
- Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki tüm bankalara sıfır maliyette kredi verilmesi
- Ülkeye kayıtlı gemilerin, Dubai Limanı ve Hamriyah Limanı'ndaki doğrudan ve dolaylı yüklemesi

sırasında varış ve ayrılış için demirleme ücretlerinden muaf tutulması

- Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin mali yükünün azaltılması
- Vatandaşların ve iş dünyasının, yaşam ve iş yapma maliyetini düşürmek amacıyla 3 aylık bir süre için su ve elektrik bağlantıları için ödenen depozitonun %50 azaltılması ve su ve elektrik faturalarında 3 aylık %10 indirim uygulanması
- Turizm sektöründe 2020 yılı için planlanan turizm ve spor etkinliklerinin ertelenmesi üzerine otellerden alınan tüm vergilerin azaltılması yer almaktadır.^{25, 26}

BAE hükümetinin virüsün mali etkisini hafifletmek amacıyla çıkardığı ekonomik teşvik paketine ek olarak bazı büyük işletmeler ve bankalar da yardımda bulunacağını dile getirmiş ve bu konuda kendi girişimlerini açıklamıştır. Bu girişimler içerisinde işletmeler gayrimenkul sektöründe 3 ay boyunca kira ödemelerini erteleme, bankalar ise toplum ve işletmeleri desteklemek amacıyla krediler için 3 ay taksit erteleme, kredi kartı işlem ücretleri iadesi ve 30 Haziran'a kadar fatura ödemelerinde hizmet ücreti ödenmemesi kararları yer almaktadır.^{27, 28}

Yukarıda belirtilen destek paketlerine ek olarak 22 Mart'ta Dubai kabinesi, ulusal ekonomiyi desteklemek, işletmelerin sürekliliğini sağlamak ve koronavirüs etkisini azaltmak için 16 milyar dirhemlik (4 milyar dolar) ekonomik teşvik paketini de onaylamıştır. Bu paket ile 6 aylık ücretli izin, iş yapmanın maliyetlerini düşürme, küçük işletmeleri destekleme ve büyük altyapı projelerini hızlandırma amaçlanmaktadır.²⁹

BAE yetkilileri mart ayında 100 milyar dirhem (27 milyar \$) olarak açıklanan tüm sermaye ve likidite önlemlerinin toplam değerinin 256 milyar dirheme (69,70 milyar \$) ulaştığını dile getirdi. Yeni likidite artırımının son zamanlarda oluşan likidite baskılarının hafifletilmesine yardımcı olacağı

ve ekonominin belkemiği olan işletmelerin ve hane halklarının finansmana erişiminin sağlanmasıyla hayati rollerini sürdürmeye devam edeceği düşünülmektedir.³⁰

Son açıklanan destek paketi ile Birleşik Arap Emirlikleri'nin koronavirüs salgını ile mücadele paketlerinin toplam değeri 282,5 milyar dirhemdir. BAE'nin almış olduğu bu tedbirlerin ülke ekonomisine katkı sağlayacağı açıktır. Ancak bu katkının ne kadar olacağı belirsizdir. Çünkü koronavirüs salgının ne kadar devam edeceği ve Suudi Arabistan ile Rusya arasındaki petrol üretim kısıtı anlaşmazlığının ne zaman son bulacağının belirsizliği ülke ekonomisinde tedirginlik yaratmaktadır.

Ticari faaliyetlerdeki yavaşlamanın BAE'nin transit ticaret gelirlerinin azalmasına, EXPO 2020'nin

ertelenme ihtimali ise turizm sektöründe büyük bir daralma yaşamasına neden olacaktır. Bu daralma ülke istihdamının yaklaşık %10'nunu oluşturan turizm ve seyahat sektörlerinde işten çıkarmalara sebep olacak dolayısıyla da işsizlik oranında artış görülecektir. Ülkenin özellikle gıda ihtiyaçlarında dışarıya bağımlı olması da bu kriz sürecinde önemli bir sorun yaratacaktır. Keza uluslararası ticaretin duraksaması arz daralmasına neden olabilir. Bu durumda ise BAE'de enflasyon sorunu ortaya çıkacaktır.

Katar Ekonomisine Etkileri

Dünya Sağlık Örgütü'ne 27 Şubat'ta ilk vakasını bildiren Katar, vakaların çoğunlukla İran'dan geldiğini açıklamış ve 9 Mart'ta 15 ülkeye (Bangladeş, Çin, Mısır, Hindistan, İran, Irak, İtalya, Lübnan,

Tablo 5. Katar 'da Salgının Sektörel Etkileri

GSYH % Payı			
2018	Kovid-19'dan Etkilenme Oranı	Tekrar Faaliyete Geçme Süreci	
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	8,2	Düşük	Hızlı
Sanayi	56,9	Yüksek	Yavaş
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	31,1	Düşük	Yavaş
İmalat	21,4	Yüksek	Yavaş
Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme temini; Su temini, kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri	5,9	Düşük	Hızlı
İnşaat	8	Yüksek	Yavaş
Hizmetler	42,7	Yüksek	Yavaş
Toptan ve perakende ticaret; motorlu taşıt ve motosiklet onarımı	2,9	Yüksek	Yavaş
Nakliye ve depolama	9,5	Yüksek	Yavaş
Konaklama ve yemek servisi faaliyetleri	0,1	Yüksek	Yavaş
Bilgi ve iletişim	1	Düşük	Hızlı
Finans ve sigorta faaliyetleri	6,1	Düşük	Hızlı
Gayrimenkul faaliyetleri	3,4	Düşük	Yavaş

Kaynak: Planning and Statistics Authority Home Page, <https://www.psa.gov.qa/en/Pages/default.aspx>

Not: Vergi ve subvansiyonlar rakamlarda yer almadığı için GYSH pay toplamı 100% değildir.

Nepal, Pakistan, Filipinler, Güney Kore, Sri Lanka, Suriye ve Tayland) seyahat yasağı koymuştur. 14 Mart'ta seyahat yasağına Almanya, İspanya ve Fransa da katılmıştır. Katar 20 Nisan itibarıyla 9 ölüm dâhil olmak üzere ülkesinde 6015 vakanın olduğunu duyurmuştur.³¹ Sağlık harcamaları GSYH'sinin yüzde 3,1'ine denk gelen Katar'da 1000 kişi başına düşen doktor yoğunluğu 2,78 ve 1000 kişi başına düşen hastane yatak yoğunluğu 1,2 ile salgınla mücadelesine devam etmektedir.

Sektörel bazda ele alındığında ilk etapta etkilenme oranı yüksek sektörlerin oranının ekonomi içindeki büyüklüğünün fazla olduğu görülmektedir. Ancak madencilik gibi önemli sektörlerin etkilenme oranının düşük olması ülke ekonomisinin risk primini düşük tutmaktadır. Ancak, petrol fiyatlarındaki sert düşüşler ülke ekonomisinin önündeki en büyük risk olarak gözükmektedir.

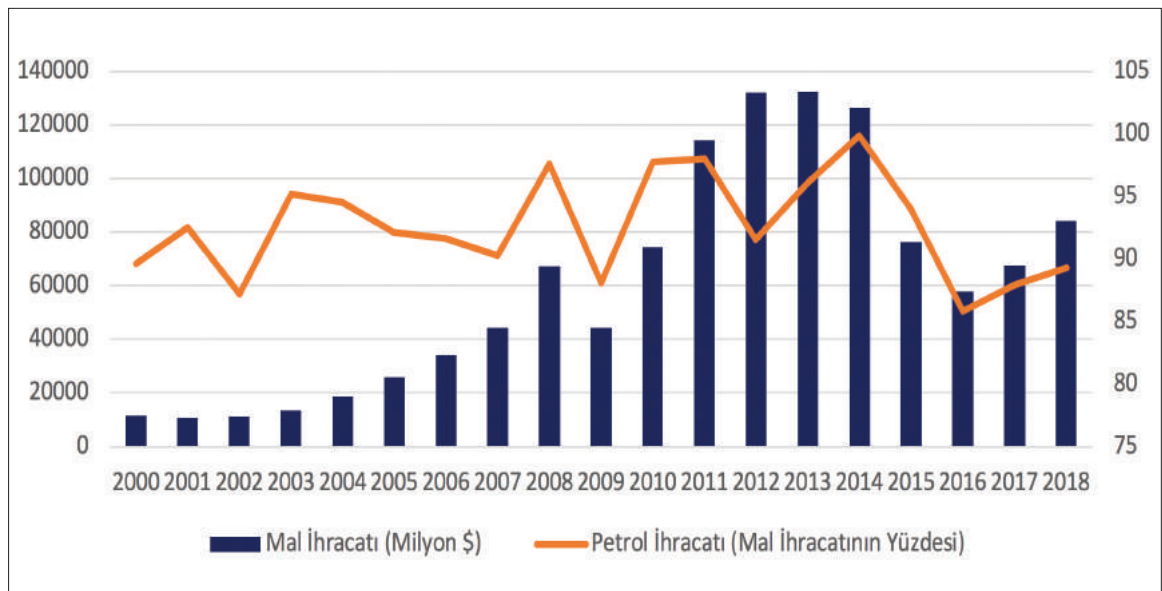
Tablodaki bilgiler haricinde, Katar GSYH'nin %60'ından fazlasını ve ihracat gelirlerinin %85'inden fazlasını temel olarak sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) ve petrol ihracatı oluşturmaktadır. Satın alma gücü

paritesine göre, bölgenin en iyi ekonomik performans gösteren ülkesi olan Katar, uyguladığı ekonomik politikalar ile bir yandan hızlı bir kalkınma sürecini yakalamayı bir yandan da dışa açık, dünya ile bütünleşmiş ve çeşitlenmiş bir ekonomi yaratmayı hedeflemiştir.

Bununla beraber güçlü bir özel sektör oluşturarak ekonomide kamu kesiminin yükünü de azaltmayı amaçlamıştır. Ekonomik çeşitlenme yolunda doğalgaz kaynaklarını etkin bir şekilde kullanan Katar enerji dışı alanlarda yani teknoloji ve finans alanlarında yabancı yatırımcıları ülkesine çekmektedir. Yerel sanayileri geliştirmek ve özel sektörün ekonomik büyümeye katılımını arttırmak da ekonomik çeşitlilik için atılan diğer adımlardandır.

Katar, küresel olaylar karşısında savunmasız bir ekonomiye sahiptir. Petrol fiyatlarında yaşanacak ani bir dalgalanma veya komşuları ile arasının bozulması gibi nedenler ülke ekonomisi için büyük hasarlara yol açabilir. Keza 2017 yılında Katar ve Körfez ülkeleri arasında yaşanan diplomatik kriz ve krizin getirdiği ambargolar enerji, seyahat, finans ve ulaşım sektörlerini etkileyerek ülke eko-

Grafik 25. Katar'ın Mal İhracatı ve Petrol İhracatının Mal İhracatı İçerisindeki Payı

Kaynak: Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri Verilerinden derlenmiştir.

nomisinin küçülmesine neden olmuştur. Katar ekonomisi 2015 yılında %3,7 büyürken 2018 yılında %1,5 büyüme yaşamıştır. Ambargolar, gıda ihtiyacının yaklaşık %80'ini ithal eden Katar'ı hem mal ve hizmet ihracatında hem de mal ve hizmet ithalatında farklı ticaret partnerleri ve yolları aramaya itmiştir.

Katar ekonomisi, koronavirüs salgınının neden olduğu enerji fiyatlarındaki oynaklık ve küresel tedarik zincirindeki duraksama gibi sebeplerle bir darbe daha almış ve ülke içerisinde ve dünyada gittikçe yayılan koronavirüs salgını Katar'ı sosyal ve ekonomik açıdan etkilemiştir. Ülke içerisinde sadece gıda mağazaları ve eczaneler hariç, ticari komplekslerin, alışveriş merkezlerindeki tüm mağazaların ve banka şubelerinin, koronavirüsün yayılma korkusu nedeniyle kapatılması ile hayat durma noktasına gelmiştir. Özel sektörde çalışanların ise %80'inin evden çalışmasına karar verilmiştir.³²

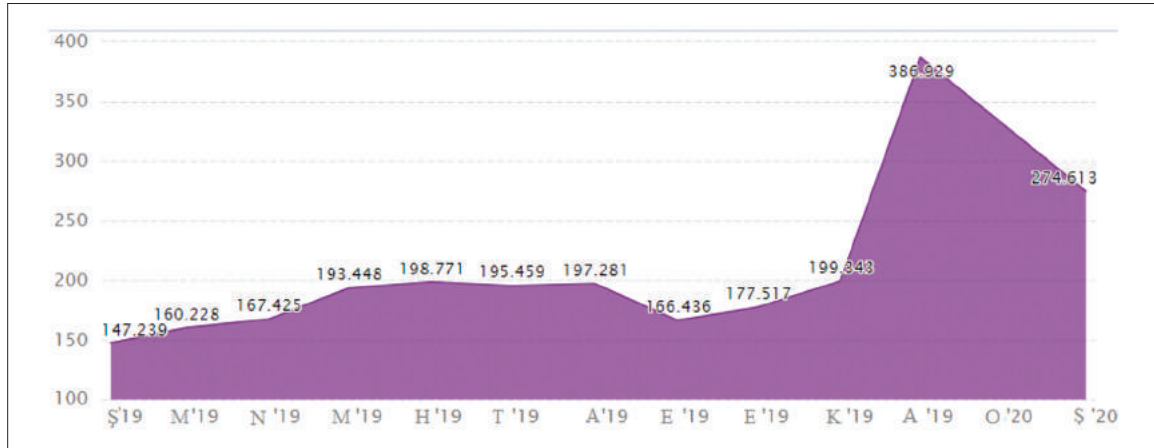
Ev sahipliği yapacağı 2022 FIFA Dünya Kupası ile büyümesini desteklemeyi ve 2023 yolunda turizm ve seyahat gelirlerini arttırmayı hedefleyen Katar'da diğer Körfez ülkeleri gibi ülke ekonomisinde olumsuz etkiler ile yüzleşmeye başlamıştır. Petrol fiyatlarında yaşanan ani düşüş ile ülke içinde Nisan ayı petrol türevleri fiyatları aylık bazda %22

azalmış, borsada 31 şirketin hisseleri değer kaybetmiştir.³³ Bununla birlikte ülke gelirlerinin %60'ından fazlasını oluşturan petrol gelirlerinin azalması sonucunda Katar'ın bütçe fazlasının azalmasına veya yılsonunda bütçe açığı vermesine neden olacağı düşünülmektedir. Çünkü petrol fiyatları, ödemeler dengesi, mali gelirler ve GSYİH büyümesi dâhil olmak üzere birçok gösterge üzerinde etkisi olan önemli bir faktördür.

Çin Katar'ın hem ihracat hem de ithalat partnerlerinden birisidir ve Katar'ın Çin'e ihraç ettiği mallar içerisinde petrol ve doğalgaz yer alırken ithal edilen mallar içerisinde tüketim ve malları, motorlu taşıtlar yer almaktadır. Çin'in 2019-20 Şubat ayı Katar'a ihracatı aşağıdaki grafikte yer almaktadır.

Grafik 25 incelendiğinde Çin'in ihracatı aralık ayında zirveye ulaşmış ancak aralık sonrasında virüsün ortaya çıkması ile azalma göstermiştir. Aynı zamanda Çin dünyanın en büyük ham petrol tüketicisi olduğundan küresel ekonomide büyük bir role sahiptir. Yaşanan bu salgın küresel göstergelerde ve tedarik zincirinde büyük bir değişikliğe neden olmuştur. Doğalgaz talebinde yaşanan düşüşün küresel LNG bolluğunu artırması ve ocak ayında Asya'da küresel LNG fiyatlarının tüm zamanların

Grafik 26. Çin-Katar İhracat Değeri

Kaynak: CEIC

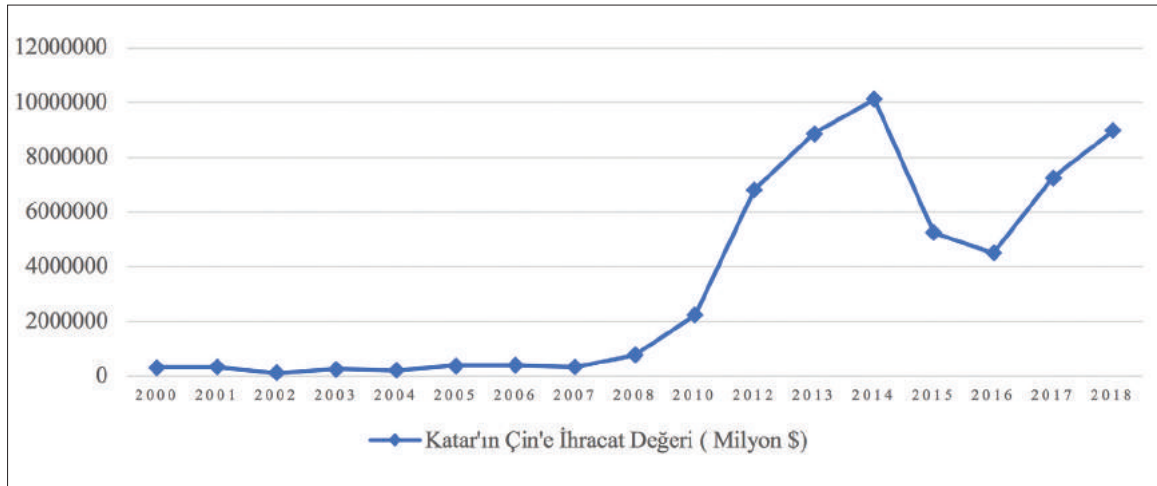
en düşük seviyesine gerilemesi ile Katar (Çin'in en büyük LNG tedarikçilerinden birisi olması sebebiyle) bu durumdan negatif etkilenmiştir. Beklenmedik bir anda ortaya çıkan bu büyük değişiklik şüphesiz ülke ekonomisinin birinci ve ikinci çeyrek büyümesinde bir yavaşlamaya yol açacaktır.

Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA) koronavirüs salgının havacılık sektörü için bir felaket olduğunu ve koronavirüsün havacılık sektörünü 9/11, SARS veya 2008 küresel mali krizi gibi durumlardan çok daha kötü etkilediğini dile getirmiştir. 2019 Aralık-2020 Mart ayları boyunca

Ortadoğu'da havayolları 19 milyar dolar gelir kaybı yaşamıştır. Havayollarının Ortadoğu ekonomilerine katkıları 130 milyar dolar iken 2,4 milyon kişi de istihdam edilmektedir.³⁴ Katar Havayolları 2000 yılında 2 milyon kişi taşıırken yıldan yıla pazar payını büyütürken 2016 yılında 312 milyon, 2018 yılında ise 291 milyon kişi taşımıştır.

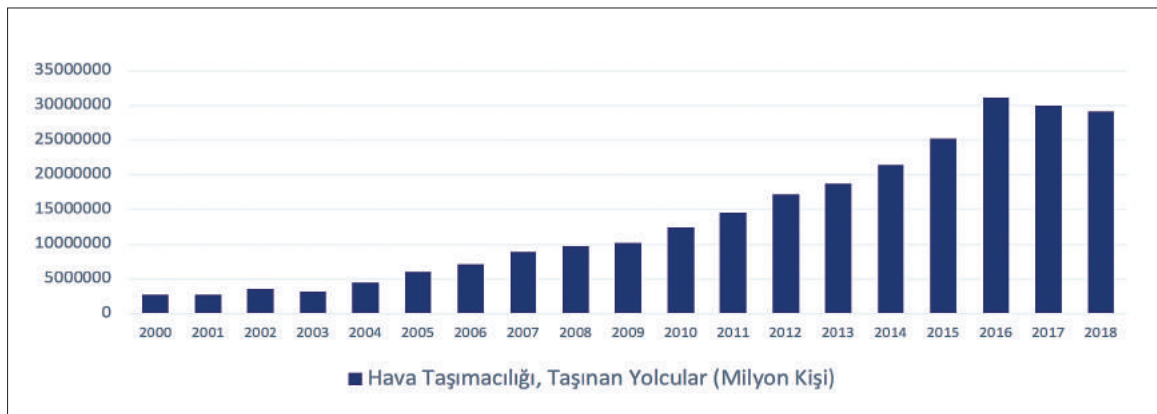
Tüm dünya ülkelerinin neredeyse hepsinin seyahat kısıtlamaları getirmesi sebebiyle Katar Havayolları 2020 yılında daha az kişiyi taşıyacağı ve hava yolu taşıma gelirlerinin bu yıl azalacağı düşünülmektedir. Katar Havayolları yukarıda belirtilen

Grafik 27. Katar-Çin İhracat Değeri

Kaynak: Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri Verilerinden derlenmiştir.

Grafik 28. Katar'ın Hava Sektöründe Taşıdığı Yolcu Sayısı

Kaynak: Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri Verilerinden derlenmiştir.

zararlardan en çok etkilenecek ülkeler içerisinde yer almaktadır ve karşılaştığı zararın boyutlarını azaltabilmek için 200 Filipinlinin işine son vermiştir.³⁵ Ayrıca %50 doluluğa rağmen talepler doğrultusunda uçuşlarına devam eden Katar Havayolları'nın faaliyetlerine daha fazla devam edebilmek için devlet desteğine ihtiyacı olabileceği dile getirilmiştir.³⁶

Katar hükümeti, turizmi ekonomisini genişletebileceği ve özel sektör yatırımlarını arttırabileceği temel sektörlerden biri olarak kabul etmiş ve 80'den fazla ülkenin vatandaşlarına vizesiz giriş izni vererek Ortadoğu'nun en açık sekizinci ülkesi olmuştur. 2011 yılında yaklaşık 5 milyon dolar gelir elde ettiği turizm sektöründe 2018 yılına gelindiğinde 15,2 milyar dolar gelir düzeyine ulaşarak büyük bir başarı elde etmiştir. Turizm sektöründe bir trend yakalayan ve hem ziyaretçi sayısını hem de turizm gelirlerini arttıran Katar 2023 yılında 5,6 milyon turist hedefi koymuştur.³⁷ Turizm sektörüne olan yatırımlarını yıldan yıla arttıran Katar hükümeti, yatırımların karşılığını alabilmek için birçok etkinliğe ev sahipliği yapmıştır.

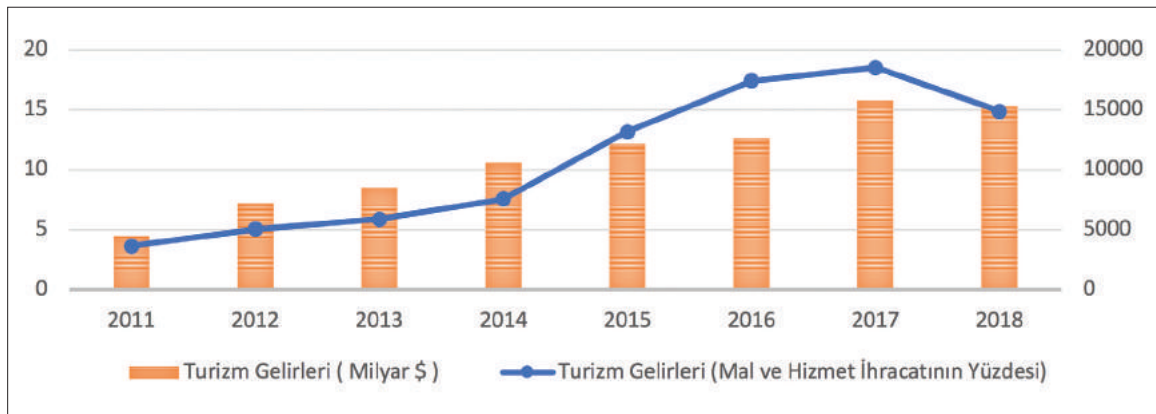
Bu yıl Uluslararası Seyahat ve Turizm Fuarı'na ev sahipliği yapacak olan Katar, ülke turizminde benzeri görülmemiş bir büyüme ve turizm ve seyahat sektörlerinde yeni iş imkânları yaratacak bir fırsat yakalamayı hedeflemiştir.³⁸ Ayrıca Küçük

ve Orta Ölçekli İşletmeler Forumu ve Dünya Koro Müziği Sempozyumu'na ev sahipliği yaparak turizm gelirlerini daha da arttırmayı hedeflemiştir.³⁹ Bununla beraber Katar'da düzenlenecek olan Asya Rugby Şampiyonası, 2. Asya Gençler Tenis Şampiyonası, Körfez Basketbol şampiyonası ve Katar Uluslararası Tenis Federasyonu şampiyonası gibi turnuvalara da ev sahipliği yaparak hedeflerine ulaşmaya çalışmıştır.⁴⁰ Ancak koronavirüs salgının ne kadar devam edeceği konusundaki belirsizlikler bu turnuvaların bazılarının iptal edilmesine bazılarının ise ileri bir tarihe ertelenmesine neden olarak Katar'ın turizm ve seyahat sektöründeki hedeflerini tehlikeye sokmuştur.

Katar Ekonomisi için Alınan Önlemler

Koronavirüs salgının hem uluslararası hem de ulusal boyuttaki negatif etkilerini ülke ekonomisinde hissetmeye başlayan Katar, bu etkileri azaltmaya yardımcı olmak için 75 milyar riyal (23 milyar \$), yerel bankalara finansı desteklemek için 3 milyar riyal (784 milyon \$) ve ülkenin sermaye piyasasını güçlendirmek için 10 milyar riyal (2,7 milyar \$) değerinde teşvik paketlerini açıklamıştır.⁴¹ Bununla birlikte Merkez Bankası mevduat faizini 50 baz puan, kredilendirme faizini 100 baz puan ve Doha'daki tüm faaliyetlerin durma noktasına gelmesi nedeniyle geri alım oranını da 50 baz puan oranında düşürdüğünü açıklamıştır.⁴² Virüs ile mücadelede

Grafik 29. Katar'ın Turizm Gelirleri ve Turizm Gelirlerinin Mal ve Hizmet İhracatı İçerisindeki Payı

Kaynak: Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri Verilerinden derlenmiştir.

açıklanan teşvik paketlerinde yer alan önlemler arasında,

- 16 Mart'tan itibaren altı aylık bir süre boyunca, ödenmemiş kredi taksitlerinin ertelenmesi, yeni krediler için kullanılan sıfır oranlı bir repo pençeresinin tahsis edilmesi ve satış noktalarından (POS) ve ATM'lerden alınan vergilerin (ücretlerin) durdurulması
- Yurtdışına gerçekleştirilen elektronik para transfer prosedürlerinin kolaylaştırılması
- İşçilere elektronik hizmet sağlanması
- Tıbbi ve gıda maddelerinin 6 ay boyunca vergilerden muaf tutulması
- Seyahat ve turizm sektörünün, perakende sektörünün ve küçük ve orta ölçekli sanayi sektörünün 6 ay elektrik ve su ücretlerinden muaf tutulması
- Koronavirüsün yayılma korkusu sebebiyle kapatılan ticari komplekslerde, alışveriş merkezlerindeki tüm mağazalarda ve banka şubelerinde çalışanlar için maaş ödenmesi
- Lojistik bölgelerinin ve küçük ve orta ölçekli endüstrilerin 6 ay süresince kiralarından muaf tutulması
- Borçluların taksitlerinin 6 aylığına erteleme
- Ülkede faaliyet gösteren bankalara ek likidite sağlanması amacıyla Katar Menkul Kıymetler Borsası'nın (QSE) yatırımlarını 10 milyar riyal artırması yer almaktadır.^{43, 44, 45}

Katar hükümetinin virüsün mali etkisini hafifletmek amacıyla çıkardığı ekonomik teşvik paketine ek olarak bazı büyük işletmelerde yardımda bulunacağını dile getirmiş ve bu konuda kendi girişimlerini açıklamıştır. Katar'da küresel bir otel sahibi, geliştiricisi ve işletmecisi olan Katara Hospitality, Katar'daki restoran ve perakende mağazaları da dâhil olmak üzere tüm otel kiracılarının üç aylık bir süre için kiradan muaf olduklarını dile getirmiştir.

Ezdan Mall, Ezdan Mall Gharaffa, Ezdan Mall Al Wakra ve Ezdan Mall Al Wukair'deki tüm perakendeciler mart, nisan ve mayıs kiralarından muaf tutmuştur. Barwa Emlak, kira ödemelerini nisan ayından itibaren üç ay ertelemiş ve Msheireb Properties ve Katara da 15 Mart'tan sonraki diğer bir duyuruya kadar ticari satış noktalarından kira ve hizmet faturalarından muaf tuttuğunu açıklamıştır.⁴⁶

Yukarıda belirtilen destek paketlerine ek olarak Katar, koronavirüs salgını ve petrol fiyatı savaşına karşı mali kaynaklarını artırmak için bankaları önümüzdeki hafta 5 milyar dolardan fazla tahvil çıkarmaya çağırmıştır.⁴⁷ Katar'ın koronavirüs salgını ile mücadele paketlerinin toplam değeri 88 milyar dirhem'dir (26,5 milyar dolar). Alınan tedbirler ekonomik kaygılara cevap verecek nitelikte olsa da bu kaygıları tamamen telafi edemeyecektir. Petrol ve gaz gelirlerine büyük ölçüde bağımlı olan Katar, düşük ham fiyatların ikiz şoklarından ve ekonomiyi oluşturan bölümünün virüsün yayılmasının engellenmesi amacıyla kapatılmasından dolayı şüphesiz negatif etkilenecektir.

Körfez Krizi dolayısıyla ticaret ve seyahat ambargosunun etkilerinden korunmak amacıyla harcamalarını arttıran Katar hükümetinin virüs etkilerinden korunmak için de harcamalarını arttırması gerekecektir bu durum ülke ekonomisini zorlayacaktır. Çünkü harcamaların artması ekonomik büyümeyi durduracak bir adımdır. Genel itibarıyla virüs salgını hem uluslararası hem de ulusal olarak hidrokarbon, hizmet, havacılık, turizm ve perakendecilik sektörlerinin daralmasına yol açacaktır. Sektörlerde yaşanan daralma neticesinde ise Katar'da işsizlik, enflasyon, vergi ve kamu harcamaları artarken ekonomik büyüme daralacak ve ülke ekonomisi durgunluk sorunu ile karşı karşıya kalacaktır.

İran Ekonomisine Etkileri

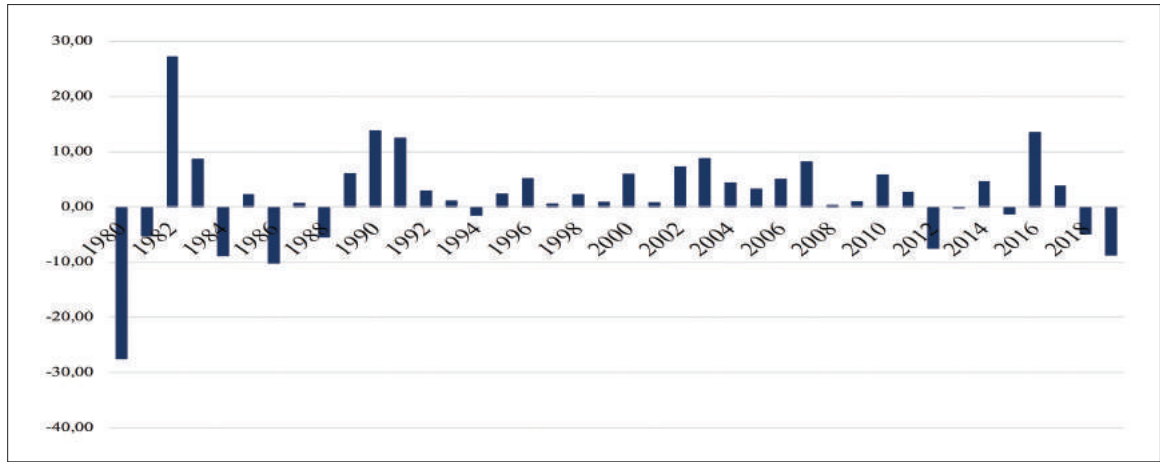
Koronavirüsün Ortadoğu'da yayılma merkezi olarak bilinen İran, Dünya Sağlık Örgütü'ne ilk

vakasını 19 Şubat'ta bildirmiştir. Çin, İtalya, İspanya, ABD, Fransa ve Almanya'dan sonra en yüksek vakaya sahip olan İran'da virüs hükümetin tüm şehirleri ve bölgeleri karantinaya alma fikrine belirli bir süre karşı çıkması sebebiyle ülke geneline yayılmıştır. Bu süreçte sınır komşuları Irak, Türkiye, Afganistan ve birçok ülke İran'a hem kara hem de hava sınırlarını kapatırken bazı ülkeler de sadece

hava sınırını kapatmıştır. İran yetkilileri, salgının tüm ülkede görülmesi üzerine şehirlerarası seyahat yasağı getirmiş olsa da geçen 46 günlük süreçte 20 Nisan itibarıyla 5209 ölüm dâhil olmak üzere 83,505 vakanın olduğunu duyurmuştur.

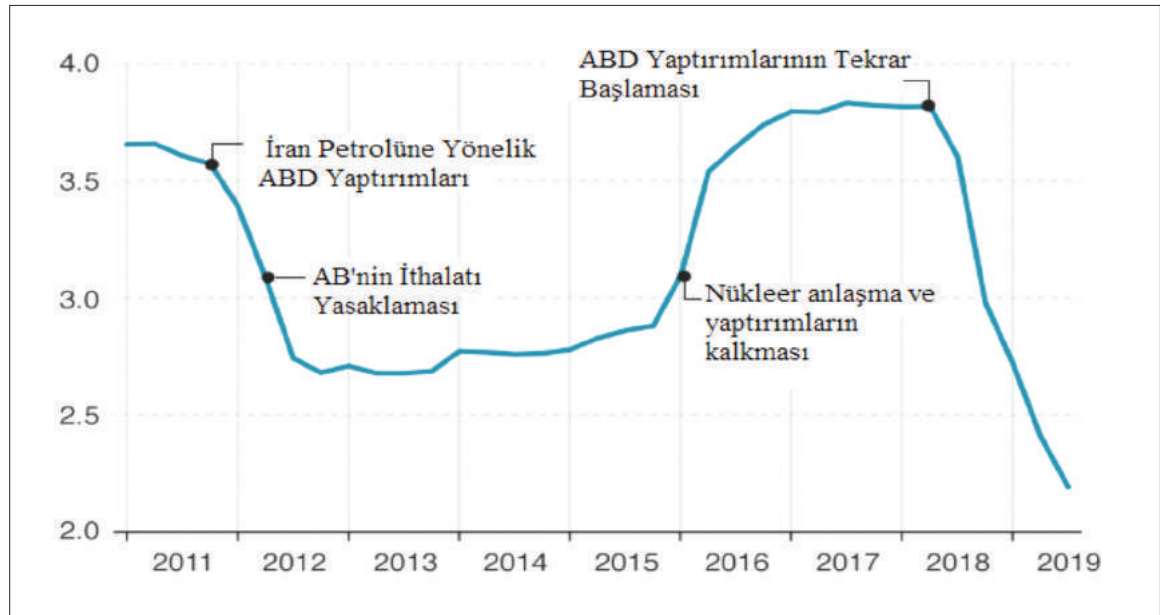
Şehirlerin karantinaya alınması ve zorunlu olmayan işlerin geçici olarak durdurulması ile tüm sektörlerde hayat durma noktasına gelmiştir. Bu

Grafik 30. İran'ın 1980-2020 Yılları Ekonomik Büyüme Oranları

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

Grafik 31. ABD Yaptırımları Sonrası İran'ın Petrol Üretim Düzeyi (Milyon Varil)

Kaynak: OPEC

durum hem üretimin ve hizmetlerin hızının düşmesine hem de birçok kişinin gelir sağladığı işini kaybetmesine neden olmuştur. İran'da ABD yaptırımları ile zor olan yaşam koşulları halk için daha da ağırlaşmıştır. Sağlık harcamaları GSYH'sinin yüzde 8'ine denk gelen İran'da 1000 kişi başına düşen doktor yoğunluğu 1,14 ve 1000 kişi başına düşen hastane yatak yoğunluğu 0,2 ile salgınla mücadelesine devam etmektedir.

İran, hidrokarbon, tarım, hizmet ve imalat sektörlerinden oluşan çeşitlenmiş bir ekonomiye sahiptir. Doğalgaz rezervlerinde dünyada ikinci, ham petrol rezervlerinde ise dördüncü sırada yer alan İran, çeşitlenmiş bir ekonomiye sahip olsa da ekonomik faaliyetleri ve hükümet gelirleri büyük ölçüde petrol ve doğalgaz gelirleri ile şekillenmekte ve bu sebeple de sürekli değişkenlik göstermektedir. OPEC verilerine göre, İran 2018 yılında 107,435 milyar dolar değerinde mal ve hizmet ihracatı gerçekleştiren bu ihracatın 72,252 milyar dolarını petrol ve doğalgaz gelirleri oluşturmuştur.⁴⁸

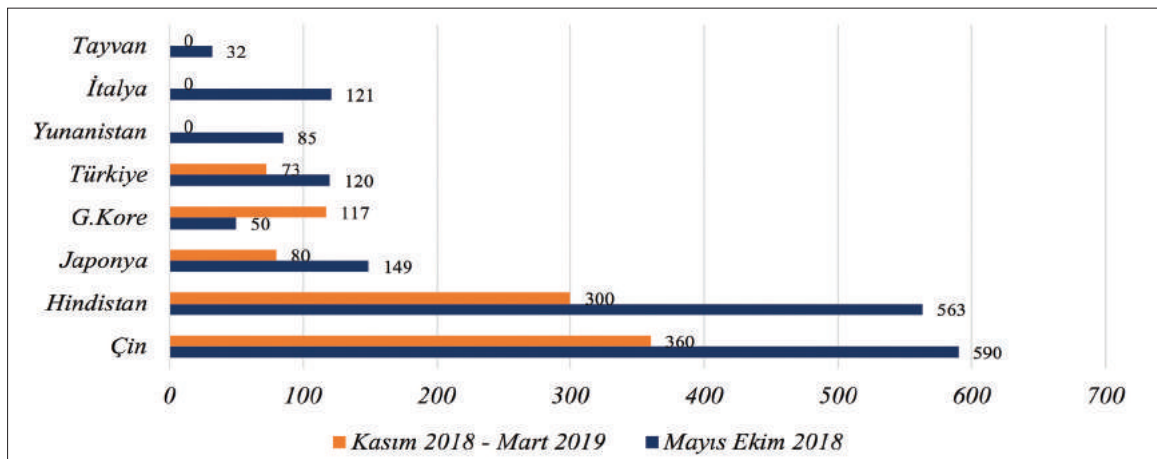
Bu gelirlere bakıldığında İran'ın ihracat gelirlerinin %67'sinin petrol ve doğalgaz gelirlerinden oluştuğu görülmektedir. İran gizli nükleer faaliyetlerinin ortaya çıkması sonucu 2006 yılında uluslararası yaptırımlarla karşı karşıya kalmış ve yap-

tırımlar sebebiyle ülke ekonomisi keskin bir daralmaya girmiştir. 2006 yılında başlayan yaptırımlar ülke ekonomisini derinden sarsmış ve İran ambargolar sebebiyle belirli bir süre ürettiği petrol ve doğalgazı sadece komşularına ve Asya ülkelerine ihraç edebilmiştir.

2011 ve 2012 yıllarında hem ABD hem de AB üyesi ülkeler İran petrolüne yönelik ambargo uygulamıştır. 2016 yılında İran'ın BMGK ülkeleri ile nükleer anlaşma imzalaması üzerine ambargolar kaldırılrsa da 2018 yılında ABD tek taraflı olarak yaptırımları tekrar devreye sokmuş ve yaptırımların dozajını daha da arttırarak belirli bir süre bazı ülkelere muafiyet tanısa da daha sonrasında tüm ülkelerin İran ile petrol ticaretin yapmasına engel olmuştur.

İran ile yürüttüğü ticaretin tamamen uluslararası ticaret kurallarına ve hukuka uygun olduğunu belirten Çin ve bu ambargoları kabul etmeyen başta Türkiye başta olmak üzere bazı ülkeler enerji ihtiyacını karşılamak adına İran'dan petrol ve doğalgaz ithalatına devam etmiştir. Ancak bu süreçte İran ekonomik faaliyetlerini şekillendiren petrol ve doğalgaz gelirleri haricinde başka bir gelir yolu aramaya mecbur kalmıştır. Çünkü ABD yaptırımları ülke parasının dolar karşısında büyük bir değer kaybı yaşamasına, ülke vatandaşının satın alma

Grafik 32. İran'ın Petrol İhraç ettiği Ülkeler

Kaynak: IMF

gücünün düşmesine ve yaşam maliyetlerinin artmasına neden olmuştur.

Yatırımların ekonomik etkisinden kurtulabilmek için tarım, hizmet, imalat ve turizm sektörüne yönelen İran'ın 2010 yılından itibaren petrol dışı ihracat ürünleri içerisinde ağırlıklı olarak plastik, kimyasallar, madenler, gübre, demir ve çelik, hazır giyim, meyve ve sebzeler yer alırken ithalat ürünleri içerisinde makinalar, elektrikli ürünler, ilaçlar, tıbbi ve cerrahi cihazlar, demir ve çelik, organik kimyasallar ve hububat yer almıştır. İran'ın ihracat partnerleri Çin, Irak, Türkiye, Afganistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Güney Kore, Hindistan olurken ithalat partnerleri de Çin, BAE, Türkiye, Hindistan, Almanya olmuştur.

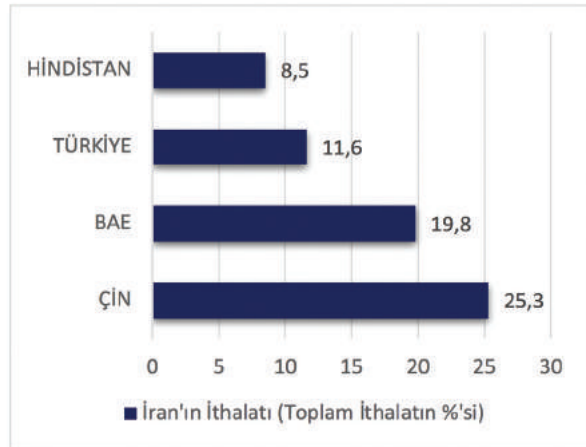
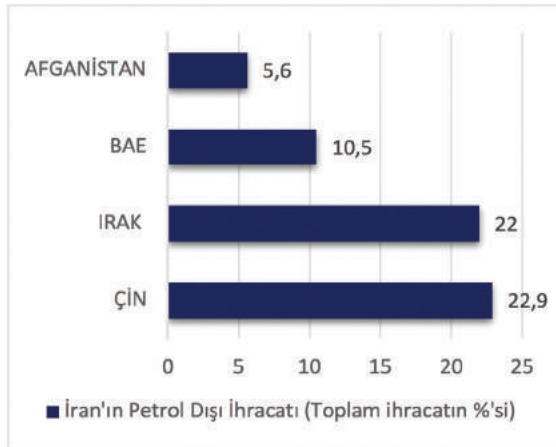
Hem ihracat hem de ithalat partnerleri içerisinde en dikkat çekici olan ve İran'ın ithalatının dörtte birini sağlayan Çin, İran ekonomisinde çok önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla aralık ayında Çin'de ortaya çıkan koronavirüs salgını en çok İran'ı etkilemiştir. Çünkü İran, virüse rağmen Çin'e olan bağımlılığından ötürü temasını kesememiş, sınırlandıramamış ve denetleyememiştir. Bu durum ise ülkede sadece sağlık krizini tetiklemekle kalmamış aynı zamanda ekonomik bir krizi de ortaya çıkarmıştır.

Çin, İran'ın en büyük ticaret ortağıdır ve İran ve Çin arasındaki ticaret 2018 yılında 35 milyar dolar 2019 yılında ise 23 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Petrol ihracatında ödeme alabildiği tek ülke olan Çin'e 2019 yılında 7 milyar dolar değerinde petrol ihraç eden İran, koronavirüs salgının ortaya çıkması ile önemli bir gelir kaynağını kaybetmiştir. Bu kayba 60 dolardan 25-30 dolar düzeyine kadar gerileyen petrol fiyatlarının da eklenmesi ile daha da zorlanan İran ekonomisinin bütçe dengesi sağlayabilmesi çok daha yüksek petrol varil fiyatına ihtiyacı bulunmaktadır.

Çin ekonomisinin yavaşlaması üzerine Çin'in İran mallarına olan talebi de azalmıştır. Bu ticaret kesintisi İran'ın petrol dışı ihracatının %25'ini Çin'in oluşturması sebebiyle bu yöndeki azalma da İran ekonomisi üzerinde yıkıcı bir etki yaratmıştır. Yatırımlar nedeniyle ticarete bölgesel ortaklara yönelen İran'ın diğer ticaret partnerleri de koronavirüs salgının yayılması sebebiyle kara ve hava sınırlarını kapatmıştır. Bu durum salgın ile uğraşan İran'ın ticaret gelirlerinin daha da azalmasına neden olmuştur.

İran'da koronavirüs salgının Kum şehrinde ortaya çıkması ve Kum şehrinin İran için önemli bir turizm şehri olması ekonomiyi etkileyen diğer

Grafik 33. İran'ın Ticaret Partnerleri

Kaynak: Iran Customs Administration

bir etken olmuştur. Turizm, 2018 yılında dozajı artan ABD yaptırımları ve azalan petrol gelirleri nedeniyle geçen iki yılda ekonomiye nefes aldırarak bir sektör olmuş ve yetkililer İran'a daha fazla turist çekebilmek amacıyla yatırımcılara kapılarını açmış ve turistlere birçok fırsat sunmuştur. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi verilerine göre, İran'ın seyahat ve turizm sektörü 2018 yılında 1,158 trilyon riyal (8,83 milyar \$) gelir elde etmiştir ve bu gelir ülke GSYH'sinin %6,5'ini oluşturmaktadır. Ayrıca toplam istihdamın %5,4'ü turizm sektöründe çalışmaktadır.⁴⁹

Bu rakamların ülke ekonomisine olan katkısını düşünen İranlı yetkililer, hem Hac ziyaretlerinin hem de yeni yıl (21 Mart Nevruz Bayramı) kutlamalarının ekonomiyi canlandıracağını düşünmüş ve bu düşünce şehirlerarası karantina kararlarının alınmasında geç kalınmasına ve turizm gelirlerini arttırabilmek için salgının ülke genelinde yayılmasına neden olmuştur. Ancak durumun vahametinin farkında olan Irak ve diğer komşu ülkeler erken önlem olarak tatil rezervasyonlarını iptal etmiş ve hem kara hem de hava sınırını komşusu İran'a kapatmıştır. Salgın nedeniyle ticaret hacminde yaşanan daralmayı telafi etmek isteyen İran'da, turizm gelirlerinin de birinci çeyrekte azalması ekonomik hasara katkı yapmıştır.⁵⁰

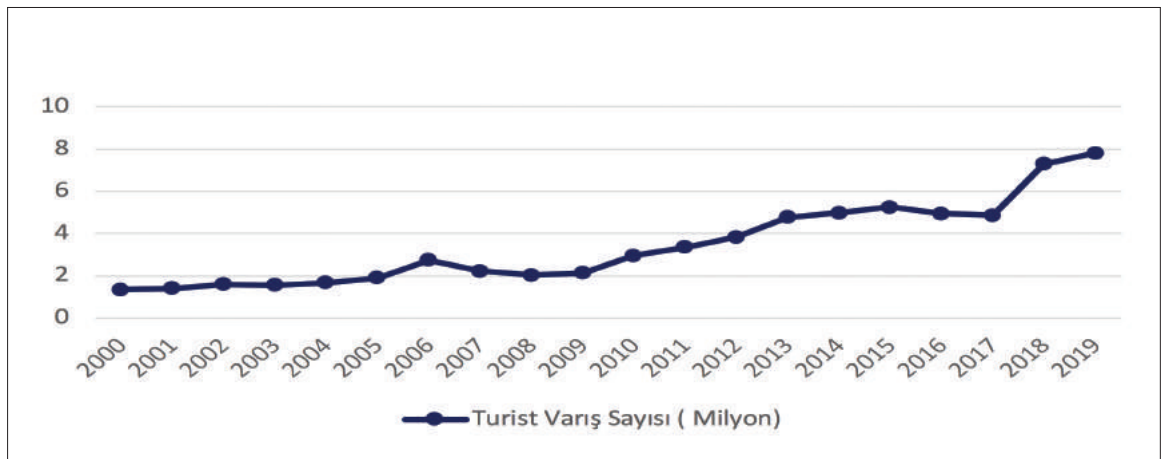
İran Ekonomisi için Alınan Önlemler

İran, virüsün etkilerini azaltmak amacıyla ilk olarak Çin ve Japonya'dan mali yardım istemiştir. Daha sonra salgınla mücadele eden ülkeler için 50 milyar dolar tahsis eden IMF'den 5 milyon dolarlık acil yardım talebine bulunmuştur. İran'daki durumun ciddileşmesi üzerine Çin, Türkiye, Almanya, Fransa, İngiltere, Japonya, Katar, BAE, Özbekistan, Azerbaycan ve Rusya dâhil olmak üzere birçok ülke yardım paketleri göndermiştir.⁵¹ Bununla birlikte OPEC Uluslararası Kalkınma Fonu da İran'a virüs ile mücadelesinde gerekli olan tıbbi ekipmanı satın alabilmesi ve dağıtabilmesi için 500.000 dolarlık bağışta bulunmuştur.⁵²

Koronavirüs salgının hem uluslararası hem de ulusal boyuttaki negatif etkilerini ülke ekonomisinde derinden hissederek İran, virüs etkilerini azaltabilmek için devlet bütçesinin %20'sini yani 1000 trilyon riyali (6,3 milyar dolar) virüsle mücadeleye tahsis edileceğini açıklamıştır. Bununla birlikte hükümet, İran Ulusal Varlık Fonu'ndan da 1 milyar dolar çekmek için talepte bulunmuştur.⁵³ Virüs ile mücadelede açıklanan destek paketlerinde yer alan önlemler arasında,

- 3 ay sağlık sigortalarının, su ve elektrik faturalarının ertelenmesi

Grafik 34. İran'ı Ziyaret Eden Turist Sayısı

Kaynak: World Tourism Organization

- Sabit bir gelire sahip olmayan en yoksul 3 milyon İranlıya nakit ödeme yapılması
- Salgından etkilenen restoranlara, mağazalara tur ve seyahat acentelerine, otellere ve konaklama firmalarına, nakliye şirketlerine, havayollarına, tekstil şirketlerine, deri ürünleri üreticilerine, spor ve eğlence merkezlerine ve etkinlik organizatörlerine düşük faizli kredi verilmesi
- Kriz sonucunda işini kaybeden perakende sektörü çalışanları ve sokak satıcılarına 20 milyon riyalı %4 faiz oranı ile kredi verilmesi (Kredi 24 ay içerisinde ödenecektir)
- Memur maaşlarının %50 arttırılması yer almaktadır.^{54, 55}

Çin ve Rusya bu süreçte ABD yaptırımlarının kaldırılmasını istese de ABD bu duruma yaptırımları daha da arttırarak cevap vermiştir. ABD yaptırımların gıda maddelerini içermediğini dile getirirse de banka havaleleri üzerindeki kısıtlamalar temel ihtiyaçların ithalatını zorlaştırmaktadır.⁵⁶ İran'ın koronavirüs salgını ile mücadele paketi İran Ulusal Varlık Fonu'ndan da 1 milyar dolar alınması durumunda

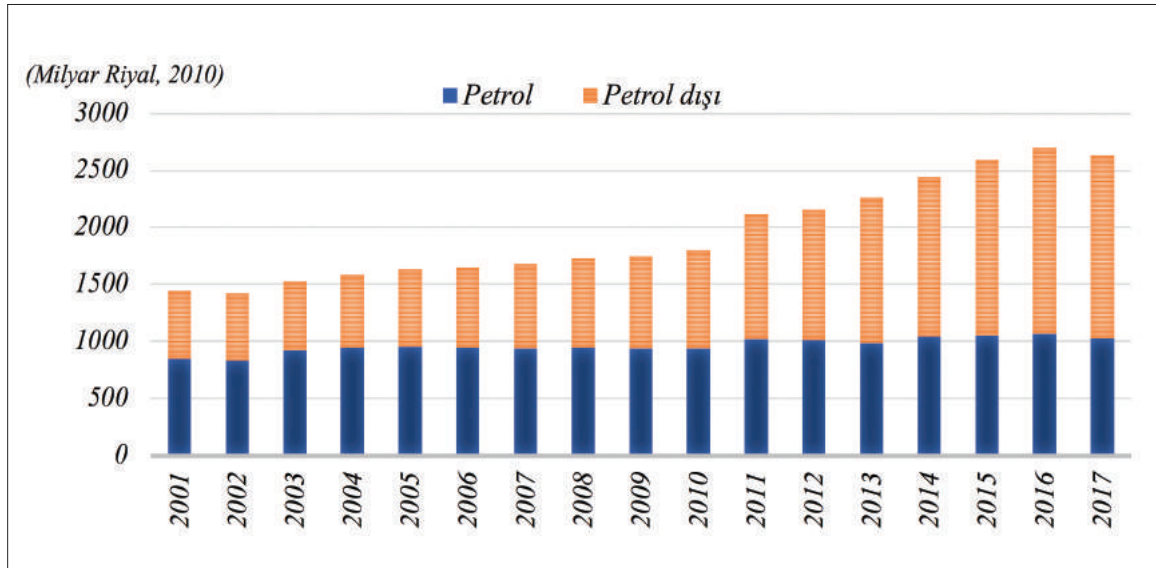
yaklaşık 8 milyar dolardır. Ancak açıklanan bu destek paketi ekonomik kaygılara cevap verecek nitelikte değildir ve virüsün ortaya çıkardığı etkileri telafi etmekte yetersiz kalacaktır.

Zira, petrol fiyatlarının keskin bir düşüş yaşaması ve salgının ülkedeki ticari faaliyetleri etkilemesi hükümetin vergi gelirlerinin azalmasına ve önümüzdeki aylarda mali açıdan sıkışmasına neden olacaktır. ABD yaptırımları sebebiyle arttırılan harcamaların neden olduğu bütçe açığı, devlet borçlanmasının da artmasına neden olacaktır. Enflasyonist etkiler ise hükümetin mali durumunda ve bir bütün olarak ekonominin üzerinde baskı oluşturacaktır. Ancak tüm bu etkilerin büyüklüğünün, salgının ne kadar süreceğine bağlı olduğu unutulmamalıdır.

Suudi Arabistan Ekonomisine Etkileri

Enerjide dünyanın en önemli ülkelerinden biri olarak kabul edilen Suudi Arabistan'ın ekonomisi büyük oranda petrole bağımlıdır. Kanıtlanmış en büyük ikinci petrol rezervine sahip olan Suudi Arabistan dünyanın en büyük petrol ihracatçısıdır. Aynı zamanda ülke, kanıtlanmış beşinci en büyük

Grafik 35. Suudi Arabistan'ın Reel GSYH'sinin Petrol ve Petrol Dışı Sektör Dağılımı

Kaynak: IMF

doğal gaz rezervine sahiptir. Son dönemde ülke ekonomisi koronavirüs salgını ve petrol fiyatlarındaki keskin düşüş nedeniyle çok olumsuz etkilenmiştir. Bu durum ekonomisinde başta petrol ihracı, dini turizm, üretim ve kimya sektörü gelirleri olmak üzere birçok alanda etkisini göstermiştir.

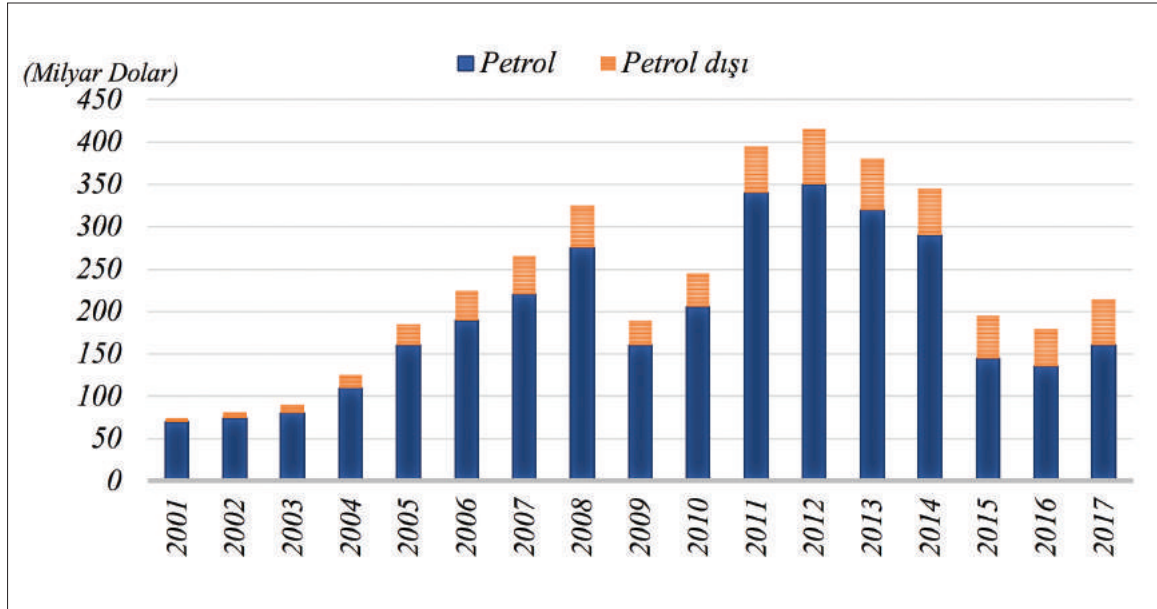
Ülke için sadece petrol, ekonomik faaliyetlerinin, ihracatının ve mali gelirlerinin büyük bir bölümünü oluşturmakla birlikte, ancak çok az doğrudan istihdam sağlamaktadır. Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) ülke için hazırlamış olduğu 2019 ülke raporuna göre petrol doğrudan Suudi Arabistan Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'sının (GSYİH) yüzde 40'ından fazlasını, mali gelirlerin yaklaşık yüzde 70'ini, ihracatının da yaklaşık yüzde 80'ini oluşturmuştur.⁵⁷

Ülkede petrol dışı faaliyetler büyük ölçüde petrol gelirleri ile finanse edilen devlet harcamalarına bağlıdır. İşgücü piyasasına giren genç Suudilere iş olanağı sağlamak güçlü petrol dışı büyüme gerektirmektedir. Hem kısa hem de uzun vadede petrol fiyatlarına ilişkin belirsiz görünüm de çeşitlendirme gerektirmektedir. Daha açık bir ifade ile Suudi

ekonomisinin olası aksiliklere karşı direncini arttırabilmesi, daha fazla istihdam sağlayabilmesi ve Vizyon 2030 dâhil tüm projelerinin sürdürülebilirliği için daha fazla ekonomik çeşitliliğe ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Suudi Arabistan, ihracatı çeşitlendirme çabalarını doğrudan petrol sektöründen dolayı petrol sektörlerine ve aşama aşama farklı sektörlerle kaydırma politikası izlemektedir. Bu nedenle ülke ekonomisi ilk başta petrokimya ve plastik sektörlerine odaklanmıştır. 2017 yılında toplam ihracatın yüzde 75'i olarak 170 milyar dolar petrol; yüzde 14'ü olarak 31 milyar dolar petrokimya ve diğer petrol dışı sektörler de sadece 21 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Petrokimya ve plastik sektörleri düşük maliyetli enerji girdileri ile desteklenmektedir.

Ancak hükümetin enerji reform planları göz önüne alındığında, rekabet edebilirliği artırmak için ek maliyet gerektirecek bu avantaj da zamanla azalacaktır. Yani Suudi Arabistan'ın kademeli olarak ihracatını çeşitlendirme politikasında dolaylı petrol sektörlerinden petrolden bağımsız üretim veya tek-

Grafik 36. Suudi Arabistan'ın İhracatının Petrol ve Petrol Dışı Sektör Dağılımı

Kaynak: IMF

noloji odaklı sektörlerle geçme zamanı gelmiştir ve geçmektedir. Ancak Suudi ekonomisinin petrol ve türevlerinde elde etmiş olduğu gelirler dışında diğer sektörlerin gelişimini destekleyebilecek bir mali kaynağının olmaması ve petrol fiyatlarının düşmesi ülkeyi çıkmaza sokmaktadır.

Suudi Arabistan için petrol dışı sektörlerin reel GSYH'ye katkısının bile petrol fiyatlarındaki değişimle paralel bir şekilde hareket ettiği görülmektedir. 2014 yılından itibaren düşmeye başlayan petrol fiyatları diğer petrol dışı sektörlerin de katkısını düşürmüştür. 2017'de toparlanma yaşayan petrol fiyatları ile birlikte diğer sektörlerin katkısı da artmıştır. Suudi Arabistan, petrole olan bağımlılığının sürdürülebilir ekonomik kalkınması için büyük bir zorluk teşkil ettiğinin farkına varmıştır. Bu nedenle de 2016 yılında Suudi Arabistan yönetimi Vizyon 2030 projesini tanıtmıştır. Bu proje, Suudiler için daha fazla istihdam sağlayacak, çeşitlendirilmiş ve kendi kendini idame ettiren bir ekonomik yapıya ulaşmayı amaçlamaktadır.

Bunun için ülkenin Ulusal Varlık Fonu (UVF) ve Kamu Yatırım Fonu (KYF) aracılığıyla yapılan dış yatırımlardan gelir sağlayarak ve ayrıca ileri teknolojilere erişim imkânı bularak ülkenin kalkınmasının ve büyümesinin desteklenmesi planlanmaktadır. Perakendecilik sektöründe ülkeye önde gelen uluslararası markaları çekerek iç pazarda

Tablo 6. Suudi Arabistan'da Salgının Sektörel Etkileri

GSYH % Payı			
2018	Kovid-19'dan Etkilenme Oranı	Tekrar Faaliyete Geçme Süreci	
Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	2,2	Düşük	Hızlı
Sanayi	49,9	Yüksek	Yavaş
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	34,59	Yüksek	Yavaş
Ham Petrol ve Doğal Gaz	35,10	Yüksek	Yavaş
İmalat	13,48	Yüksek	Yavaş
Petrol Arıtımı	28,52	Yüksek	Yavaş
Elektrik, Gaz ve Su	21,2	Düşük	Hızlı
İnşaat	2,00	Yüksek	Yavaş
Hizmetler	52,5	Yüksek	Yavaş
Toptan ve Perakende Ticaret, Restoranlar ve Oteller	1,8	Yüksek	Yavaş
Taşıma, Depolama ve İletişim	3,92	Yüksek	Yavaş
Finans, Sigorta, Gayrimenkul faaliyetleri ve Ticari Hizmetler	4,5	Yüksek	Yavaş
Gayrimenkul Faaliyetleri	7,4	Yüksek	Yavaş

Kaynak: General Authority for Statistics, <https://www.stats.gov.sa/en> ve Dünya Bankası Ülke Profili 2018 verileri.

Not: Vergi ve subvansiyonlar rakamlarda yer almadığı için GYSH pay toplamı 100% değildir.

tüketim kaynaklı ekonomik canlılığı sağlamayı ve istihdamın artırılması amaçlanmaktadır. Üretimde petrokimya, plastik sektörleri dışında yerli olarak makineleşmeyi ve otomotiv, savunma, ilaç gibi sektörlerin teşvik edilmesi; madencilikte de üretimin artırılarak ülke hasılasına katkısının artırılması hedeflenmiştir.

Lojistikte limanlara, havaalanlarına, demiryollarına ve karayollarına hâlihazırda yapmış olduğu yatırımlara ek yatırımların da yapılması ve yeni ortaklıklar yoluyla Asya, Afrika ve Avrupa arasında bir lojistik geçidi haline gelmeyi planlamaktadır. Yenilenebilir enerji sektöründe de hem artan enerji talebinin daha ucuza karşılanması hem de gelecekte hidrokarbon enerjilerin yerine kullanılması için kamu-özel sektör ortaklıklarıyla geliştirilmesi planlanmaktadır. Turizmde ise Suudi Arabistan çeşitli reformlarla 2030 yılında yıllık 100 milyon turist sayısına ulaşma hedefi koymuştur. 2019 yılı Ekim ayında ülke dini turizm dışında kapılarını yabancılara da açarak bu kapsamda politikalarını uygulamaya başlamıştır.

OPEC ve OPEC dışı petrol üreticileri ülkelerinin 6 Mart'ta anlaşamamaları sonrasında taraflardan gelen üretim artırma açıklamaları ile petrol fiyatları düşüşe geçmiştir. OPEC kesinti anlaşmalarının olduğu dönemde ABD'nin Hindistan'a yaptığı petrol ihracatının 10 kat, Avrupa'ya yaptığı petrol ihracatının ise 6 kat artmasıyla ABD'nin petrol üretiminde dünya lideri olması Rusya'yı rahatsız etmiştir. Pazar payını korumak isteyen Rusya bu nedenle yeni bir kesintiye ya da mevcut kotaları uzatma kararına gitmemiştir. Buna yanıt olarak Suudi Enerji Bakanlığı, Aramco'ya maksimum sürdürülebilir kapasitesini günlük 12 milyon varilden 13 milyon varile çıkarması talimatını vermiştir. Rusya Enerji Bakanı Aleksandr Novak'da kısa vadede üretimlerini 250-300 bin varil, uzun vade de ise 500 bin varil arttırabileceklerini açıklamıştır.⁵⁸ Böylece petrolde fiyat savaşları başlayarak tarihi düşük seviyeler görülmüştür. Brent petrol 31 Mart'ta

20 yıl önceki fiyat seviyelerine gerileyerek 22,74 doları görmüştür.

Suudi Arabistan ekonomisi diğer Ortadoğu ülkelerine göre daha güçlü olsa da petrol fiyatlarındaki bu seviyeler onun için de çok uzun süre sürdürülmeyecektir. Ülkenin 2020 yılı için hazırlamış olduğu bütçesinde Brent petrol için yapılan öngörü 55 ila 65 dolar aralığındadır.⁵⁹ Ancak IMF'nin hazırlamış olduğu rapora göre, Suudi Arabistan'ın bütçe dengesini sağlayabilmesi için gereken varil başına petrol taban fiyatı 77 dolar seviyeleridir.⁶⁰ Rus ekonomisinde de petrolün varil fiyatının 42,4 dolar temel alınarak hazırlanan 2020 yılı bütçesi için 25-35 dolar aralığı sürdürülebilir değildir.⁶¹

Ancak Rusya, OPEC'le varılacak bir üretim kesinti anlaşması ile ABD'nin petrol piyasalarındaki varlığını arttırmasını istememiştir. Bu nedenle fiyatları düşük tutarak ABD'li şirketleri rekabet edemez hale getirmeyi ve piyasadaki payını korumayı hedeflemiştir. ABD Başkanı Trump ise bu durumun ülkedeki petrol endüstrisine daha fazla zarar vermesini engellemek amacıyla OPEC'in başat aktörü Suudi Arabistan ve Rusya ile görüşmeler yaparak küresel arzın yaklaşık yüzde 10'ununa denk gelen günlük 10 milyon varil üretim kesintisi teklifinde bulunmuştur. Ancak bu kararın alınması da salgın kaynaklı talep düşüklüğüne etki etmeyeceği için petrol fiyatlarındaki etkisinin sınırlı olacağı öngörülmüştür.

9 Nisan'da toplanılarak küresel petrol arzı kesintisi kararı alınan OPEC+ toplantısı sonrasında da petrol fiyatları öngörüldüğü gibi seyretilmiştir. Bu karara göre, OPEC+ üyeleri 1 Mayıs – 30 Haziran arasında üretimlerini 10 milyon varil; daha sonra kademeli olarak düşürülerek 1 Temmuz ve 31 Aralık arasında 8 milyon varil, 1 Ocak 2021 ve 30 Nisan 2022 tarihleri arasında ise 6 milyon kısacaktır.⁶² Varılan anlaşma çerçevesinde Suudi Arabistan'ın günlük petrol üretimi 3,3 milyon varile düşerken Rusya'nın günlük üretimi 2 milyon varile

düşecektir.⁶³ Varılan bu anlaşma sonrasında 35 dolar seviyelerine kadar çıkan brent petrol fiyatları dünyanın en büyük ekonomilerinde salgın nedeniyle karantina ortamının genişlemesi ve petrol talebinin daha da düşeceği beklentisi ile tekrar 27 dolar seviyelerine inmiştir.

Suudi Arabistan'da 20 Nisan itibarıyla Covid-19 vaka sayısı 103 can kaybı olmak üzere toplam 10484 kişi olmuştur. Suudi yetkililer virüsün yayılmasını sınırlamak için tüm ülkede 21 gün boyunca gece sokağa çıkma yasağı ilan etmiştir. Bununla başlayan önlemler 7 gün 24 saatlik sokağa çıkma yasağı ile genişletilerek, yasak 2 Nisan'da Mekke ve Medine'de; 6 Nisan'da da Riyad, Tebuk, ed-Demmam, ez-Zahran, el-Hefuf, Cidde, Taif, el-Katif ve el-Hubar şehirlerinde uygulanmaya başlanmış ve 12 Nisan itibarıyla yasağın ülke geneline yayılması kararlaştırılmıştır.

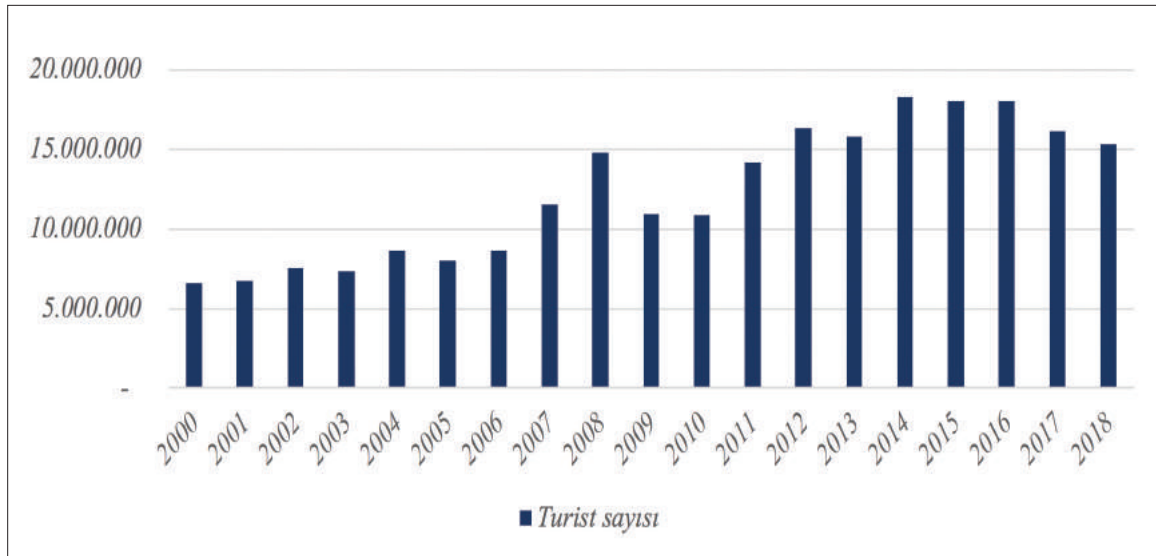
Ülke genelinde yurtiçi ve yurtdışı uçuşların iptali, toplu taşımalarda kısıtlamalar, camilerde namaz kılmanın yasaklanması; tüm okulların, üniversitelerin ve alışveriş merkezlerinin kapatılması; devlet ve özel işyerlerinde çalışanların evden ça-

lışmaya başlaması gibi önlemler alınmıştır. Sağlık harcamaları yıllık milli hasılasının yüzde 5,7'sine denk gelen Suudi Arabistan da doktor yoğunluğu 1000 kişi başına 2,39 doktor ve hastane yatak yoğunluğunda 1000 kişi başına 2,7 olan yatak sayısı ile salgınla mücadelesine devam etmektedir.

Suudi Arabistan turizm sektöründe şimdiye kadar 18 milyon 260 bin kişi ile 2014 yılında en fazla turist ağırlamıştır. Dini turizmin ağırlıklı olduğu ülkede 2019 yılında 7,5 milyon kişi umre; 2,7 milyon kişi de hac ibadeti amacıyla Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiştir. Ayrıca ülke 2030 yılında yıllık 100 milyon turist sayısına ulaşma hedefi kapsamında ekim ayında 49 yeni ülkeye yeni bir turizm vizesi sunarak dini turizm dışında yabancıları da ülkeye çekmeyi amaçlamıştır.⁶⁴ Salgın nedeniyle ülkedeki ilk tedbir 27 Mart'ta alınarak Kâbe ibadete kapatılmıştır.

Bu süreç içerisinde Kâbe dönem dönem açılıp kapatılmaktadır. Ancak nisan ayı başında Hac Bakanlığı'nın ülkeleri 2020 hac sezonu için rezervasyonlarını erteleme çağrısında bulunması salgının ülkenin turizm sektöründe de kaybının fazla olacağını

Grafik 37. Suudi Arabistan'ı Ziyaret Eden Turist Sayısı

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

göstermiştir. Yıl içerisinde yaklaşık 3 milyon hacı adayının; 6 milyona yakın umrecinin rezervasyonlarını iptal etmesi ve yerli turist faaliyetlerinin de olmamasıyla ülke GSYH'sinin yüzde 9'unu oluşturan sektör tamamen durmuştur. Dolayısıyla Suudi ekonomisi hem salgın kaynaklı hem de petrol kaynaklı çok büyük gelir kayıpları yaşamaktadır. Bununla birlikte salgınla mücadele kapsamında kamu harcamaları da artmaktadır.

Merkez Bankası, 14 Mart'ta özel sektörü özellikle KOBİ'leri desteklemek için ülke GSYİH'nin yüzde 2,0'ı olan 50 milyar riyal (13,3 milyar dolar) paket açıklamıştır.⁶⁵ Bu paket kapsamında bankalara mevcut kredilerin ödemelerini ertelemeleri ve işletmelere verdikleri kredilerin miktarlarını artırmaları için finansman sağlanacağı duyurulmuştur.

Suudi Arabistan Ekonomisi için Alınan Önlemler

- Ülkede 20 Mart'ta GSYİH'nin yüzde 2,8'ini oluşturan 70 milyar riyal (18,7 milyar dolar) tutarında özel sektöre mali destek paketi açıklanmıştır. Buna göre;
- Özel sektöre likidite sağlamak için vergi ödemelerinin, yasal ücretlerin ve diğer aidatların askıya alınması,
- Ulusal Kalkınma Fonu aracılığıyla mevcut finansmanın artırılması,
- Sağlık harcamalarında ihtiyaç duyulabilecek her türlü artışın finanse edilmesi,
- Virüsle savaşmak için Sağlık Bakanlığı'nın kullanabileceği kaynakları arttırmak için bütçe tahsis yapılması,
- Bütçede yer alan bazı yatırımların da durdurularak maliyetlerin kısılması kapsam dâhilindedir.

3 Nisan'da da Suudi Arabistan Kralı Selman, salgın nedeniyle etkilenen tesislerde çalışan vatandaşlarına destek olmak için 9 milyar riyal (2,4 milyar dolar) tahsis edilmesine karar veren bir

kraliyet kararı çıkarmıştır.⁶⁶ Bu karara göre salgından etkilenen yaklaşık 1,2 milyon kişi nisan ayında talepte bulunarak Mayıs ayından itibaren üç ay boyunca sosyal sigortalarında kayıtlı ücretlerinin yüzde 60'ı ve aylık maksimum 9 bin riyal olmak üzere tazminat alabileceklerdir.

Salgının gelecek birkaç hafta içerisinde ülkede zirve yapması beklentisiyle birlikte daha fazla çalışan ve şirket etkilenecektir. Bu nedenle bu tür destek paketlerinin kapsamı ve boyutu genişletilerek devam edecektir. Salgın nedeniyle tüm dünya ekonomisi ile birlikte Suudi Arabistan ekonomisi de küçülmeyi yaşamaktadır. IMF'nin nisan'da yayınlamış olduğu Dünya Ekonomik Görünümü raporuna göre, 2019 yılında sadece yüzde 0,3 büyüyen ülke ekonomisi için 2020 yılında yüzde 2,3 küçülme 2021 yılı içinse yüzde 2,9 büyüme öngörüsü paylaşılmıştır.⁶⁷

2018 yılında yüzde 2,4 oranında ve 2019 yılında yüzde 0,3 ile yıllık hedefi yüzde 0,4'ün altında büyüyen Suudi Arabistan ekonomisinin koronavirüs salgını ve düşük petrol fiyatları nedeniyle 2020 yılında yüzde 2,5 büyüme hedefine ulaşması zora girmiştir.⁶⁸ Suudi ekonomisi petrolün varilinin ortalama 65 dolar olacağı varsayımı ile hazırladığı 2020 bütçesinde dengesini koruyabilmek için daha yüksek seviyelere ihtiyaç duymaktadır. Uluslararası Para Fonu'na göre, Suudi Arabistan'ın 2020 yılında bütçesini dengelemek için Brent petrolde 89 dolar seviyeleri gerekmektedir. Ayrıca ülkenin 2030 Vizyon projesi kapsamında ekonomik modernleşme ve sektörel çeşitlendirme süreci de bütçe üzerinde bir yük oluşturmaktadır. Bu kapsamda atılan adımların da yıl içerisinde sektöre uğraması olağandır.

İsrail Ekonomisine Etkileri

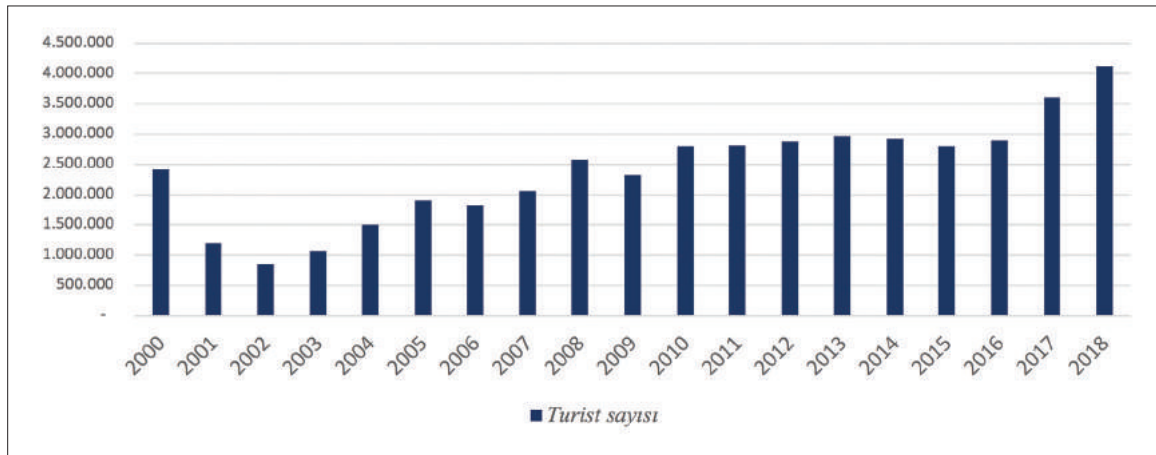
İsrail, 20 Nisan itibarıyla 177 ölüm dâhil olmak üzere ülkesinde 13.713 vakanın olduğunu duyurmuştur. Sağlık harcamaları milli hasılasının yüzde 7,3'ünü oluşturan ülke, doktor yoğunluğunda 1000 kişi başına 3,22 doktor ve hastane yatak yoğunlu-

ğunda 1000 kişi başına 3,1 olan yatak sayısı ile salgınla mücadelesine devam etmektedir. Salgın nedeniyle uygulanan kısıtlama politikaları İsrail için ilk olarak turizm sektörünü vurmuştur. 2018 yılında 4 milyon 121 bin kişinin ziyaret ettiği İsrail’de sektör kaynaklı geliri de 20 milyar dolar düzeyinde olmuştur. GSYH’si 320 milyar dolar kadar olan İsrail için turizm gelirleri önemlidir. Ancak salgın nedeniyle bu yıl ülke turizm gelirlerinin yarıdan fazla düşmesini beklemektedir.

Salgının etkisini arttırması ekonomideki tüm sektörleri doğrudan etkilemiştir. Bu süreç, ülkedeki

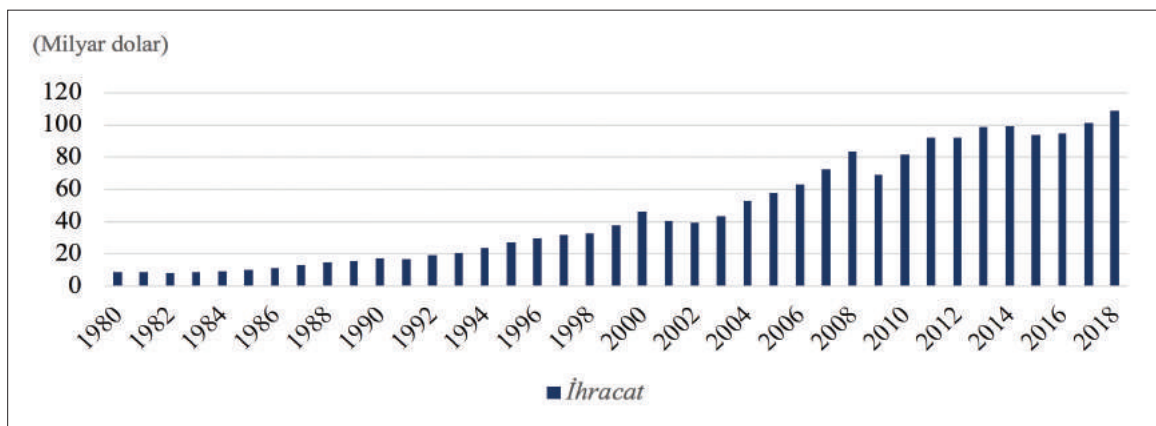
işgücünün yaklaşık yüzde 21’i olan 750.000’den fazla kişiyi işsizlik ödeneği başvurusu yapmaya zorlamıştır. Salgın öncesi dönemde yüzde 3,5 olan işsizliğin de yüzde 25 düzeylerine kadar çıkabileceği öngörülmektedir. İsrail Merkez Bankası da 15 milyar ABD Doları değerindeki döviz swapları ile piyasaya ilave likidite sağlayacağını ilan etmiştir. IMF’nin son yayınlanan Dünya Ekonomik Görünümü raporuna göre, 2019 yılında yüzde 3,5 büyüyen İsrail ekonomisi için 2020 yılında yüzde 6,3 küçülme oranı ile ortalama üzerinde bir öngörude bulunulmuştur. 2021 yılı içinse yüzde 5 büyümeye tahminine yer verilmiştir.

Grafik 38. İsrail’i Ziyaret Eden Turist Sayısı

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

Grafik 39. İsrail’in ihracat hacmi

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

İsrail ekonomisinde iç pazarının küçük olması nedeniyle ihracata dayalı bir büyüme modeli vardır. Ülke en çok elmas, paketli ilaçlar, entegre devreler, rafine edilmiş petrol ve yayın ekipmanları ihraç etmektedir.⁶⁹ Ancak salgın ile duran uluslararası ticaret faaliyetleri üretimi de aksatmış; dolayısıyla istihdamı da engellemiştir. Ülke ekonomisinin yaklaşık yüzde 7'sini oluşturan turizm sektörü ve katma değeri yüksek ihracatının sekteye uğraması İsrail'i salgın krizinden en fazla etkilenen ülkelerden biri yapmaktadır.

İsrail Ekonomisi için Alınan Önlemler

İsrail hükümeti virüsün yayılmasını kontrol altına almak, işyerlerini ve çalışanlarını desteklemek için bir dizi önlemler almıştır. Seyahat kısıtlamaları, kişilerin evlerinin 100 metrelik yarıçapı ile sınırlandırılması, temel hizmetler hariç işletmelerin kapatılması gibi sosyal mesafeyi sağlayacak tedbirler alınmıştır. Parlamento, İsrail GSYH'sinin yaklaşık yüzde 6,1'i olan 80 milyar şekellik paketi onaylamıştır. Bu paketin 11 milyar şekeli sağlık harcamaları için ayrılmıştır. Paket ile sosyal güvenlik fonu 20 milyar şekel desteklenerek işsizlere ve serbest çalışanlara ödenek sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca,

- 32 milyar şekel ile büyük, orta ve küçük şirketlere ve diğer kuruluşlara doğrudan devlet garantili kredilerin verilmesi;
- İşletmeler için emlak vergisi indirimi sağlanması;
- KDV, belediye vergileri, kamu hizmetlerinde yasal ücretler ve gelir vergilerinde ertelemeleri içeren paket ile salgından etkilenen her kesime ulaşılması planlanmıştır.

Bu kapsamda çocuklu aileler, yaşlılar ve diğer savunmasız nüfus grupları için bir defalık 500 şekel verilecektir. İsrail hükümeti pakette KOBİ'ler için bilgi teknolojileri desteği ve kamu dijital dönüşümü de dâhil olmak üzere altyapı projeleri için 8 milyar şekel ayırmıştır. Paket içeriğinde yer alan

yaklaşık 8 milyar şekel de kriz hafifledikten sonra ekonomiyi canlandırmak için kullanılacaktır.⁷⁰

Salgının devam etmesi tüm dünya ülkeleri gibi İsrail ekonomisi için de oldukça yıkıcı sonuçlar doğuracaktır. Küresel ölçekte yaşanan talep şokları ve artan küresel borç stoku ile daralan piyasalar ülke ekonomisinin ihracat kalemlerini yani üretimi olumsuz etkileyecektir. İç talebi besleyici destek programlarının başarısı orta ve uzun vadede sürdürülebilir olmadığından salgının süresinin uzaması ülke ekonomisindeki riskleri artıracaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Dünya ekonomileri, hem salgının yarattığı talep ve arz şoku hem de petrol fiyat şoklarının etkisi ile oldukça kırılgan bir yapıya bürünmüştür. Henüz 2007-2008 global finansal krizin etkilerinin tam anlamıyla atlatılamadığı bir ortamın üzerine ticaret savaşları ile devam eden ekonomik kaos, ABD ve Çin'in anlaşmaları ile düzlüğe çıkma eğiliminde iken gelen bu şok dalgaları ile öngörülemez bir yola girildiği yorumları yapılmaktadır. Bunun yanında, merkez bankalarının acil önlem paketleri ile kısa vadeli hamlelerinin uzun vadede neler getireceği öngörülememektedir.

Öte yandan, dünyada ara malları tedarikinde çok büyük oranda Çin'e bağımlı olunması sebebiyle küresel tedarik yapısı ciddi yara almış ve talep şokuna zemin hazırlanmıştır. Dünya ekonomi tarihinde, yaşadığımız salgın benzeri ağır sonuçları olan felaketler sonrasında önemli siyasi, sosyal ve ekonomik dönüşümler yaşanmıştır. Günümüzde dünya borç stoku 1929 Büyük Buhran dönemindeki seviyenin de üzerine çıkmış durumdadır. Böyle bir ortamda meydana gelen virüs salgını uzun süre devam etmesi halinde yeni bir küresel siyasi ve ekonomik sisteme geçişe zemin oluşturabilecek potansiyele sahiptir. Zira uzunca bir zamandır mevcut küresel sistemin, insan oğlunun temel insani ve ahlaki ihtiyaçlarını karşılamadaki yetersizliği tartışılmaktadır.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin doğal kaynak zengini ve petrol ithalatçısı gelişmekte olan devletlerini, petrol fiyatlarının düşüşü ve dünya ekonomisinin daralması ekonomik çıkmaza sokmuştur. Ekonomik sorunların ardından yeteri kadar rant sağlanamaması nedeniyle siyasi çıkmazlara da girmesi muhtemel ülkelerin kaynakları eridiği zaman yaşanacak gelişmeler belirsizdir. Bu dönem sonrası yaşanacaklar sürprizlere gebe ve bölgedeki petrol ihraç eden ülkelerin yaşayacağı büyük bir ekonomik kriz bölgenin tamamına yansıtacaktır. Genel olarak sosyoekonomik sıkıntıların yaşandığı Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde petrol ihraç edemeyen ülkelerin durumu daha da kötüleşecektir. İkinci Arap Baharı (2018’de yeniden başlayan halk hareketleri) denilen döneme salgın nedeniyle ara verilmiş olsa da salgın sonrası dönemde ekonomik krizlerle birlikte daha güçlü bir şekilde devam etmesi muhtemeldir.

Yaşadığımız sürecin en az hasarla atlatılması için politika yapımcıların ve karar alıcıların keskin ve yerinde müdahalelerle süreci yönetmeleri elzemdir, aksi halde büyük ekonomik bedeller ödenmek durumunda kalınacaktır. Öncelikli atılacak adım sağlık harcamalarına odaklanıp salgının direncinin kırılması olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye, son dönemde sağlık sektörüne yaptığı önemli yatırımların meyvelerini toplamaktadır. Salgının olası tekrarlarına yönelik hazırlıkların eksiksiz yerine getirilmesi gerekmektedir. Doğrudan hane halkının ve şirketlerin ihtiyaçlarını gözetken kamu harcamaları ivedilikle yapılmalıdır. Para ve maliye

politikası araçları efektif kullanılmalıdır. Salgınla mücadele politikalarının finansmanı için çeşitlendirilmiş kaynaklara başvurulmalıdır. Zira, küresel bir salgın küresel bir mücadele ile aşılabilecektir. Hiçbir ülke kendi imkanları ile böylesi bir salgından kurtulma kapasitesine sahip değildir.

Maliye politikalarının etkin kullanımı ile bireylerin ve şirketlerin süreçte kırılganlıklarının azaltılması gerekmektedir. Vergi, harç, ceza ve prim ödemelerinde yapılacak öteleme veya yapılandırma gibi uygulamalar etkili olacaktır. Kredi borçlarında benzer uygulamalar da aynı sonucu verecektir. Bu hususta bankalara destek verilmesi önem arz etmektedir. Zira, bankaların bu süreçte zarar görmesi domino etkisi yapma potansiyeline sahiptir. Bunun yanında, salgından etkilenen ülke ve sektörler göz önüne alınarak gümrük tarifelerinin de yeniden yapılandırılması düşünülebilecektir. Sınır ticaretinin devamı da en az ülke içi üretim zincirinin devamlılığı kadar önemlidir. Bu konuda da koruyucu tedbirler alınması gerekmektedir.

Son tahlilde, bölge ülkelerinin en kırılgan yanı olan ekonomik çeşitliliğin sağlanması konusunda önemli adımlar atması post-Kovid-19 döneminde hayati önem taşımaktadır. Rant ekonomisi kıskacıdan kurtulup dünyaya entegre ve şeffaf yönetim sistemlerini benimsemeyen ülkelerin bu süreçte alacakları dersler bölgenin geleceğini şekillendirecektir. Aksi durumda ise salgının etkisiyle alınan izolasyon politikaları ile ertelenen toplumsal olayların, salgının ekonomik yıkımının ardından tehlikeli boyutlara gelmesi kaçınılmaz olacaktır.

Dipnotlar

- ¹ İmamoğlu, Z. (2020) “Türkiye’de Ekonomik Görünüm”, TÜSİAD, Bilgi Notu.
- ² Eugenio Díaz-Bonilla, “Fiscal and monetary responses to the COVID-19 pandemic: Some thoughts for developing countries and the international community”, *IFPRI*, 5 Nisan 2020
- ³ Yener Karadeniz, “İtalya ile ticaret virüse yakalandı”, *Dünya*, 11.03.2020
- ⁴ “Supply Chain Fallout Over the Virus Is Snowballing and Impacting Businesses Globally”, 13.03.2020
- ⁵ Slater, A. & Walker, N., Coronavirus pandemic could cut World GDP by \$1tn, Research Briefing, Oxford Economics
- ⁶ Dilara Zengin, “ABD ekonomisi koronavirüs riskiyle karşı karşıya”, *AA*, 27 Şubat 2020
- ⁷ Jeff Cox, “The global economy is heading for its worst year since the financial crisis, Bank of America says”, *CNBC*, 13 Mart 2020
- ⁸ Ben Winck, “Coronavirus fallout and the oil-price war will push 2020 GDP into ‘spitting range of a typical global recession,’ Bank of America says”, *Business Insider*, 10 Mart 2020
- ⁹ Ben Winck, “JPMorgan officially forecasts a coronavirus-driven recession will rock the US and Europe by July”, *Business Insider*, 10 Mart 2020
- ¹⁰ Density of physicians, *WHO*
- ¹¹ “Saudi Arabia calls for ‘urgent meeting’ of OPEC+ following Trump call”, *S&P Global*, 2 Nisan 2020
- ¹² “Cumhurbaşkanı Erdoğan: 100 milyar liralık kaynak setini devreye alıyoruz”, *Euronews*, 18 Mart 2020
- ¹³ “Daron Acemoğlu: Salgının ekonomik etkileri çok derin olabilir.”, *Dünya*, 02 Nisan 2020
- ¹⁴ “100 milyarlık panzehir!”, *Habertürk*, 19 Mart 2020
- ¹⁵ “Bakan Albayrak: 3 ayda 50-60 milyar TL ek likidite sağlanacak”, *Habertürk*, 19 Mart 2020
- ¹⁶ Emanuel Ornelas, “Managing economic lockdowns in an epidemic”, *VoxEU*, 28 Mart 2020
- ¹⁷ COVID-19 Dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University (JHU)
- ¹⁸ Amr Mohamed Kandil, “Sisi reveals details of economic plan in face of coronavirus crisis”, *EgyptToday*, 22 Mart 2020
- ¹⁹ “Egypt’s tourism revenues rise to \$12.6B in 2019”, *EgyptToday*, 2 Ekim 2019
- ²⁰ “Goldman Sachs sees 1% drop in global GDP due to ‘coronacrisis’”, *EgyptToday*, 23 Mart 2020

- ²¹ COVID-19 Dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University (JHU)
- ²² “Dubai sees over 12 million visitors in 2019”, *Gulfnews*, 23 Kasım 2019
- ²³ “WTTC: Tourism increasingly important to United Arab Emirates economy”, *Breakingtravelnews*, 26 Eylül 2019
- ²⁴ “Airlines announce layoffs, wage cuts to cope with coronavirus crisis”, *Daily Sabah*, 23 Mart 2020
- ²⁵ Central Bank of U.A.E
- ²⁶ “Dubai unveils \$408mln economic stimulus package”, *Zawya*, 14 Mart 2020
- ²⁷ Ashwani Kumar, “Coronavirus in UAE: Abu Dhabi announces three-month relief on EMIs”, *Khaleej Times*, 25 Mart 2020
- ²⁸ Cleofe Maceda, “More developers offer rent freezes in UAE to ease coronavirus hardships”, *Zawya*, 30 Mart 2020
- ²⁹ “UAE Cabinet approves additional \$4.3bln stimulus package”, *Zawya*, 22 Mart 2020
- ³⁰ “UAE central bank boosts anti-coronavirus stimulus to \$70 billion”, *Reuters*, 5 Nisan 2020
- ³¹ “Coronavirus (COVID-19)”, *Government Communication Office of State of Qatar*, 6 Nisan 2020
- ³² “80 of private sector staff to work from home from Thursday”, *Gulf Times*, 1 Nisan 2020
- ³³ “Qatar faces an economic crisis... Stock market and fuel victims”, *Qatar Viral*, 1 Nisan 2020
- ³⁴ Dominic Dudley, “Middle East Airlines Face Mounting Losses And Disappearing Passengers Amid Coronavirus Crisis”, *Forbes*, 20 Mart 2020
- ³⁵ “Qatar Airways terminates 200 Filipino workers to make up for its losses”, *Qatar Viral*, 18 Mart 2020
- ³⁶ “Qatar Airways to seek financial help ... and liquidity is running out”, *Qatar Viral*, 30 Mart 2020
- ³⁷ “QTM 2020 to strengthen travel and tourism sector”, *Gulf Times*, 5 Ocak 2020
- ³⁸ “Annual Tourism Performance Report 2019”, Katar Milli Turizm Kurulu
- ³⁹ “Corona eliminates Doha sport... The Qatari authorities cancels the tournaments”, *Qatar Viral*, 15 Mart 2020
- ⁴⁰ “Upon Directives Of HH The Amir.. Prime Minister Directs To Allocate Guarantees To Local Banks At Amount Of QR 3 Billion” *Qatar Central Bank*, 30 Mart 2020
- ⁴¹ “Qatar Central Bank lowers key interest rates”, *Qatar Viral*, 17 Mart 2020
- ⁴² “Personal loans not covered by QCB circular”, *Gulf Times*, 24 Mart 2020

- ⁴³ “Customs duties on 905 food medical items dropped”, *Gulf Times*, 23 Mart 2020
- ⁴⁴ Mohammad Shoeb, “Qatar Development Bank begins implementing COVID-19 safeguard benefits for SMEs”, *The Peninsula Qatar*, 31 Mart 2020
- ⁴⁵ “Katara Hospitality announces 3-month rent exemption for its tenants in Qatar”, *The Peninsula Qatar*, 18 Mart 2020
- ⁴⁶ Dinesh Nair, Zainab Fattah, Archana Narayanan and Nicolas Parasie, “Qatar plans to raise \$5bn after oil rout”, *Aljazeera*, 2 Nisan 2020
- ⁴⁷ “Iran facts and figures”, *OPEC*
- ⁴⁸ Syed Zafar Mehdi, “Iran’s tourism booming despite US sanctions”, *AA*, 2 Eylül 2019
- ⁴⁹ “The Coronavirus Outbreak in Iran: Political and Economic Implications”, *TRT World Research centre*
- ⁵⁰ “Coronavirus: Iran is facing a major challenge controlling the outbreak”, *BBC News*, 27 Mart 2020
- ⁵¹ “OPEC Fund Extends Grant to Iran”, *Financial Tribune*, 3 Nisan 2020
- ⁵² “Iran to use 20% of state budget to fight coronavirus”, *Reuters*, 28 Mart 2020
- ⁵³ “Hükümetin açıkladığı destek paketi hakkında”, *Baztab*, 15 Mart 2020
- ⁵⁴ “7 milyon kişi yardım ve kredilerden faydalanacak”, *İrna*, 16 Mart 2020
- ⁵⁵ “The Coronavirus Outbreak in Iran: Political and Economic Implications”, *TRT World Research centre*
- ⁵⁶ “Saudi Arabia -Selected Issues“, *IMF Staff Country Reports*, 9 Eylül 2020
- ⁵⁷ Övünç Kutlu, “Suudi Arabistan petrol üretim kapasitesini artıracak”, *AA*, 11 Mart 2020
- ⁵⁸ “Suudi Arabistan 2020 bütçesinin en önemli özelliği: Ekonomik denge”, *Şarkul Aawsat*, 9 Aralık 2019
- ⁵⁹ IMF Report: The Future of Oil and Fiscal Sustainability in the GCC Region (2020)
- ⁶⁰ Emre Gürkan Abay, “Petrol savaşına giren Rusya’yı ekonomide zor bir yıl bekliyor”, *AA*, 13 Mart 2020
- ⁶¹ “OPEC açıkladı: 10 milyon varillik kesinti yapılacaktır”, *Yeni Şafak*, 10 Nisan 2020
- ⁶² “Rusya Enerji Bakanı Novak: “OPEC ile petrol üreticisi ülkeler anlaşmaya vardı””, *Yeni Haberdan*, 10 Nisan 2020
- ⁶³ “Saudi Arabia Hoping Tourism Will Boost Its Foreign Image – and Revenues”, *Fanack*, 7 Ocak 2020
- ⁶⁴ “Policy Responses To Covid-19“, *IMF*, 9 Nisan 2020

⁶⁵ “Royal decree allocates 9 billion riyals for employees affected by coronavirus repercussions”, *Arab News*, 3 Nisan 2020

⁶⁶ IMF World Economic Outlook, Nisan 2020

⁶⁷ Shaji Matthew, “Gulf’s Top Two Economies Dealt Setback After Virus Disruption”, *Bloomberg*, 3 Mart 2020

⁶⁸ “Israel Visualization”, *The Observatory of Economic Complexity*

⁶⁹ Avi Waksman, “Israeli Government Unveils Massive Program to Help Economy Cope With Coronavirus”, *Haaretz*, 31 Mart 2020

ORTADOĞU ETÜTLERİ

MIDDLE EASTERN STUDIES

Hakemli Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

ORSAM Yayınları

ORSAM, süreli yayınları kapsamında Ortadoğu Analiz ve Ortadoğu Etütleri dergilerini yayınlamaktadır. İki aylık periyotlarla Türkçe olarak yayınlanan Ortadoğu Analiz, Ortadoğu'daki güncel gelişmelere dair uzman görüşlerine yer vermektedir. Ortadoğu Etütleri, ORSAM'ın altı ayda bir yayınlanan uluslararası ilişkiler dergisidir. İngilizce ve Türkçe yayınlanan, hakemli ve akademik bir dergi olan Ortadoğu Etütleri, konularının uzmanı akademisyenlerin katkılarıyla oluşturulmaktadır. Alanında saygın, yerli ve yabancı akademisyenlerin makalelerinin yayımlandığı Ortadoğu Etütleri dergisi dünyanın başlıca sosyal bilimler indekslerinden Applied Sciences Index and Abstracts (ASSIA), EBSCO Host, Index Islamicus, International Bibliography of Social Sciences (IBBS), Worldwide Political Science Abstracts (WPSA) tarafından taranmaktadır.

📍 Mustafa Kemal Mah. 2128. Sok.
No:3 Çankaya/Ankara

☎ +90 (850) 888 15 20
☎ +90 (312) 430 39 48

✉ info@orsam.org.tr
🌐 www.orsam.org.tr

f in t y
orsamtr